بسم الله الرحمن الرحيم

د نوي قانون ليکنې ځينو موادو ته يوه کتنه

Ketabton.com

ليكوال: محمد هارون خپل شعشعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

د سر خبري

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو؟

قاموس ليکنه او لغتپوهنه

په قاموس ليکنه کې د ناپييلتوب او خپلواکۍ ارزښت

د پوهاند هېوادسن له نظره د قاموس ليکنې ضروري موضوعات او مسألې

د قاموسو ډولونه

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

۳- د چاپ د ګڼې يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

۴- د فزيکي جوړښت يا ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

۶- د کاروونکو د ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

۷- د استفاده کوونکو د زده کړې او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

۸- د کارونې يا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

د عمومي او اختصاصي قاموسو ځينې ځانګړتياوې

په انګرېزي قاموسو کې د لغوي موضوعاتو او توکو ډولونه

د پښتو قاموسو دوې نه بېلېدونکې زېرمې: دخيل او مفغن توکي (مفغنات)

الف) دخيل توکي

ب) مفغن توکي (مفغنات)

د مفغناتو ډولونه

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

دوهم: اوښتي مفغنات

دريم: منقلب مفغنات

په قاموسو کې د دخيلو او مفغنو کليمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو توکو د پېژندګلوۍ اړتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مفغنو ټکو په املا کې د ګډوډۍ مخنیوی

په قاموسو کې د را غونډو سوو کلیمو د سم تلفظ ارزښت او بېلا بېلې لارې

د کلیمو په سم او کره وینګ کې د خج ارزښت

د کلیمو له کره وینګ سره د فونیټکي الفبې او خج اړیکې

په قاموسو کې د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلا بېل اړخونه

په پښتو ټکو کې ځای بدلوونکې توري

په پښتو ټکو کې د ځینو تورو د خپلمنځي الیشبدو یا بدلون مسأله

په قاموسو کې د کلیمو پر مانا د تورو او لیکدود اغېزه

د کلیمو او ترکیبو املایي وریانتونه

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوې

په پښتو کې د مشترکو او پردو ټکو لیکدود

د معیاري لیکدود په غوره کولو کې، د فیلالوژیکو ځانګړتیاوو او ټولنیز تړون ارزښت

د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو ریښه پېژندنه

په قاموسو کې د کلیمو د پېژندنې یا تعریف ځانګړتیاوې

د کلیمو په تعریف او مانا کې د جامعیت او مانعیت اړخونه

د کلیمو د پېژندنې(تعریف)ګرامري جوړښت

په قاموسو کې د بېلا بېلو ماناوو اوډنه

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

د کلیمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عمومیت یا ډېر استعمال له مخې

د تاریخي بدلونو له مخې د ماناوو اوډنه

په ژبه او ادب کې باید د کلیمو د ډېر یا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

په قاموسو کې باید د را غونډو سوو کلیمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

په بېلابېلو ژبو او لهجو کې د کلیمو د مانوي پولو د بدلېدو ځیني بولګې

د طبیعي او غیرطبیعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کې بدلونونه: د کلیمو حقیقي، مجازي، کنایي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته یوه لنډه کتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منصوصي او مستنبطي ماناوي

په قاموس ليکنه کي د مشابه، ذومعانين، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ريښو، شکلي او مانوي جوړښت کي، د بېلابېلو بدلونو روښانه کول

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو ګرامري ويش او ځانګړتياوي

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راټولونه او شننه

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په قاموسو کي د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په قا موسو کي د ځينو ټکو ناسمه کارونَه

د مشهورو تېروتنو د سمو بڼو وړاندي کول

نيولوجيزم او قاموس ليکنه

قاموس ليکوونکي او د نوو ټکو پېژندنه

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتيا ارزښت

په لغت جوړوَنه کي د پېښه ګرۍ زيانونه

څوک بايد د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

پورټمنټيونونه (Portmanteau/Portmantean)

په قاموس ليکنه کي د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا بېلابېل اړخونه

۱- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

الف) هوموفونونه(Homophones)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

کوهيپونيمونه(Co-hyponyms)

هايپانمي او ميرنمي(Hyponymy and Meronymy)

شبه ميرنمي(Quasi-meronymy)

کولوکېشن(Collocation)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیمو د مانوي بدلون ځینې نور ډولونه: میټونمي/ میټانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

د متضادو ټکو یو ځای والی(Combination of Antonyms)

په انګرېزي کې د متضادو ټکو ډولونه

- درجه لرونکي متضاد ټکي(Graded Antonyms)

- متباین یا متمم انټنیمونه(Contradictory/Complement Antonyms)

- سرچپه یا اړولي انټنیمونه(Converse Antonyms)

الف) متممه یا مکمله انټنمي(Complementary Antonymy)

ب) قطبي انټنمي(Polar Antonymy)

ج) اړخ لرونکې انټنمي(Directional Antonymy)

په قاموسو کې د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

په قاموسو کې د ژبنیو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

په قاموسو کې د متلو، ژبنیو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لاري

په قاموسو کې د ترکیبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

په انګرېزي کې د ترکیبو بېلوَنه

په انګرېزي قاموسو کې د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په قاموسو کې د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پاړسي کې د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ څرنګوالی

د ژبې د زړو یا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

د پښتو د زړو یا متروکو لغتو د راټولو او مستندکولو ګټې

د پخوانیو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوَتول

د پښتو د ځینو مستعملو ټکو عامول او رواجول

په قاموسو کې د ځینو سیمو او ځینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

په پښتو ژبه کې، د اشخاصو ځانګړي نومونه

په پښتو قاموسو کې، د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخي او جغرافیایي ځایو نومونه

د تاریخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

د کلیمو لغوي ماناوي او جغرافیایي مفاهیم

په قاموسو کې د افغاني، سیمه ییزو او نړۍ والو مشاهیرو پېژندګلوي

په قاموسو کې زموږ د سیمې د بېلابېلو نژادي او قومي ډلو، دینو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

په پښتو او پارسي قاموسو کې، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د اصطلاحاتو را غونډول او شنل

په قاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بین المللي مخففاتو را غونډول او تشریح کول

په قاموسو کې د طبیعي او اقلیمي پیداوارو نومونه او تصویري بیان

ماخذونه او منابع

د لوی ځښتن په نامه

د سر خبري

د کوچنیوالي مې له حقوقو او سیاسي علومو سره مینه وه؛ خو د زماني باد څه موده د انجینرۍ او ټیکنالوژۍ خوا ته بوتلم. د لوی ځښتن په پېرزوینه تر لږ ځنډ وروسته بېرته په دې بریالی سوم، چې خپلي خوښي کړې ځانګي ته لار پیدا کړم. پلار به مې تل د حقوقو او سیاسي علومو پر کتابو سربېره د ګرامر، ژبپوهني، لغتپوهني، ادبیاتو او تاریخي اثارو مطالعې ته هم هڅولم. هغه به ویل هر حقوقپوه باید د لیکوالۍ په باریکییو او هونرونو هم ښه پوه وي. د کلیمو صریح او ضمني، کُلي او فرعي، حقیقي او مجازي ماناوي مي لومړی ځل د پلار له خولې واروېدې، چې هره یوه به یې د ژوندییو مثالو په وړاندي کولو سره بیانوله؛ د کلیمو په ډول ډول ماناوو او د هغو د استعمال په بېلابېلو مواردو ځان ښه مُلا کول، هغه سپارښتنه وه چې خدای بخښلي به همېشه په ټینګار سره تکراروله؛ او د همدې مقصد له پاره یې له خپل مالي توان سره سم په کور کې، د مختلفو ژبو خورا ډېر عام او اختصاصي قاموسونه هم اېښې وه. لوی رب دې اروا ښاده لري.

په دې توګه، د زده کړې په چارو کې له رنګارنګ قاموسو څخه کار اخیستني، کرار کرار د لغتپوهني له ځینو مهمو موضوعاتو او د قاموس لیکني له مختلفو لارو او دودونو سره اشنا کړم. دا مینه سوکه سوکه زیاته سوه؛ او له هغې سره جوخت په دې خبره هم څه نا څه پوه سوم چې لغتونه، عبارتونه، تعبیرونه او اصطلاحات په واقعیت کې، د هري ژبې د مانوي او فرهنګي زېرمو مهمه او اساسي برخه ده؛ ځکه انساني علوم، مهارتونه او تجربې ګرده د ژبې په مرسته له یوې ټولنې څخه بلې ټولنې ته لېږدول کیږي؛ او د ژبې دا ټول کمال هم بېله شکه په هغو کلیمو، عبارتو، تعبیرو، اصطلاحاتو او نورو ادبي - فرهنګي ارزښتو کې نغښتی دئ، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغتپوهنه او قاموس لیکنه یې له څېړنې او شننې سره نیژدې اړیکې لري. له همدې امله او س څوک د دې خبرې له حقانیت څخه نټه نه کوي، چې په هره ژبه کې د پراخو لغتو، ترکیبو او اصطلاحاتو کاروَنه او د کلیمو د شکلي او مانوي(معنوي) ظرافتو استعمال، په واقعیت کې د هغې ژبې د ویوونکو د فکري بلوغ او تخیلي عروج ښکارندوی دئ.

د لغتپوهنې او قاموس لیکنې په چارو کې مې تر ځینو زده کړو او پلټنو وروسته دا اړتیا ولیده، چې د قاموس لیکوونکو د لارښوونې دپاره د «اصول و قواعد فرهنگ نویسی» تر سرلیک لاندې، په پارسي ژبه یوه پراخه علمي او انتقادي مقاله وکاږم. دا دئ نن له هغې لیکنې څخه لږوډېر دوې نیمې لسیزې تېرېږي. په دې اوږدو کلونو کې د علومو د هرې څانګې په شان، په قاموس لیکنه کې هم ډېر ستر او اریانوونکي پرمختګونه منځ ته راغله. اینټرنیټ او ډیجیټل ټیکنالوژۍ په دې پرمختیایي بهیر کې خورا لویه او ارزښتناکه برخه اخیستې ده؛ او په پوره ډاډ سره به په راتلونکي کې هم د دې بهیر له زیاتې چټکتیا او بشپړتیا سره لویه مرسته وکي. د دغو علمي او تخنیکي پرمختګو په ترڅ کې، پښتو قاموس لیکنې هم تر پخوا ډېره وده وکړه. په پښتو کې د ژبې ډېر عام یو ژبیز او دوه ژبیز فرهنګونه ولیکل سوه، چې ځینې یې اوس له ښکه مرغه په ټوله نړۍ کې د اینټرنیټ پر پاڼو، د پښتو ژبې د مینه والو استفادې ته ایښوول سوي دي.

د قاموس لیکنې په برخه کې وروستیيو بدلونو او پرمختګو ته په پام سره مې وپتېیل، چې د دې علمي څانګې د مېتودولوژۍ په اړه خپله پخوانۍ لیکنه دا پلا له هراړخیزو زیاتونو او بشپړونو سره، په پښتو ژبه لوستونکو ته وړاندې کړم؛ ځکه د قاموس لیکنې پر تیوریکو بنسټونو علمي او انتقادي بحثونه هغه څه دي، چې په پخوانۍ قاموس لیکنه یې چندان څرک نه لیدل کېده؛ او تر اوسه پورې هم په دې اړه ډېر لږ څه لیکل سوي یا ژباړل سوي دي. د قاموس لیکنې د تنوع او پراخوالي په دې بې ساري عصر کې، د دې څانګې د مېتودولوژۍ سم او دقیق رعایت، د قاموسو د تألیف او ژباړې له خورا مهمو او ضروري شرایطو څخه ګڼل کیږي. نن سبا هغه قاموسونه ګرسره رانیوونکي نه لري، چې په لیکنه یا ژباړه کې یې د دې علمي څانګې نوو اصولو او موازینو ته ټینګ پام نه وي سوی. د همدې اړتیاوو له مخې مو په دې لیکنه کې، د قاموس لیکنې په اړه د ځینو افغانو او بهرنیيو لغتپوهانو د نظریو تر څنګ، د مقایسه یي لیکسیکوګرافۍ پر بنسټ ځینې نوري نظریې او قواعد هم وړاندې کړي دي، چې په پښتو قاموس لیکنه کې یې رعایت ډېر ضروري او په زړه پورې بلل کیږي. د دغو نظریو، اصولو او قواعدو په بشپړ تطبیق سره، د ژبې عام او هر اړخیز فرهنګونه د محتوا او شکل له پلوه علمي اساس مومي؛ او هر لوستونکی یې د یوې باوري سرچینې په توګه، له کار اخیستنې سره مینه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې له پاره چې پر پښتنو سربېره د نورو ژبو ويونکي او لوستونکي هم له دې ماتې ګوډې ليکنې ځخه پوره ګټه واخلي، د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په اړه مو د پښتو ژبې تر څنګ د نورو ژبو، په تېره بيا انګرېزي ژبې ځينې قواعد او مثالونه هم، په لنډه بڼه بيان کړي دي.

هېره دې نه وي، چې د دې ليکنې په ځينو برخو کې، ځای ځای د قاموس ليکنې د بېلابېلو اصولو او قواعدو په ارتباط د ځينو قاموسونو يادونه سوې ده؛ خو دا کار په هيڅ ډول د قاموسو د کره کتنې او شننې په مانا نه دئ؛ ځکه په پښتو کې د بېلابېلو قاموسو او لغتنامو تاريخ او کره کتنه ژوره څېړنه غواړي، چې په دې لنډه رساله کې يې هيڅکله حق نسي ادا کېدای.

د ګډوډو مالوماتو او پلټنو دا کوچنۍ او نيمګړې مجموعه مې د مګړی تر دې ځايه را ورسوله. باور لرم چې پښتانه ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس ليکوونکي به د خپلو ګټورو نظريو او نوښتونو په رڼا کې، د هغې د بشپړتيا او پرمختيا ډګر ته را و دانګي؛ او په دې توګه به د ګران هيواد د قاموس ليکنې ځوان پښتت ته، د فرهنګونو د تأليف يا ترجمې لاره نوره هم روښانه او اسانه کړي.

محمد هارون خپل شعشعي
لندن، ۲۰۰۹ ميلادي کال

لغتپوهنه څه ده؟ او لغوي زېرمه څه وبولو؟

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويـــله په خپل ارزښتناک اثر«کليمې، مانا او لغتـــنامه...» کـــې د انـــګرېزي قاموس له پاره د بېلابېلو کلـــيمو پر ځينو توپيرونو؛ او د لغتپوهـــنې او قـــاموس ليکنې د بېلولو په اړه په زړه پوري بيان کړی دئ، چـې د ځينـــو ټکـو يادونه يـــې دلـــته بـــې ګټـــې نـــه ده. دوی ليـــکـي: « کـېـــدای سي لغتپوهـنه(lexicology) په لـنډ ډول د لـغت(lexis) څېړنې ته و وايـــو. د يـــوې ژبـــې د لغتـــو مجموعې ته په اورو پـــايي ژبـــو کـــې د (vocabulary)يا (lexicon)ټکي کـــاريږي، چـــې لکسيکان په خـــپل وار ســـره لـــه يـــونـــاني(lexis) او (lexikos)څـــخـــه اخيســـتـــل ســــوی دئ.

په انګـــرېزي کې د "vocabulary","lexis" او "lexicon"پرتـــله ښيي، چـــې دا درې لغتـــونه لـــږ و ډېـــر مترادف ګڼـــل کيږي. لومړی تر ډېره حـده غير رسمـــي يا ګفـــتاري(colloquial)شکل، دريم عمدتاً علمي او تخنيـــکي بڼه؛ او دوهـــم د لومـــړي او دريم په منـــځ کـــې ځای لري. سره له دې هـــم بـــايد له يوې خـــوا د ووکابولری، لکسيس او لکسيکان ترمنځ او له بلې خوا له ډيکـــشـــينری(dictionary)سره د هغـــو توپير او بېـــلوالی لـــه پـــامه و نـــه غورځول سي. په داسې حال کې، چې لومړي درې لغتـــونه بنايي د يوې ژبې لغوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زېرمې ته د اشارې په مفهوم استعمال سي؛ خو ډيکشينري په يوه ټاکلي وخت کې، د همـاغه ځانګړې سوې لغوي زېرمې د ثبتولو په مانا ده.

په دې وروستيبيو کلونو کې په انګرېزي کې د جارګن(Jargon)اصطـلاح هم ډېـره تر سترګو کيــږي، چــې مقصد يې هغو لغتنامو يا لغوي پانګو ته اشاره ده، چــې د ځينـو ځانګو ماهران، کارکوونکي او له هغو سره تـــړلي نــور کسان يې په خپـــلو ورځنيبو مسلکي چـــارو کې کاروي.»(Jackson and Amvela 149)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله وروسته د لغت پوهنې د موضوع او اړونده علمــي ځانـګو په اړه داسي کاږي:« د طب، حقوقو، کمپيوټر، ورزش او داسي نورو په ګډون هره ځانګه ځـانته داسي خاص ټکي او اصطلاحات لري، چې يا په خپله په ورځنيبو چـارو کـې په بېلابېلو بڼو ور سره مخامخ يو ؛ او يا يې له نورو خلګو اروو.

په دې توګه، لغتپوهنه هغه پوهه ده، چې نه يوازې د ساده ټکو، بلکې د مرکبو او مخلوطو ټکو او د ژبې د مانا داره واحدو په اړه خبري او څېړنه کوي. لغتپوهنه يا د ځينو په اصطلاح ويي پوهــنه(په دې ليکنه کې مو د ويي پوهنې پر ځای له يوې مخې د لغتپوهنې اصطلاح کارکړې ده؛ ځکه لُغت تر ويي عام، پېژندل سوی او اسانه ټکی دئ.) اساساً پر هغـو مالوماتو ولاړه ده، چې له مانا پېژندنې او مارفولوجي/ مورفـولوژۍ څخه تر لاسه سـوې وي. په لغتپوهنــه کــې د خاصې توجه او علاقې دريم ډګر د بېلابېلو کليمو ريښه پېژنـدنه يا ايتيمولوجي/ ايتيمولوژي ګڼـل کيږي. لغتـپوهــنه بايد له قــاموس ليکـنې سـره، چې پــه حقــيقت کې د قامـوسـو ليکل يــو ځـانـګـړې لاره يـــا تکـنيـک دئ، ګـــډه نسي. »(Jackson and Amvela 2)
په پارسي کې د لغتنامې په مفهوم د« فرهنګ»کليمه له ډېرو زمانو څخه کاريږي. دا ترکيبي کليمه په اصل کې د فر/فره (شان و شوکت، رڼا، روښنايي، پرتم، برم، دبدبه، لويي، غټوالی او داسي نور) او هنګ(له ثنګ له ريښې څخه د کشولو، پوهولو، فرهنـګ او داسي نورو په مانا) له دوو بېلو اوستايي کليمو څـخه جـوړه ده (عميد ۳:۱۸۱۲). دا دوې ترکيبي کليمــې په ګډه د پوهې، معرفت، عقل، ادب، روزنې او پالنې، تدبير ،کلتور/کولتور، په يوه ملت يا قـام پورې د تړلو مادي او مـانوي اثارو او په پای کې د لغتو د کتاب يا لغتنامې په مانا استعماليږي، چـې پـه پښتو کې يې د قـاموس، سيند/ سين، درياب، ويي پانګې، لغـوي پـــانګې، لغوي زېرمې، ډيکشينري او داسي نـورو په نامه يـادوي(و.ګ. د علامه علـي اکبـر دهخدا په لغتنامه، د ډاکټر محمد معين او حسن عميد په فارسـی فرهنګونو کــې د فرهنګ ماده؛ او د محمد حسين بن خلف تبرېزي په «برهـــان قاطـع» کې د همدې مادې په اړه ،د ډاکټر محمد معين د حاشې متن).

سره له دې چې په پښتو کې هـم د« پر، پره» او « نګ» کليـمې ژونـدی دي(لکـه پـه سـرو پر، وينګ، کتنګ، ليـدنګ او داسي نورو ترکيبو کې، چې همدا اوس هم د پښتو په لوېديځه لهجه کې په پراخه توګه کاريږي؛ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په رېښو او مانا کې له اوستايي« فر »+« هنګ» سره بې تړاوه نه ښکاري)خو دا دوې کليمې د يوه ټکي (فرهنګ)په بڼه د قاموس، لغتنامې، سيند ، لغوي زېرمې، لغوي پانګې، ويي پانګې، ډيکشنرۍ او داسي نورو په مانا ، چندان اوږد تاريخ نه لري. لکه څنګه چي د پښتو قاموس ليکني تاريخ ښيي، د پښتنو لومړنيو قاموس ليکوونکو خپل فرهنګونه د« رياض المحبت»، « عجايب اللغات» او داسي نورو په نومونو ياد کړي دي. د پښتو ژبې مخکښو اروپايي څېړونکو هم په خپلو علمي او تحقيقي اثارو کي د«فرهنګ» کليمه نه ده کارکړې. داسي ښکاري چي په هغو زمانو کي د عربي او پارسي ژبې ترکيبي ټکی(لغتنامه)تر هري بلې کليمې، ډېره عامه او مشهوره وه.

په عربي کي د لغتنامې يا لغوي زېرمې د پاره له اوږدو زمانو راهيسي د«قاموس»او«معجم» ټکي استعمالېږي، چي له هغو څخه د «قاموس»لغت پښتو ، پارسي او ځينو نورو ژبو ته هم لاره پيدا کړې ده. دا لغت هم په خپل وار سره څو بېلې او مشخصې ماناوي لري، چي په هغو کي يې دا دوې ډېري عامي او مشهوري دي:

- د درياب يا سمندر منځ.
- د لغتو کتاب يا لغتنامه، چي د نورو ژبو په دود په پښتو کي هم په خورا ډېرو نومو يادېږي. زموږ ځينو پښتنو قاموس ليکوونکو دا ټکی د «سيند» په مانا ترجمه او استعمال کړی دئ؛ لکه«پښتو سيند»چي لومړی پلا په ۱۳۱۲ش کال کي د مخکښ پښتون قاموس ليکوونکي، ژبپوه او سياستوال - اروانښاد وزير محمد ګل خان(۱۲۲۳- ۱۳۴۳ش)له خوا تأليف سو. وروسته دا ترجمه سوی ټکی سوکه سوکه عام سو ، چي « درياب»، «سيند»او داسي نور يې مثالونه دي.

قاموس ليکنه او لغتپوهنه

قاموس ليکنه لکه څنګه چي نوم يې څرګندوي، د قاموسو له تأليف او ليکني سره سروکار لري. په بله وينا ، قاموس ليکنه عملي او تطبيقي لغت پوهنه ده. قاموس ليکوونکي د لغت پوهني له اصولو ، قواعدو او نظريو څخه د يوې ژبې د قاموسو په ليکنه او تأليف کي ګټه اخلي. د لغتپوهني د ژبنيو علمي څانګو (ماناپوهني او ګرامر)او د قاموس ليکني د عملي اړخو تر منځ ګډو اړيکو ، د او سنيو قاموسو د جوړښت او محتوياتو له بشپړتيا سره، په زړه پوري مرسته کړې ده.

د قاموس ليکني تمرين اوږد او مستقل دود دئ، چي د معاصرو ژبنيو علمي څانګو تر پيدا ښت پېړۍ پېړۍ اوږد تاريخ لري. قاموس ليکني، د لغتپوهني (چي په تېرو څلوېښتو کلونو کي پيل سوې ده)په ګډون د بېلابېلو ژبنيو علمي څانګو پر بډاينه او پرمختګ لويه اغېزه ښندلې ده. د لغتپوهني اساسات په څرګنده ښيي، چي دا پوهه به په راتلونکي کي د نوو علمي قاموسو په را منځ ته کېدو کي د قاموسو ليکوالو او ژباړونکو ته ډېر څه وړاندي کړي.(Jackson and Amvela 215)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموس لیکنه کې د ناپییلتوب او بېطرفۍ ارزښت

قاموس لیکوونکي باید د مؤرخانو په شان د حقیقتونو ناپېیلي او بې پرې لیکوونکي وي. د دې زرین اصل له مخې باید ټول کوښښ وکي، چې په ژبنیو مسألو کې هیڅکله د خپلو قومي، دیني، ژبنیو، سیاسي او ایډیالوژیکي تمایلاتو او شخصي ذوق پر بنسټ کمې یا زیاتی و نه کړي؛ ځکه په فرهنګو کې د ګوندي، سیاسي، ایډیالوژیکي، نژادي، دیني او داسې نورو اړېکو، شخصي ذوق او سلیقي له مخې تعریفونه او ماناوې وړاندې کول، د فرهنګ لیکنې له عمومي قواعدو څخه څرګند سرغړونه ده. که د توکمیزې جلا ساتنې یا اپارتایت/ اپارتهاید د پېژندنې له پاره دغه دوه تعریفونه، چې دواړه یې د جنوبي افریقا د توکمپال رژیم د واکمنۍ پر مهال وړاندې سوې دي، په سرسري توګه تر نظر تېر کوو، له وړایه دغه راز شخصي او عندي نظریات ګورو:

- په یوه هیواد، په تېره بیا جنوبي افریقا کې د اوروپایانو او غیراوروپایانو د بېلابېلو توکمونو جلا ساتنه.
- هغه سیستم، چې په جنوبي افریقا کې، د حکومتي نظام له خوا رامنځ ته سوی ؤ؛ او هدف یې د بېلو توکمو جلا ساتل؛ او په دې ډول سپین پوستو خلکو ته ګټه رسول وه.

دوهم تعریف لکه څنګه چې لیدل کیږي، سیاسي او ایډیالوژیکي اړخ لري؛ ځکه چې لومړی تعریف هم د قضیې اصلي واقعیت ته ګوته نیسي؛ مګر د لومړني تعریف پر ضد دا استدلال کیږي، چې که د اپارتایت انګېزې او موخې روښانه نسي، نو دا تعریف په ګومه کې (په ضمني توګه) د توکمپال رژیم سیله او پلوي کوي. په ځینو حالاتو کې دا خبره نامکنه وي، چې څوک د یوې مسألې یا یوه واقعیت په وړاندې خپل دریځ په روښانه بڼه و نه ښیي. دا خبره عامه ده، چې یو سړی د یوه له سترګو مجاهد او د بل له سترګو ترورېسټ یا ترهګر وي.(Atkins and Rundell427-28)

په ټولنیز ژوند کې ډېرې داسې پېښې او مسألې سته، چې د بېلابېلو فکري او ایډیالوژیکي دریځو څښتنان یې له یوې زاویې څخه نهویني. له دې کبله، که قاموس لیکوونکی هم د دغه راز ایډیالوژیکي، ګوندي، سیاسي، دیني، مذهبي، فکري، ژبنیو او نورو توپیرونو تر اغېزې لاندې، د راغونډو سوو ټکو او اصطلاحاتو پېژندنې او شننې ته ملا وتړي، بیا نو په قاموس لیکنه کې د ناپییلتوب او بې پرې والي، ټول موازین او معیارونه تر پښو لاندې کیږي؛ او د قاموسو علمي ارزښت له منځه ځي.

د یوهاند هډسن له نظره د قاموس لیکنې ضروري موضوعات او مسألې

یوهاند ډیک هډسن «د لغوي څېړنې او قاموس لیکنې د پاره د ژبپوهنې بنسټونه» په نامه د خپلې نوښتګرې مقالې په ترڅ کې، تر اتو بېلو سرلیکونو لاندې د قاموس لیکنې ضروري اړخونه داسې بیانوي:

- ږغ پوهنه(Phonology): د یوه ټکي او د هغه د بېلابېلو وریانتونو تلفظ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

– مورفالوجي/ مورفولوژي(Morphology): د یوه لغت د بېلابېلو برخو(مورفيمو) جوړښت او ټول بې قاعدې شکلي بدلونونه(Irregular Inflections).

په مورفالوژۍ کې د اسمو د بې قاعدې جمعو او بې قاعدې فعلو پر بېلابېلو حالتو سربېره، د دې خبرې سپيناوى هم کيږي، چې ايا د پام وړ ټکى يوه ساده ريښه لري؛ لکه "long" که اشتقاقي ريښه لري ؛ لکه "longish" او "prolong" او يا هم د ترکيبي ټکي بڼه لري؛ لکه: "long-jumper" او "Year-long"؛ خو په انګرېزي کې کله کله د ځينو ټکو له املا يا تلفظ څخه د هغو ترمنځ مورفيميک اړيکى (morphemic relationship)نه پېژندل کيږي؛ لکه: "Long-length"(Jackson and Amvela 195)

په پښتو کې هم د انګرېزي په څېر مورفالوژي دا خبره را ښيي، چې د مثال په توګه «خرڅ» يوه ساده کليمه ده؛ او يوه ريښه لري. «خرڅه/خرڅه»، «خرڅيلاو /خرڅلاو»، «خرڅاوو»، «خرڅېدونکى»، «خرڅوونکى» او داسي نوري ،هغه اشتقاقي کليمې دي چې ټولي د «خرڅ» له ريښې څخه را وتلي دي.

- نحوه(Syntax): د کلام د اجزاوو له پلوه د يوه ټکي نوعيت، څرنګوالى او هغه ځانګړي جوړښتونه، چې يو ټکى يې د استعمال په بېلابېلو حالاتو کې جوړوي. نحوه په قاموس ليکنه کې دا را ښيي، چې که د پام وړ ټکى صفت وي، بايد په جومله کې يې ځاى چيري وي؛ مثلاً په پښتو کې« توره تخته»، په پاړسي کې «خانهء کلان» يا په انګرېزي کې "A large suitcase".

په مخکني پښتو ترکيب کې«توره»، په پاړسي ترکيب کې«کلان» او په انګرېزي ترکيب کې "large" صفتونه دي؛ نوځکه بايد په جومله کې پر خپل ځاى استعمال سي. نحوه دا خبره هم روښانه کوي، چې کوم اسمونه د شمېرلو وړ(کتابونه) او کوم اسمونه د شمېرلو وړ نه دي(غنم، اوبه او داسي نور) . (Jackson and Amvela 195)

- مانوي اړخونه(Semantics): د يوه ټکي ډول ډول ماناوي او مانوي جوړښتونه.

- قراين، حالات او احوال(Context): د هغو ټولنيزو حالاتو، قراينو او لارو چارو په اړه محدوديتونه او بنديزونه، چې يو لغت پکښي استعماليږي. لکه څنګه چې پوهېږو، ځيني ټکي د متن او بيان په ځانګړو ډولو يا د استعمال په خاصو شرايطو، موضوعاتو او مناسبتو پوري اړه لري. قاموسونه د دود او دستور له مخي وظيفه لري، په داسي حالاتو کي خپلو لوستونکو ته سمه او روښانه لارښوونه وکي. له همدې امله ګورو، چي په ځانګړو شرايطو، حالاتو او موضوعاتو پوري تړلي مالومات په سيستماټيکه توګه، په فرهنګو کي ځاى مومي. په دغه راز مالوماتو کي رسمي/ دوديز(formal)غير رسمي/ نادوده (informal) ، شفاهي يا ګفتاري (colloquial)، عاميانه (slang)او داسي نور هغه اختصاصي موارد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او حالات راځي، چې د يوه ټکي شاوخوا پولې جوړوي.

فرهنګونه تل شرايطو او ظروفو ته په پام سره د بېلابېلو ټکو د تصنيف او چاڼ کولو په مسأله کې، د ثابتو اصولو او ځانګړي دريځ پيروي نه کوي. کېداى شي ځيني قاموسونو يو ټکى د غير رسمي يا نادوده لُغت په توګه ياد کړى وي؛ په داسې حال کې چې ځينو نورو هماغه ټکى د شفاهي، عاميانه، زموخته عاميانه يا مبتذل(vulgar)او داسې نورو تر سرليکو لاندې اوډلئ وي. د دې تر څنګ، په فرهنګو کې لغتونه د محتوا او اغېزمندى پر بنسټ هم پر بېلابېلو ډلو يا کټګوريو ويشل کيږي؛ لکه: د سپکاوي او بې آبۍ ښکارندوى ټکي(derogatory/pejorative)، طنزيه يا خندني کليمات(jocular)، په نرمه او پسته بڼه بيانوونکي ټکي(euphemistic)او داسې نور.

- املا(Spelling): د يوه ټکي عادي او اليشېدونکي يا متغير ليکدودونه.

- ريښه پېژندنه(Etymology): د يوه لغت ريښه او تاريخچه.

- استعمال(Usage): د يوه ټکي د استعمال تکرار او دفعات(فريکوينسي) او په ځينو حالاتو کې منعه سوي يا نه استعمالېدونکي(taboo)حالتونه. (Hudson 1988)

پوهاند هډسن د کليمو د استعمال محدوديتونه؛ لکه د رسميت مراتب او د موضوع ساحه (Subject Domain)د شرايطو او مواردو تر عنوان لاندې راوستي دي. د پروفيسر هډسن د استعمال (usage)کټګوري هغو متفرقه مالوماتو ته ځانګړې سوې ده، چې ځينو ته يې په فرهنګو کې لږ و ډېر ځاى ور کړل سوى دئ. په دې ډله کې لومړني مالومات د يوه ټکي د استعمال د تکرار يا فريکوينسۍ په اړه دي. تر دې وروستيو کلونو پوري، چې د لغوي زېرمو د ساتنې او استعمال په مقصد له کمپيوټرو څخه کار اخيستنه نه وه پيل سوې، د کليمو د فريکوينسۍ په باره کې د باور وړ مالوماتو ترلاسه کول ډېر ګران ؤ. د پروفيسر هډسن د مالوماتو په ډله کې دوهم توکى د هغه عُمر يا سِن يادونه ده، چې يو کوچنى په هغه کې د يوه ټکي له مفهوم او مانا سره اشنا کيږي. د پاشلو مالوماتو دريم توکى د يوه ټکي د استعمال د هغو خاصو مواردو او مناسبتو په ګوته کول دي، چې په کلتوري لحاظ يې ځانګړى ارزښت پيدا کړى وي. دغه راز مالومات زياتره په هغو ماخذونو او شواهدو کې نغښتي وي، چې د يوه ټکي د اِستناد په موخه وړاندې کيږي. په دغه راز خورو ورو مالوماتو کې ځلرم قلم د هغو کلېشو(clichés)يادوَنه ده، چې د پام وړ ټکي د استعمال موارد بيانوي. په پاى کې د دې مالوماتو پينځم قلم، د بېلابېلو ټکو په اړه د بنديزونو او ممنوعاتو(taboos)ښوول دي.

په لغتپوهنه کې د نحوي(syntax)پر خلاف د کليمو او جوملو مانوي اړخ ته ډېر پام کيږي. په دې مانا چې کېداى سي يو جومله د نحوي د اصولو او قواعدو له پلوه سمه وي؛ خو د لغتپوهنې له پلوه بې مانا او ناسمه و بريښي؛ مثلاً «ستا سپين خيالونه اوږدې لارې وهي.»يا«دا رنګين ظلمونه به کور په کور ښادې جوړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي.» پــه دې دواړو جوملو کې د نحوي د اصولو له مخې څه تېروتنه نسته؛ فاعل، مفعول او نوري ګرامـري برخې ګرده پر خپلو ځايونو راغلي دي؛ خو د لغتپوهنې د قواعدو له مخې سمې او معقولې نه دي؛ ځکه دواړې جوملې له خپل سم ګرامري جوړښت سره سره بيا هم سمه مانا نه افـاده کوي يا پــه دې انګــرېزي جومله کې:

Colourless green ideas sleep furiously.

لکه څنګه چې ليدل کېږي دا جومله هم د انګرېزي ژبې له ګرامر سره بشپړ ســمون لري؛ مګر د لغتپوهنې د اساساتو له مخې د منلـو وړ نه ده. د دې خبرې مانا دا ده، چــې د لغتپوهنې او نحوي اصــول يو له بله توپير لري.(Jackson and Amvela 12.)

د پروفيسر هډسن په مقاله کې راغلي موضوعات په واقعيت کې د انګــرېزي ژبې د عامو قاموسو ځينې مهم اصول او قواعد بيانوي، چې د نړۍ د نورو ژبو له قــاموسو او لغوي زېرمو سره د موضــوعاتو د ښېلوالي او څرنګوالي پر بنسټ څه نا څه توپير لري؛ ځکه د نړۍ بېلابېلې ژبې د ودې او پرمختګ په يوه پړاو کې نه دي؛ له بله پلوه د هرې ټولنې خلک له ځينو مشترکو ځانګړتياوو او ضرورتونو تر څنګ خپلو خاصو فکري، فرهنګي، تاريخي، اجتماعي او اقتصادي مشخصاتو ته په پام سره، راز راز اړتياوې او غوښتنې لري، چې قاموس ليکوونکي يې بايد په خپلو اثارو کې، په بشپړ دقت او امانت رعايت کړي.

د قاموسو ډولونه

د ژبو د پرمختګ او بشپړتيا په دې پړاو کې، د قاموسو خورا ډېر ډولونه ليدل کېږي، چې د هر يوه په تدوين او تأليف کې پر ځينو عامو اصولو سربېره، له بېلابېلو مېتودونـو او لارو څخه کار اخيستل کېږي. دلته د پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل د ارزښتنـاک اثر(د عملي قاموس ليکنې له پاره د آکسفورډ لارښود)په رڼا کې، د قامــوسو د وېــش او بېلونې په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کوو:

۱- د ژبې له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) يو ژبيز قاموس.

ب) دوه ژبيز قاموس. دا ډول قاموس هم کېدای سي پر دو نورو کوچنيو ډولو وېشل سي:

الف) يو اړخيز دوه ژبيز قاموس(Unidirectional Bilingual Dictionary)

ب) دوه اړخيز دوه ژبيز قاموس(Bidirectional Bilingual Dictionary)

يو اړخيز دوه ژبيز قاموس، لکه څنګه چې له نامه يې ښکاري يو لـورى لري. په دې مانا ، چې په داسي قاموسو کې د راغونډو سوو ټکو تشريح او بيان په يوه ژبه وړاندې کېږي؛ مـثلاً د انګرېزي- فرانسوي دوه ژبيز فرهنګ ، چې يو متن لري؛ او په هـغه کې انګرېزي لومړۍ يا اصلي ژبـه (source language)؛ او فـرانسوي دوهمه يا د ترجمې ژبه (target language)ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اړخیز دوه ژبیز قاموس هم لکه څنګه چي نوم یې په ډاګه کوي، دوه متنه لري؛ او د را ټولو سوو ټکو تشریحات په دوو ژبو بیانوي؛ د مثال په توګه د انګرېزي - فرانسوي په دوه ژبیز قاموس کي اصلاً دوه متنه ځای پر ځای سوي دي، چي په یــوه متــن کي انګرېزي لومړۍ یا اصلي ژبه او فرانسوي دوهمه یا د ترجمې ژبه ده. په دوهم متن کي بیا فرانسوي لومړۍ یا اصلي ژبه او انګرېزي دوهمــه یا د ترجمــې ژبــه ده. پــه اوروپايي ژبو کي د داسي قاموسو نمونې خورا ډېري دي، چي د یوې ژبي لغــتونه په بله ژبه مانا کوي؛ لکه:

Collins Robert French Dictionary
French-English
English-French
Collins German-English Dictionary

او داسي نور.

په افغانستان کي هم د دوو ژبیزو قاموسو ډېري بولګې لرو، چي په ځــینو کي عربي او پارسي ټکي په پښتو مانا سوي دي؛ لکه «ریاض الـمحبت»، «عجـایب اللـغات»، د ډورن، راورټي، بیلو، ګیلبرټسن او نورو اوروپــايي افغان پېژندونکو بېلابــېل دوه ژبیــز قاموسونه او لاربښودونه، «سپېڅلې پښتو»، «افغان قاموس»، «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس»، د افغانستان د علومو اکاډیمۍ «انګلیسي - پښتو او پښتو - انګلیسي قاموسونه» او په دې وروستیو کلونو کي له بېلابېلو اوروپايي او اسيايي ژبو څــخه په پښتو او بالعکس له پښتو څخه په اوروپايي او نورو ژبو تألیف ســـوي قاموسونه، چي لوستونکي یې د «قاموسونه ډاټ کام» په ویبپاڼه کي، له پوره متن سره ځیني بولګې کتلای سي.

په پارسي کي هم د دوو ژبیزو فرهنګو شمېر ډېر زیات دئ، چي په هغو کي کله کله د بهرنیو ژبو لغتونه په پارسي او کله کله په سرچپه بڼه، د پارسي لـغتونه په نورو ژبو اړول سوي دي؛ لکه:

فرهنګ دانشګاهی انګلیسی - فارسی تألیف عباس آریانپور و منوچهر آریانپور (دورۀ ۲جلدی یا ۷ جلدی).

فرهنګ انګلیسی - فارسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی، ۱جلدی)

فرهنګ جامع فارسی - انګلیسی تألیف سلیمان حییم (۲جلدی)

فرهنګ فرانسه - فارسی تألیف استاد سعید نفیسی(۲ جلدی) او داسي نور.

په اوردو کي داسي دوه ژبیز فرهنګونه ډېر دي، چي د یوې ژبي لغتونه یو ځل په خپله اصلي ژبه او بیا په دوهمه ژبه تشریح کوي؛ لکه په دغه قاموس کي چي د انګرېزي ژبي کلیمې او ترکیبونه یې لومړی په انګــرېزي او بیا په اوردو ژبه مانا کړي دي:

English to English and Urdu Dictionary

دا ډول قاموسونه په واقعیت کي د دوو ژبو او دوو متنو په بڼه، د انګرېزي- انګــرېزي او انګرېزي- اوردو دوه بېل قاموسونه په یوه ټوک کي وړاندي کوي، چي د دواړو ژبو مینه والو ته په زړه پوري دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه ژبيز فرهنګونه هم د يو ژبيزو قاموسو په شان هم په عامه او هر اړخيزه بڼه او هم په تخصصي يا انتخابي بڼه ليکل سوي دي.

ج) څو ژبيز قاموس (Bilingual Dictionary): هغه قاموس، چي را غونډ سوي ټکي په مختلفو ژبو وړاندي کوي. د شاه عبدالله شاه بدخشي« د افغانستان د ځينو ژبو او لهجو قاموس»د دغه راز قاموسو يوه بېلګه ده.

۲- د محتوياتو له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) عمومي ژبه.

ب) پوهنغونډ(دايرة المعارف)او کولتوري مواد.

ج) د اختصاصي اصطلاحاتو سيستم(ټرمينالوجي/ ټرمينالوژي) يا کوچنۍ ژبي؛ د مثال په ډول د حقوقي اصطلاحاتو، طب، نرسينګ، کمپيوټر،کريکيټ او داسي نورو علمي څانګو د تخصصـــي اصلاحاتو قاموسونه.

۳- د چاپ د ګڼې يا اندازې له پلوه د قاموس ډولونه

الف) معياري ګڼه يا د پوهنتونو د بېلابېلو پوهنځيو د پاره ليکل سوی چاپ.

ب) لنډ يا مختصر چاپ.

ج) جيبي چاپ.

۴- د فزيکي جوړښت يا ځرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د کاغذ پر مخ چاپ سوي قاموسونه.

ب) برېښنايي يا اليکټرونيک قاموسونه(هغه قاموسونه، چي په کمپيوټرو کي د استفادې د پـاره د CD-ROM ، DVD يا ځانـګړو ډيجيـــټل وسايلـــو پـه بـڼـه جوړ سوي وي).

د ټيکنالوژۍ په دې پرمختللي عصر کي، د قاموس ليکني د ډول ډول ستونزو د حلولو د پاره، د ډيجـــيټل قامـوسو جـوړول او عـــامول ډېره غـــوره لاره ده. په دې ډيجيټل قـاموسو کي تر ټولو لـــوی قامـــوس د اکسفورډ انګرېزي قـاموس(Oxford English Dictionary)دوهـم چاپ دئ، چي په شل ټوکه کي د کتاب په بڼه هم چاپ سوی دئ. دا ډول قاموسونه چي په حقيقـت کي، د اړونده ژبي دايرة المعارفـي (encyclopaedic)قاموسونه بلل کيږي، د ټولي ژبي لغوي، ادبي، تاريخي، جغرافيـــايـي او نـوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

علــمي زېــرمي په مفــصله بڼه وړاندي کوي. په ځينو دايرة المعارفي قاموسو کي لغوي زېرمه له فلـــسفي، حقوقي، طبي، هونري او داسي نورو تخصصي مالوماتو څخه په بېلو ټوکونو کي ځای پر ځای سوي وي؛ لکه:

The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary

کله چي قاموسونه په دوو يا څو ټوکو کي چاپ سوي وي، بايد په هر ټوک کي د را غونډو سوو کليمو لنډ فهرست د هغه پر سربېرن پوښ او بغلي څنډه، په غټو او روښانه تورو کښل سوي وي، چي لوستونکي د اړوند ټکي د لوستو په خاطر نېغ په نېغه د اړتيا وړ ټوک ته مراجعه وکي. په خواشيني سره د افغانستان د علومو اکاډيمی د پښتو - پښتـــو تشريحي قاموس د ميديوتيک چاپ بېلابېل ټوکونه يوازي د نومرو يا لمبرو (۱، ۲، ۳، ۴) په مرسته بېل سوي دي؛ او د هر ټوک پر مخکني پوښ او عمــودي څنډه د هــغه د محتوياتو يا راغلو ټکو لنډه يادونه نه ده سوې. په بل عبارت، څوک له ورايه نه پوهېږي، چي په جيم، سين، لام يا نورو تورو سره پيل کېدونکي ټکي په کوم کوم ټوک کي راغلي دي؟ که پر هــر ټوک د پرله پسي شمېرو تر څنـــګ د را غلو ټکو د سر تورو يادونه هم وسي، دا کار به بې شکه له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه او چټکه موندنه کي ډېر لوی کومــک وکي. سربېره پر دې ځينو نوو قاموسو د اړوندو ټکو د اساني او چټکي موندني په مقصد، د هغو د سر توري د قاموسو د پاڼو پر دننه څنډو هم، په روښانه او غټو تورو ليکلي وي، چي له لوستونکو سره د بې ځايه سرخوږي په له منځه وړلو او وخت بچتولو کي ډېره مرسته کوي. په ايراني فرهنګو کي د «فرهنګ عميد» دري ټوکه دوره او د عباس آريانپور او منوچهر آريانپور « فرهنګ دانشګاهی انګليسی – فارسی» د دغه ډول قاموسو له ډلي څخه دي.

ج) هغه قاموسونه، چي پر ويبپاڼو يا اينټرنيټپاڼو خپاره سوي وي.

۵- د مانا له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) هغه قاموسونه، چي کليمې او ماناوي دواړه پکښي ليکلي سوي وي (تر ټولو عام قاموسونه).

ب) هغه قاموسونه، چي پر قاموسي سرټکو او ماناوو سربېره ځيني نوري کليمې هم را نغاړي (په دې ډول قاموسو کي د را غونډو سوو سرټکو تر څنګ د هغو ټکو يادونه هم کيږي، چي د مانا له اړخه سره تړلي وي).

۶- د کاروونکو د څرنګوالي له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) ايا قاموس د هغو کسانو د پاره ليکل سوی دئ، چي ګرده په يوه ژبه خبري کوي؟

ب) ايا قاموس د هغو ځانګړو ډلو ويونکو ته کښل سوی دئ، چي په دوو ژبو خبري کوي؟

ج) ايا قاموس په نړۍ کي د ژبي د ټولو زده کوونکو د استفادې له پاره ليکل سوی دئ؟

۷- د استفاده کوونکو د زده کړي او مهارت له پلوه د قاموسو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) ژبپوهان او د ژبې نور ماهران.
ب) په لیک لوست پوه غټان (بالغان).
ج) د ښوونځییو زده کوونکي.
د) کوچني هلکان.
هـ) د ژبې نور زده کوونکي.

۸- د کارونې یا استعمال له پلوه د قاموسو ډولونه

الف) د ډیکوډینګ (decoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په خپله ژبه د بهرنۍ ژبې د یوه متن یا ټکي د مانا پوهېدل.
ب) د اینکوډینګ (encoding) په بڼه برابر سوي قاموسونه: یاني په بهرنۍ ژبه د خپلې ژبې د یوه ټکي یا متن ژباړه؛ د کلیمو سم استعمال او لوست ورکوَنه. (Atkins and Rundell 24-25)

پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله په «کلیمې، مانا او لغتنامه...کې» د قاموسو د دغو دوو لویو ډولونو یادونه کوي:
- ځانګړي یا انتخابي قاموسونه (Selective Vocabularies)
په دې ډله کې د ساینس، سپورټ، حقوقو، طب، ټیکنالوژۍ، اقتصاد، اروا پوهنې او داسې نورو په څېر اختصاصي قاموسونو نمونه اخلي.
- جامع یا هر اړخیز قاموسونه (Comprehensive Vocabularies) چې د ژبې عمومي قاموسونه پکښې شامل دي.

د عمومي او اختصاصي قاموسو څېنې ځانګړتیاوې

البته د ژبې عمومي قاموس له هغو اختصاصي یا انتخابي قاموسو څخه ډېر توپیر لري، چې د یوې ځانګړې ځانګې د مشخصو ټکو، ترکیبو، تعبیرو او اصطلاحاتو د شننې او سپړنې له پاره لیکل کیږي. د ژبې د عمومي یا هر اړخیزو قاموسو پرخلاف، په اختصاصي یا انتخابي قاموسو کې زیاتره د اړونده اصطلاحاتو او ترکیبو تخصصي او مسلکي اړخو او د هغو تشریحي بیان ته پام اړول کیږي؛ او د موضوع له پلوه ترلې یا نیژدې اصطلاحات د کراس ریفرینس په مرسته، په بېلابېلو ځایو کې اوډل کیږي. په عامو قاموسو کې د ژبپوهنې، په تېره بیا لغتپوهنې له عمومي رمزونو او ظرافتونو سره سروکار وي؛ په داسې حال کې چې په اختصاصي یا مسلکي قاموسو کې، د را غونډو سوو اصطلاحاتو په اړه د ډېرو دقیقو او تخصصي مالوماتو وړاندې کولو ته پام کیږي. په بله وینا، عام یا هر اړخیز ژبني قاموسونه زیاتره د ژبپوهنې او لغت پوهنې پر اساساتو متکي وي؛ حال دا چې د تخصصي یا انتخابي قاموسو په لیکنه او تألیف کې، د ژبپوهنې او لغتپوهنې د پراخ او دقیق استعمال پر ځای، تر ډېره حده د مربوطې ځانګې له تخصصي او مسلکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مالوماتو او جزییاتو څخه استفاده کیږي. په دغه راز فرهنګو کي د کلیمو او اصطلاحاتو له ګرامري ډول یا کټګورۍ؛ لکه اسم، صفت او داسي نـــورو پرته، ډیرو دقیقو او جزیي ګرامري اړخونو ته توجه نه کیږي.
سربېره پر دي، په تخصصي یا انتخــابي قاموسو کي، چي ځینو ژبپوهانو او لغتپوهانو د کوچنۍ یا فرعي ژبي په نامه هم یاد کړي دي، د عامو قاموسو نورو ځانګړتیاوو؛ لکه د کلیمو رېښه پېژندني، تلفظ، املایـي وریانتونو او داسي نورو مهمو اصولو ته پام نه کیږي. دغه راز فرهنګونه، د عامو ژبنییو فرهنـګونو پر خلاف، چي د عامو خلګو د استفادي په مقصد لیکل کیږي، د ټولنــي د یوي ځانګړي یا مشخصي ډلي د کار اخیستني دپاره برابریږي. په پای کي د دې خبري یادونه ضروري ده، هر څونه چي قاموسونه اختصاصي او مسلکي بڼه پیدا کوي، په هغونه اندازه د قاموس لیکوونکو او لوستونکو تر منځ واټن او ربړ لږیږي؛ ځکه دواړي خواوي په اسانۍ سره یو د بل په بیان، اړتیاوو او غوښتنو پوهیږي؛او په دې توګه د کلیمو د شکلي او مانوي التباس او راز راز نورو پیچلتیاوو ګچه کمیږي. دلته د علومو د ځینو اختصاصي یا انتخابي قاموسو یادونه کوو، چي لوستونکي یې د ژبو له عمومي یا هر اړخیزو قاموسو سره پرتله کړي:

فرهنګ حقوق

ترمینولوژی حقوق

فرهنګ سیاسی

واژه نامهٔ سیاسی و اجتماعی

فرهنګ اصطلاحات نوین

قاموس اقتصاد

لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان

د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس

فرهنګ ادبیات فارسی دری

Dictionary of Economics
Dictionary of Business
Dictionary of Economic Terms
Dictionary of Sociology
Dictionary of Science and Technology
Dictionary of Proverb
Dictionary of Legal Terms
Law Dictionary
A Dictionary of International Law

او داسي نور.

په انګرېزي قاموسو کي د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې ځينو ژبپوهانو په قاموسو کې د لغوي توکو او موضوعاتو ډولونه په دې ډول ښوولي دي:
۱- ساده ټکي(Simple Words) چې هغه هم پر دې ډلو ويشل کېږي:
الف) لغوي کليمې(Lexical Words) لکه اسم، فعل، صفت، قيد، ږغونه (د ږغ توري).
ب) ګرامري ټکي (Grammatical Words) يا وظيفوي کليمې(Function Words) چې په هغو کې ادات، د ارتباط توري، ضميرونه، مرستندويه فعلونه، اشاري ضميرونه او آرټيکلونه شامل دي.
۲- څو کليمه يي محاورې (Multi Words Expressions, MWEs) يا هغه ترکيبونه، چې مانا يې د اجزاوو تر مجموعې پراخه او لويه وي؛ لکه:
birds of the feather، kith and kin، Kick the bucket او داسې نور. په داسې حال کې، چې ځيني لغت پوهان ژبنييو اصطلاحاتو (Idioms)ته په همدې صفت قايل دي؛او په هغو کې دغو ډولو ته ځای ورکوي:
الف) عبارتي اصطلاحات (Phrasal Idioms)
ب) مرکبات يا ترکيبونه (Compounds)
ج) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs)
د) د مرستندويه يا کومکي فعلو جوړښتونه (Support Verb Constructions)
هـ) ثابت او ثابت وزمه عبارتونه (Fixed & Semi-Fixed Phrases)
ځيني ثابت عبارتونه لکه: ham & eggs, knives, forks & spoons, kith & kin
او داسې نور، د ترکيبو په څېر هم کارېږي.(Atkins and Rundell 167)
۳- مخففات يا اختصارات، چې هغه هم پر درو ډولو وېشي:
الف) الفبيټيزم(Alphabetism)
ب) اکرېنيمونه(Acronyms)
ج) انقباضونه يا لنډوَني(Contractions)
۴- جزيي يا ټوټه يې ټکي(Partial Words)چې په هغو کې دغه ډولونه شامل دي:
الف) تړلي يا ناخپلواکي موښلوني(Bound Affixes)
لکه impossible، attainment او داسې نور. په اوسنيو انګرېزي قاموسو کې دغه راز تړلو صرفي ضميمو يا موښلونو ته ډېر لږ د يوه بېل يا خپلواک قاموسي سر ټکي ځای ورکوي.
ب) توليدي موښلوني(Productive Affixes)لکه: Ex-wife، Ex-mayor او هغه ترکيبونه چې د anti, de, un او داسې نورو مختاړو(prefixes)په مرسته تر لاسه کېږي؛ لکه: undoutful, anti-war, decentralized او داسې نور.
ج) يوځای کوونکي شکلونه (Combining Forms) يا دوه بېل لغتونه، چې د يوه هايفن (-) په مرسته سره يو ځای کېږي؛ لکه: one-eyed, one-legged, heart-stricken, vinyl-covered او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله "Multiword Verbs" تر عـــنوان لاندي د دغـو فعـلو یـــادونه کړې ده:

الف) هغه فعلونه، چي اضافه توري یې ملګـرى کـوي (Prepositional Verbs) لکـــه:

call for(john), look at(him), ask for, believe in, care for, deal with, refer to او داسي نور. لکه څنګه چي لیدل کیږي، د داسي فعــلو په پای کي تل د مفعول یـــادونه کـــیږي.

ب) عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs) چي کېداى سي په پای کي یې مفعــول راغلئ وي.

داسي فعلونه کېداى سي متعدي (transitive) بڼه ولري؛ لکه:

bring up, look up etc.

یا لازمي بڼه ولري؛ لکه:

give in, sit down etc.

ج) هغه فعلونه، چي د ادات لرونکو فعلو او عبارتي فعلو تر منځ د پلّه بڼه ولري؛ لکه:

check up on (my friend), get away with (that), stand up for (your rights) etc.
(Jackson and Amvela 75)

د پښتو قاموسو دوېم نه بېلېدونکي زېرمې: دخیل او مفغن ټکي (مفغنات)

الف) دخیل ټکي

لکه څنګه چي پوهېږو د نړۍ ژبي تل د سیاسي، فرهنګي، اجتماعي او اقتصادي بدلونو په ترڅ کي یو پربل ډول ډول اغېزې ښندي. هره ژبه له اړتیا سره سم د نورو ژبو ځیني ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات اخلي؛ او په بدل کي یې د خپلي ژبي ځیني نورو ژبو ته ورکوي. د نړۍ د بېلابېلو ژبو او فرهنګي جریانو ترمنځ دا راکړه ورکړه له پېړیو پېړیو څخه روانه ده؛ او تر هغه مهاله به همداسي جاري او ساري وي، چي بېلابېل ملتونه خپل ژوند او موجودیت ته دوام ورکوي. پښتو ژبي ته هم د دي فرهنګي راکړي ورکړي په لړ کي له اوستـــا، سنسکریت، هندي، پهلوي، هیندکو، پارسي، تورکي، عربي او نورو ژبو څخه ځینــي ټکــي، ترکیبونه او اصطلاحات راغلي دي، چي اوس زموږ په ژبه کي تر ډېر اوږده استعمال وروسته، د پښتو نه بېلېدونکي او ګران بیه پانګه ګڼله کیږي. د پښتو په ګډون باید د هري ژبي قاموس لیکوونکي د دغه راز ټکو و را غونډولو او خوندي کولو ته ټینګ پام وکي. البته ددې خبري مانا دا نه ده، چي د نورو ژبو نا اشنا او غیرضروري ټکي، تعبیرونه او اصطلاحوي باید بې دلیله په پښتو فرهنګونو را ګډ کړل سي؛ بلکي د دې خبري مانا دا ده، چي د پښتو فرهنګونو مؤلفان باید هغه دخیل الفاظ، ترکیبونه او اصطلاحات هرومرو راټول او تشریح کړي، چي زموږ د عام و خاص په خبرو او لیکـنو کي په پېڅر استعمالیږي لکه دین، مذهب، ایمان، نکاح، طلاق، میراث، جهاد، قاضي، ملا، سیاست، دولت، حکومت، قضا، عکس، ساعت، خان، خاندان، خانم، کومک/کمک، قشله، قاغوش، جرګه، لوټ، وجاړ، شوده، سوډر، ډول، کړکۍ، چنډن، ګوبى، بېنډۍ، پتنوس، سماوار، لابراتوار، موټر، کمپیوټر، پاسپورټ، ویزه، بایسکل، موټرسایکل، رادیو، تلوېزون، کپیټالیزم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوسیالیزم ، کلونیالیزم، ګلوبالیزم، میکانیزم او داسي نور، چي له بېلابېلو ژبو څخه د زمانو په اوږدو کي، پښتو ژبي او ادب ته را ننوتي دي؛ او اوس د دې ژبي نه بېلېدونکي برخه ګڼله کېږي. په دې ډله کي ځینو ټکو ته، له پښتو سره د ګډي اریایي ریښې د لرلو په سبب، حتا د پردو ټکو په سترګه نه کتل کېږي، نو ځکه یې روزنه او پالنه نور ډېره ضروري برېښي.

ب) مفغن ټکي (مفغنات)

په پښتو قاموسو کي د دې ژبي تر سپېڅلو او دخیلو ټکو وروسته، پښتو سوي یا مفغن ټکي ډېر لوی ځای لري . مفغنات یا په پښتني کټو کي ایشېدلي کلیمې، هغه ټکي دي چي په پښتني ټولنه کي یې د خپل اوږده تابعیت پر بنسټ له شکلي او مانوي(معنوي) پلوه لږ یا ډېر بدلون موندلئ دئ؛ او اوس د پښتو ژبي د لغوي زېرمي ډېــره ارزښتناکه او نه جلا کېدونکي برخه ده.

د مفغناتو ډولونه

په پښتو قاموسو کي د مفغناتو د سمـــــي پېژندني دپاره باید د پښتو د بابا -لـوی استاد علامه عبدالحـــي حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م) د عالمانه څېړنو په رڼا کي دغو ډولونو ته بشپړ پام وسي:

لومړی: مانوي (معنوي) مفغنات

مانوي مفغنات هغه پردي ټکي دي، چي خپل اصلي حالت یې لږ و ډېر ساتلئ وي؛خو مانا یې څه نا څه اوښتې وي. دې ډول ټکو په پښتني چاپېر(محیط) کي داسي نوې ماناوي او مفهومونه موندلي دي، چي له خپلي اصلي مانا/ ماناوو سره ټینګ اړیکی یا نیژدې والی لري؛ د مثال په توګه د «بشر»کلیمه، چي په عربي ژبه کي د انسان د ظاهري پوست پـــه مانا ده؛ خو په پښتو کي دا ټکی د انسان د ټول بدن او وجود په مانا کاریږي؛ چي«بشرکی» یې د تصغیر بڼه ده (حبیبي، سپېڅلي پښتو کډ ـ کهـ). د پښتو په لوېدځه(لوېدیزه)لهجه کي د «بشر»کلیمه خورا ډېره استعمالیږي؛ لکه چي وایي: «ته زما بشر یې !» یاني ته د ځان په شان راته ګران یې؛ «خدای دي روغ بشر درکي !» یاني خدای دي جوړ او روغ لره؛ «خوار بشری» یاني خوار ځواکه، «بشر دي ومره !»؛« بشر دي سرخوره سه !»؛«بشر دي خاوري سه !»؛او داسي نور، هغه ترکیبونه او تعبیرونه دي، چي د«بشر»کلیمه تر عربي ژبي په نسبتاً پراخه او بېله مانا کاریږي (حبیبي، سپېڅلي پښتو کهـ).

دوهم: اوښتي مفغنات

اړول سوي مفغنات هم په خپل وار سره پر دوه ډوله دي: د اوښتو مفغناتو په لـومړي ډلـــه کــــي هغه کلیمې راځي ، چي یوازي یې ظاهري جوله څه نا څه اوښتې وي؛ خو خپله اصلي مانا یې خوندي ساتلې وي. د دغه راز ټکو په ظاهري بدلون کي زیاتره د «ش» توری په «ښ» ، د «د» توری په «ل» ، د«چ» توری په «څ» ، د«ج» او «ز»توري په «ځ» ، د «ب» توری په «و» ، د «ن» توری په «ڼ» ، د «ث» توری په «ت» یا خپلو اصلي مخرجو ته په نورو نیژدې ږغونو اوښتي وي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبدست- اودس

اشک- اوښکي/ اوښي

اطاق- هوتاک[اوتاک]

افعي- اپي

بهادر- باتور

بهشت- بهښت

پشت- پښت[نژاد]

تفنگ- توپک/ټوپک

جوان- ځوان

خداوند- خاوند

خرج/ خرچ- خرڅ

خوش- خوښ

روزه- روژه

شاد- ښاد

شادی- ښادي

شور- ښور[ږوږ، غوغا]

شهر- ښهر/[ښار]

فراخ- پراخ

فرشته- پرښته/[پرېښته]

فیروزه- پېروژه

گریبان- گرېوان

مثل- متل

معصوم- ماشوم

میراث- میرات

هیچ- هیڅ

(حبیبي، سپېڅلې پښتو کو).

د اړول سوو مفغناتو په دوهمه ډله کي هغه ټکي شامل دي، چي هم يې ظاهـــري جوله اوښتي وي؛ او هم يې په مانا کي بدلون راغلئ وي؛ مثــــلاً «اسي» هغه عربي کلیمه ده، چي د عربي له «عاصي» ټکي څخه مفغن سوې ده. عربان دا کلیمه د طـــاغي او گوناکار (گنهگار/گنهکار) په مفهوم کاروي؛ خو پښتنانه دا ټکی د بخیل، شوم، منحـــوس، مـــړاوي او پژمرده په ماناوو استعمالوي؛ او«اسېگی» يې د تصغیر بڼه ده(حبیبي، سپېڅلې پښتو کو). دغه راز، «عورت» په عربي کي د انسان د وجود هغو ځایو ته وايي، چي پټول يـې لازم وي؛ خـــو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو له دې ټکي څخه بله کليمه جوړه کړې ده، چي«اورته» نوميږي؛ او د ماينې، ماندينې، ښځې، ميرمنې، کوروالا، کورودانې او داسې نورو په مانا کاريږي. پښتنو وروسته د تورو په اړولو سره له همدې ټکي څخه «اروته» جوړه کړه. وروسته د همدغو مورفالوژيکو بدلونو په لړ کي، له دې کليمې څخه بل ټکي سر پورته کړ، چي نن يې«ارتينه»بولي. د عربي ژبې«نعره» په پښتو کي په«ناره»واوښته. وروسته له همدې ټکي څخه په پښتو کي داسې اصطلاحي جوړې سوې، چي له عربي مانا سره يې هيڅ تړاو نه درلود؛ د مثال په توګه د کندهار او شاوخوا سيمو پښتانه وايي: « پلانۍناره وکړه.» ياني هغه نجلۍ يا ښځې د مور او پلار د خوښې او پـخـو تولنيزو دودونو پر خلاف په خپله د ژوند ملګرى غوره کړ. دغه رنګه په پښتو کي، هغو نظمونو ته هم«ناري»وايي، چي له ملي وزنونو سره سم، د پښتو د ولسي نکلونو په منځ کي ويلي کيږي؛ او زموږ ولسي نکلونو ته لا نوره ښکلا او جذابيت وربخښي(حبيبي،سپېڅلې پښتو کز).

په دې ډول ګورو، چي له عربي«نعرې» څخه په پښتني چاپېر کي داسي نوي ټکي او اصطلاحات و زېږېدل، چي پر ظاهري جوليږ سربېره، د مانا له اړخه هم له خپل اصلي عربي ټکي سره، مځکه او اسمان توپير لري.

دريم: منقلب مفغنات

هغه مفغن ټکي، چي په ترتيب او اوډنه کي يې ډېر بدلون راغلئ وي. د اِبدال، تخفيف، تزييد، حذف او ترخيم له کبله يې اصلي بڼه ببخي اوښتي وي؛ او په پښتو ژبه کي يې نوى رنګ اخيستى وي؛ لکه منځوى، چي د«ميان» او «منځ»له ټکو څخه پيدا سوى دئ؛ صباح او سبا، سحر او سهار(د دې لغت د پاره ، د پښتو اصلي ټکى ګهيځ دئ)، فاتحه او پاتا، آويزان او الوېزاند، آزمايش او ازماينبت [ازمېښت، ازمويښت يا ازموينه،کاهش او کاهښت، خواهش او خواهښت، خارش او خارښت] او داسي نور، په دې ډله کي دي(حبيبي، سپېڅلې پښتو کز).

ځينو افغان ژبپوهانو په خپلو اثارو کي د بعضو اروپايي ژبپوهانو په پيروۍ د خيلو ټکو ته د پورسوو يا عاريت سوو ټکو(borrowed words) اصطلاح کار کړېده؛ خو لکه څنګه چي له نامه يې ښکاري دا اصطلاح منطقاً دقيقه نه ده؛ ځکه پور يا عاريت يوازي د هغه څه د پاره معقول او منطقي بريښي، چي بيرته ورکول يې لازمي او ضروري وي؛ په داسي حال کي چي په ژبو کي دخيلي کليمې، ترکيبونه او اصطلاحات تر تابعيت موندلو وروسته د اخيستونکي ژبې نه بېلېدونکي برخه ګڼله کيږي. همدا اوس په انګريزي کي، چي د نړۍ له خورا علمي، بډايو او ارتو ژبو څخه ده، پر بې شمېره يوناني او لاتيني ټکو سربېره، د جرمني، فرانسوي، هالنډي، ناروېژي، اسپانوي، عربي، هندي، پارسي او نورو ژبو په پېخر کليمې خوندي دي. د انګريزي ژبې ويوونکي دا کليمې او ترکيبونه په ډېره مينه او وياړ د خپلې ژبې د يـوې ژوندۍ او فعالي برخې په توګه په خبرو او ليکنو کي کاروي؛ او هيڅکله د پرديتوب په ګونا د هغو ضايع کولو يا پيکه کولو ته زړه نه ښه کوي. د پور سوو ټکو يا «پورويوونو» اصطلاح لکه څنګه چي ځيني افغان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهان يې کاروي، له دې امله هم د تأمل وړ ده، چې د پور په اخيستو کي تل د پور اخيستونکي اراده او نيت نغښتی وي؛ حال دا چې د دغو کليمو په راتګ او رواج موندنه کي له نېږې او توپک څخه نيولې بيا تر سياسي، اجتماعي، فکري، فرهنګي او اقتصادي اغېزو پوري ګرده ارزښتناکه ونډه لري. په بله وينا، د دې کليمو په دودېدو کي تل د پور اخيستونکي د غوښتني او هوډ پر ځای د زورورو او پياوړو ملتو ارادې نغښتې دي. د همدې استدلال پر بنسټ، د «پور وييونو» يا «عاريت سوو ټکو» اصطلاح، لکه څنګه چې ځينو نورو اوروپايي ژبپوهانو هم نه ده خوښه کړې، چندان خريدار نه لري.

بېلابېلو ژبو ته ورغلي کليمې، ترکيبونه او اصطلاحوي د زمانې په تېرېدو سره د نوو کليمو په بڼه، پښت پر پښت داسي نوی بچي زېږوي، چې په پای کي د اصلي يا لومړۍ ژبې ويوونکو ته کاملاً نا اشنا برېښي. پښتانه پوهېږي، چې د پارسي«خرج/ خرج»پښتني چاپېر ته په را ننوتو سره په«خرڅ» واوښت؛ او اوس له همدې مفغن ټکي څخه په پښتو کي د خرڅوونکي(پلورونکي)، خرڅيلاو / خرڅلاو، خرڅه(خرچه، مصرف يا لګښت)، خرڅاوو يا خرڅي(خراج، لاس خلاصی، لګوونکی، مصرف کوونکی)، خرڅښت، خرڅېدنګ، خرڅوَنک، خرڅېدل، خرڅول، خرڅېده، خرڅګير(په بندرونو کي د ماليې يا محصول مامور)، خرڅون، خرڅونی، خرڅېدونکی(مال، جنس، متاع)، خرڅندويه او داسي نورو په شان راز راز ټکي او ترکيبونه جوړ سوي دي، چې هر يو يې د پښتنو په بېلابېلو سيمو کي، د خلګو په ورځنيو خبرو او محاورو کي کارېږي.

په دې توګه بايد د پښتو قاموس ليکوونکي په خپلو اثارو کي پر«پلورل»سربېره د «خرڅ» له مفغن ټکي څخه جوړ سوی مصدر«خرڅول» او له هغه څخه ټولو راوتلو مشتقاتو ته ځای ورکړي. دا کار نه يوازي د ټولنيز ژوندانه يوه څرګنده او مُبرمه اړتيا ده؛ بلکي د پښتو ژبې د لغوي، ادبي او علمي پانګي د بډاينې او بشپړتابه په لارکي، يو ارزښتناک ګام دئ.

قاموس ليکوونکي د هغو احساساتي، تنګ نظرو او متعصبو شاعرانو، ليکوالو او حتا ژبپوهانو په څېر نه دي، چې د ژبې د«سوچه کولو»پر لېبوني خره سپاره وي؛ او د خپلي ژبې ډېري ګران بيه لغوي زېرمه يوازي د پردۍ ريښې په ګونا له پامه غورځوي. لکه څنګه چې مخکي هم دې خبري ته اشاره وسوه، ژبه د يوه بدلېدونکي ټولنيز موجود په توګه تل د ټولني له تحولاتو او پرمختګونو څخه رنګ اخلي. د هري ژبې په وده او پرمختګ کي د خپلو ټولنيزو او طبيعي بدلونو تر څنګ ان د شاو خوا سيمو ژبې او کولتوري جريانونه هم ډېره ارزښتناکه ونډه لري؛ د مثال په ډول د سيمې له بېلابېلو ژبو سره د پښتو نيژدې اړيکي، په حقيقت کي د هغې ګډې ادبي، علمي او فرهنګي جغرافيې په مانا دئ، چې ټولي ژبې او فرهنګي جريانونه يې يوله بله اغېزمن کړي دي. پښتو د همدې فرهنګي راکړې ورکړې په بهير کي ډېر پارسي لغتونه اخيستي دي؛ لکه درخته، سبب، سايه، سبزي، رود، درياب، بيرون، دروازه او ډېر نور، چې اوس د زياترو پښتنو په ورځنيو خبرو، مرکو او ليکنو کي په ډېره مينه او خوښۍ استعمالېږي. افغاني پارسي (دري) هم له پښتنو سره د خپلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیژدې او ټینــګې فرهـنګي راکړې ورکړې په لړ کې، ډېرې پښتو کلیمې اخیستې دي، چې زموږ ډېرې پارسي ژبې ورونه یې بې تعصب او تنګ نظرۍ په خپلو خبرو او مرکو کې کاروي؛ لکه: «پُت = پَټ»، «ګدود = ګډوډ»، «جور = جوړ»، «توته = ټوټه»، «تـوته توته = ټوټه ټوټه»، «دند = ډنډ»، «جګره/ جګـله = جـګړه»، «تکره/ تکله =تکړه» ، «اندیــوال =انډیوال»، «چتل=چټل» چمتو، هرومرو... او په سلګونو پښتو نومونه لکه میرویس، زلمی، زمری، زمریالی، ننګیالی، توریالی، سپوږمی، ملالۍ، ګلالۍ، تورپېکۍ، خاتول(اصلاً غاټول)، رنا(اصلاً رڼا)، مینه، شغله، پلوشه ، لمبه، ولوله او داسې نور. سربېره پر پرېمانه عربي او پارسي ټکو، له تورکي څخه هم زموږ ژبې ته ځینې کلیمې راننوتې دي؛ لکه کومک، خانم، قشله، قاغوش، جرګه، ولس، خان او داسې نور یا پتنوس، سماوار، پروسه او داسې نور چې له روسي څخه پښتو او درې ته راغلي دي؛ او اوس زموږ په ژبه او ادب کې مزبوتې ریښې لري. پښتانه قاموس لیکوونکي باید د دغه راز ټکو په راغونډولو او خوندي کولو کې، چې هره ورځ زموږ په خبرو او لیکنو کې استعمالیږي، هر اړخیزې هڅې وکړي؛ ریښې او تاریخي بدلونونه یې روښانه کې.

بې شکه چې د علمي او اکاډیمیــــکي فرهنګ لیکنې کار یوازې د دخیلو او مفغنو ټکو په را ټولولو، نه بشپړیږي. د دغه راز ټکو او ترکیبو ریښه پېژندنه او تاریخي بدلونونه هغه بله مهمه او اساسي مسأله ده، چې قاموس لیکوونکی یې باید سپړلو او شنلو ته په ټینګه ځیر سي؛ ځکه ډېر ځله د کلیمو شکلي یووالی لوستونکي ناسم لوري ته بیایي؛ او په پای کې یې تېروتنې ته اړباسي.

په قاموسو کې د دخیلو او مفغنو کلیمو تر څنګ د پښتو د سپېڅلو ټکو د پېژند ګلوۍ اړتیا

په قاموسو کې د دخیلو او مفغنو ټکو د را غونډولو تر څنګ بله مهمه او ضروري خبره د هغو د سپېڅلو او اصیلو پښتو ټکو پېژندګلوي ده. لکه څنګه چې پوهېږو ځینې دخیل ټکي او مفغنات په پښتو کې خپلې سپېڅلې کلیمې هم لري. قاموس لیکوونکو ته ښایي، چې دغه راز ټکي هم د مفغنو ټکو په شرحه کې یاد کړي؛ او هم یې د بېلو قاموسي سرټکو په توګه په خپل اصلي ردیف کې ثبت او تشریح کړي؛ مثلاً د «کمیس»کلیمې په شرحه او بیان کې باید له یوې خوا دا اړخ روښانه سي، چې دا کلیمه د عربي ژبې له « قمیص» څخه مفغن سوې ده؛ او له بلې خوا باید د دې کلیمې تر څنګ د هغې سوچه او سپېڅلې پښتو کلیمه یانې« خت»هم د یوه بېل قاموسي سرټکي په توګه له خپلو ټولو اړونده تشریحاتو او ځانګړتیاوو سره یو ځای، لوستونکو ته ور وپېژندل سي. «سهار» یو بل مثال دئ، چې د عربي د «سحر» ټکي پښتو سوې بڼه ده؛ خو په پښتو کې یې اصیل ټکی«ګهیځ» دئ، چې قاموس لیکوونکی یې باید له یوې خوا د «سهار» په تشریح کې یادونه وکړي؛ او له بلې خوا یې د یوه جلا قاموسي ټکي په توګه له ټولو لازمو توضیحاتو سره ثبت کړي(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي ؟» ،۲). مزدک/ نمزدک (په پارسي کې مزکت او په کوردي/کُردي کې مزګوت) هم د پښتو اصیل ټکی دئ، چې تر اوسه پورې په مروتو کې کاریږي؛ خو د نورو سیمو پښتانه اوس د هغه پر ځای د مسجد ، ماجت یا جومات ټکي استعمالوي (رشاد ۱۰۰-۱۰۱). وګړي، هڅه/ هاند/ هلې ځلې، لګښت او داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور هم له دغه راز سپېڅلو پښتو ټکو څخه دي، چي قاموس لیکوونکی یې باید نه یوازي د مستقلو ټکو په بڼه؛ بلکي د اړونده مفغنو او دخیلو ټکو (خلک/ خلګ، ولس، کوښښ/ تلاښ، خرڅ) تر څنګ هم د ژوندییو نظایرو او لازمو تشریحاتو په وړاندي کولو سره یادونه وکي. په پښتو کي د داسي ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو شمېر تر اند وتلئ دئ.

په قاموسو کي د کراس - ریفرینس په مرسته له مروجو دخیلو یا مفغنو ټکو سره د پښتو د سوچه او اصیلو ټکو یو ځای کول، نه یوازي د پښتو ژبي د لغوي زېرمي په پراخوالي او بډاینه کي لویه برخه اخلي؛ بلکي د دغه راز سپېڅلو ټکو د پیکه کېدو او هېرېدو مخه هم نیسي.

د مفغنو ټکو په املا کي د ګډوډۍ مخنیوی

د مفغنو او دخیلو ټکو په نوو املاوو کي باید تر وسه وسه هڅه وسي، چي د خپلي ژبي یا نورو نیژدې ژبو له اصیلو ټکو سره د ګډوډېدو یا التباس ستونزه پېښه نه کړي؛ لکه قوم/ قام چي موږ یې د عربي «ق»د نه لرلو په سبب د «کام»په بڼه وایو؛ خو د پښتو ژبي له کام (تالو، کومه، حلق)، د پهلوي/ پارسي ژبي له کام (غوښتنه، هیله، موخه، نیت، هدف، مقصد، پلان)، د سنسکریت له کام (غوښتنه، هیله، موخه، هدف، مقصد، نیت، پلان، مینه، محبت، عشق، الفت)، د هندي، اوردو، پنجابي او ځینو نورو هندي الاصله ژبو له کام (کار، کسب، دنده، وظیفه، کاروبار، خواري، غریبي، خدمت، چوپړاو داسي نور)سره ژور التباس پیدا کوي. یا د قانون ټکی که د پښتنو له تلفظ سره سم د «کانون» په بڼه وکښل سي، د پارسي ژبي له کانون (مرکز، کوره، بټۍ او داسي نور)سره د ګډوډېدو لوی سرخوږۍ او سرګرداني را ولاړوي.

په قاموسو کي د را غونډېدو سوو کلیمو د سم تلفظ ارزښت او ببلابېلي لاري

د قاموس لیکني نوي مېتودالوجي/ مېتودولوژي له فرهنګ لیکوونکو دا غواړي، چي په خپلو اثارو کي د راغونډېدو سوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو د وینګ سمه او کره لاره وښیي. هغه قاموسونه، چي د کلیماتو د تلفُظ (وینګ) اسانه او ساده لاره نه وړاندي کوي، بې شکه لوستونکو تـه د کلیمو د سم او دقیق تلفُظ د پېژندني په کار کي لوی مُشکلات پېښېـــوي. په قـاموسو کي د سم او کره تلفُظ ښوول پر پښتو ژبي سربېره، د نړۍ په نورو ژبو کي هم خورا لویه او مهـــمه مسأله ده؛ د مثال په توګه په پاړسي ژبه کي د جلد (پوست، پوټکـــی، د کتاب یا کتـــابچې پوښ) ټکی دېر پاړسي ژبي خلګ د جیم په پېښ یاني د «جُلد juld»په بڼه تلفظ کوي؛ حـــال دا چي سم ډول یې د جیم په زبر (جِلد jild) دئ. همــدغه راز د «عــرفان» عــربي ټکی چـــي د پېژندني، خدای پېژندني یا معرفت په مانا دئ، د پاړسي ژبي پر زیاترو عامو خلګو سربېره یې ان ځیني لوستي او پوه کسان هم د «ع» په پېښ یاني د «عُرفان urfān» په بڼه تلفظ کـــوي؛ په داسي حال کي چي سم ډول یې د «ع» په زبر یاني د «عِرفـــان irfān» په بڼه دئ. «هــراس»یوه بله پاړسي کلیمه ده، چي زموږ ځیني پاړسي ژبي هیــوادوال یې د «هـ»په زبر یاني د «هِـراس hirās»په بڼه وایي؛ حال دا چـــي سم شکل یـــې د «هـ» په زوَر (هَراس

(c) ketabton.com: The Digital Library

harắs) دئ. «اناث»عـــربي ټکی هم له همدې ډلې لغتو څخه دئ، چې اصـــلاً باید د «الف»په زېرسره وويل ســـي؛ مگـــر ډېری خلک يې د عربي تلفظ پرخلاف د «الف» په پېښ ياني د «اُنـــاثunắs»په ډول وايـــي. د عربي ژبي ثَـــبات (sabắt) هم دا حـــالت لري، چې زياتـــره خـــلگ يې د ثُبـــات(subắt)په بڼه تلفظ کوي. ايرانيان د گومان ټکی، چې اوس په پښتو او پارسي دواړو ژبو کي کـــاريږي، د «گ»په زْوَر د«گمان gamắn» په بڼه وايي. همدغه راز ايرانيان په تېروتني سره د«عراق Irắq» عربي کليمه، چي پر عربي سربېره په ځينو نورو اريايي ژبو کي هم د عين په زېر(عِراق) سره ويله کيږي، د عيـــن په زْوَر(عَراق Arắq)سره وايي.له بله پلوه په پارسي کي د«نخست» کليمه د نون په زْوَر او د نون په پېښ دواړو بڼو سمه گڼله سوې ده. دغه راز، د«حسب» عربي ټکـــی د سين په زْوَر او سکون دواړو بڼو سم بلل سوی دئ. په اوردو ژبه کي د اُصول، حُکـــومت او حُضور په شان عربي ټکي، د اصلي عربي قاعدې پرخلاف د«اَصولasúl» ، «حَکومت hakumát» او«حَضور hazúr»په بڼه ويل کيږي. سره له دې چي کليمې، عبارتـــونه، ترکيبونه او ژبنـــي اصطلاحات د خپلو تاريخي، محيطي او نورو بدلونو په ترڅ کي، د ژبو او حتا لهـــجو په بېلـــوالي سره بېلابېلي بڼې او جولې خپلوي؛ اما فرهنگ ليکوونکی باید هرومرو په قاموسو کي د دغـــه راز ټکو سم او دقيق تلفظ په ډاگه کړي،که نه نو خـــلگ به هېښ پېښ وي، چي د دغــــه راز کليمو د کره تلفظ موندلو دپاره دکومي ژبي د ويونکو پر پْله پل کښېږدي؛ ځـــکه «اصـــول» ، «حکومت» ، «حضور» او دا سي نور پر عربي سربېره په ډېرو نورو ژبو کي هم کاريږي.

د اوروپايي ژبو ، په تېره بيا انگرېزي ژبي په قاموسو کي د کليمو د دقيقو او معياري تلفظو د وړاندي کولو اړتيا تر نورو ژبو هم ډېره زياته جدي ده. لکه څنگه چي پوهېږو په انگرېزي ژبه کي د ځينو ټکو په جوړښت کي بعضي توري صـــامت يا بې ږغه دي؛ مثـــلاً د «ججjudge» او «اکناليج acknowledge»په کليمو کي د «d»توری، په«نبknob» او«نايفknife»ټکو کي د «k» توری، پـــه «رايټwrite»ټکي کي د «w»توری، په «اينډايټindict» ټکي کي د«c» توری، په «اُوټمautumn»کي د «n»توری بې ږغه دئ. په انگرېزي کي د کليماتو د سم او کره تلفظ د پېژندني ستـــونزه د دغه راز مثالو په وړاندي کـــولو سره نه ختميږي. په دې ژبـــه کي سربېره پـــر بې ږغه تورو داسي ټکـــي تر شمېر وتلـــي دي، چي د تلـــفظ او امـــلاً تر منځ يې خورا زيات توپير ليدل کيږي؛ د مثال په ډول دکرنل (هغه عسکري منصبدار، چي موږ يـــې په افغانستان کي ډگروال بولو) کليمه د «colonel»په بڼه ليکي؛خو د«کرنلKərnal»په ډول يـــې وايي. «ستيفنStephen» کليمه د ډېرو انگرېزي او اوروپايي نومو يوه برخه ده؛ خو پـــه انـــگرېزي کي دا کليمه د املاپر خلاف د«ستيوون Stivan»په بڼه تلفظ کوي. د پارسي ژبي ځيني ايراني او افغاني ژباړونکي په ميډيا کي دا نوم په تېروتني سره د انگرېزانو د اصلي تلفـــظ پر خلاف، د «ايستيفانIstifắn»په بڼه ليکي او وايي. دغه راز، په انگرېزي ژبه کي ځيني داســـي ټکي سته، چي«حالpresent» ، « ماضيpast»او وصفي وجه يا د فعل دريم حالت « participle past» يې د دې ژبي د گرامر د عمومي قاعدې پر خلاف په يوه ډول کښل کيږي،چي د گرامر يا ژبنود له پلوه يې د بې قاعده فعلو په نامه هم يادوي؛ مگر سره له دې املايي يوشان والي هم په يوه راز نه تلفظ کيږي؛ مثلاًد

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ریډ read»(ویل،لوستل) ټکی، چې د فعل دریم حالت یې له حال او ماضي حالتو سره د بشپړ یو رنګ والي سره سره د «رېډ red»په بڼه تلفظ کیږي. د دې ترڅنګ په انګرېزي کې ځیني ټکي د صفت په حالت کې د دې ژبې د ماضي فعل د عامې قاعدې پرخلاف، په کاملاً بېله بڼه تلفظ کیږي. پوهېږو چې په انګرېزي کـې معمولاً د عادي فعل ماضي حالت له مصدر سره د «d»یا «ed» وروستاړي پـه زیاتولو سره جوړیږي؛ لکـه «worked»چې له«ورک work» مصـدر سره د «ed»وروسـتاړي تر موښلولو ورسته لاسته راځي؛ خو د دې ډول ماضي فعلو تلفظ له هغو ټکو سره په وینـګ یا تلفظ کې ډېر توپیر لري، چې په ګرامري لحاظ د همدې قاعدې له مخې جوړ سوي دي؛اما په خبرو او مکالمو کې د صفت په بڼه کاریږي؛لکه «لرنید learned» (پوه ،پوهاند ،عالِم،لوستی ، بامهذبه، رسېدلئ، هوښیار)چې د «لرن learn»(زده کول) له ټـکي څخـه د «ed» شاونـدي په زیاتولو سره جوړ سوی دئ یا «کروکید crooked»(کوږ،نابرابر،ناهوار،چـمباز، ټګ) چـې لـه «کروک crook» سره د«ed» ورستاړې د یوځای کولو په مرسته جوړ سوی دئ. په انګرېزي کې د داسي ټکو شمېر خورا ډېر زیات دئ، چې را ټـولول یې ډېر وخت او لویه څېړنه غواړي.

سربېره پر دې، په انګرېزي ژبه کې هم د نړۍ د نورو ژبو په څېر داسي کلیـمې ډېري دي، چې خلګ یـې پـه بېلابېلو ډولونو تلفظ کوي. بې شکه په داسي شرایطو کې د ژبـې ټول زده کوونکي، په تېره بیا بهرنییان لـه لویو ستونزو سره مخامخ کیږي، چې حل یې باید یوازې د ژبې په علمي او اکاډیمیکو قاموسو کې ولټول سي؛ د مثال په توګه د یـوولس ټکی د آلیون(alevə́n) او (Ilevə́n)په بڼه؛ د پوښتني یا مسألې په مانا د" issue" کلیمه د ایشو(iš́ú) او ایسو(isú)په بڼه یا د(financial) ټکی چې ځیني یې د فیننشـل(finanšəl) په بڼه او ځیني نور یې د فـایننشل(fā́inanšəl)په ډول تلفظ کوي.

په برتانوی انګرېزي کـې د داسي ټکو شمېر لږ نه دئ، چې ان د انګلستان په بېلابېلو سیمو کې هم په جلا جلا ډولونو ویل کیږي. که د تلفظ له دې ستونزې سره د امریکایي، کاناډایي، استرالیایي، هـندي، پاکستاني، هانګانګي، نایجیریایي، جمېـکایي او داسي نورو انګـرېزي تلفـظو بېـلوالی او رنګارنګي هم یو ځای کړو، بیا نو یوازې په انګرېزي ژبه کې د بېلابـېلو تلفظونو د پېژندني موضوع د یوه لوی کتاب په ګچه پراخي څېړني او شنني ته اړتیا لري. دلته یوازې د برتانوي او امریکایي انګرېزي په تلفظو کې د توپیر څو مثالونه وړاندې کوو:

انګرېزان د اعلان یا اشتهار دپاره د اډورټیسمینټ(advertisement)کلیمه استعمالوي؛ خو امریکایان همدا کلـمیه د اډورټایزمینټ په بڼه تلفـظ کـوي یا آفتین(often)، چـې انګرېزان یې له«ټ»سره وایي ؛ مګر په امریکایي تلـفظ (آفن)کې یـې«ټ» ، حـذف سوې ده یا شېجول(schedule)چې انګـرېزان یې د کـاف پرځای په «ش»تلفظ کوي؛ خـو پـه امریکایي تلفظ کې یې د «ش» پر ځای«ک»ویل کیږي (سکېجول).

دلته مو دا څو بولګې او مثالونه د دې دپاره وښوول، چـې پـه قاموسو کې د کلیمو د سم او کره تلفظ نه ښوول، خلګ له خورا ډېرو سرګردانییو او سرخوږییو سره مخـامخ کوي ؛ او د علمي فرهنګو په مرسته د هري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې د کليمو د سم تلفظ پېژندنه، د معاصري قاموس ليکنې له ډېرو ضروري اړخونو او ځانگړتياوو څخه گڼل کيږي.

د نورو ژبو د قاموسو په شان، د پښتو قاموسو د تأليف له هماغه پيل څخه تر اوسه پورې د کليمو د تلفظ ښوولو دپاره له ځينو لارو چارو گټه اخيستل سوې ده. ځينو مؤلفانو لکه اروښاد محمد گل خان مومند (۱۲۶۳- ۱۳۴۳ش) په خپل «پښتو سيند» او محمد گل نوري په خپل «نور اللغات» کې، چې پښتو ټولنې د «پښتو قاموس» په نامه ياد کړی دئ، د عربي قاموسو د تلفظ ښيني مېتود غوره کړی دئ. د تلفظ ښوولو دې لاري عامو لوستونکو ته د را غونډو سوو کليمو د تلفظ پوهېدنه ډېره گرانه او ستونزمنه کړې ده(و.گ. «پښتو سيند» او «پښتو قاموس»). د پښتو قاموس ليکني مخکښانو - محبت خان او الله يار خان په خپلو قاموسو کې د بېلابېلو ټکو د تلفظ د افادې دپاره، هغه لاره اخيستې ده، چې په ځينو پخوانيو پاړسي فرهنگونو؛ لکه «برهان قاطع»، «فرهنگ رشيدي»، « فرهنگ آنندراج »، « غياث اللغات » او داسي نورو کې باب وه؛ او تر اوسه هم په ځينو پاړسي قاموسو کې دود ده (و. گ.: برهان قاطع، فرهنگ رشيدي، فرهنگ آنندراج، غياث اللغات)؛ د مثال په ډول په «رياض المحبت» کې د «الوتل» مصدر د تلفظ ښوولو دپاره داسي ليکل سوي دي: الوتل بالف ممدوده ولام ساکن و واو مفتوح وتای فوقانی مفتوح و لام ساکن(و.گ. نواب محبت خان برخ ۷۹ -۸۰). په «عجايب اللغات» کې د « شپون » کليمې د تلفظ دپاره داسي راغلي دي: شپون مفرد بشين منقوطه مشموم - فتح قريب به سکون و با فارسی مضموم و واو معروف و نون ساکن بفارسی(الله يار خان برخ ۷- ۸).

ځينو قاموس ليکوونکو لکه د ايران حسن عميد ، ابوالقاسم پرتو او نورو په خپلو اثارو کې د عربي ژبې په پيروی د بېلابېلو ټکو د تلفظ ښوولو دپاره پر ځينو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد ، وړغندي او داسي نورو په شان نخښې ايښې دي؛ مثلاً بازرس(زْرَ)، پيدايش(پَ یِ)، پيروز(پِ رُ) او داسي نور(عميد۱: ۳۵۵، ۵۹۲ و ۶۰۰). البته د چاپ او خپرونو په اوسني کمپيوټري پېر کې د کليمو پر بېلابېلو تورو د زْوَر، زېر، پېښ، شد ، وړغندي او داسي نورو نخښو ايښوول څه گران کار نه دئ؛ خو د بېلابېلو ټکو ، عبارتو ، ترکيبو او اصطلاحاتو په تلفظ ښوولو کې له ځينو اسانتياوو سره سره، د دې لاري لويه نيمگړتيا يې داده، چې نسي کولای د يوه لُغت په تلفظ کې ټول شامل ږغونه، په دقيقه توگه بيان کړي.

ځينو نورو فرهنگ ليکوونکو په خپلو اثارو کې د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو دپاره د هموزنه ټکو يادونه کړې ده؛ د مثال په توگه، شرافت او ولايت، دليل او عليل، عاطل او باطل، لطيف او کثيف او داسي نور. که څه هم د تلفظ ښوولو دا لاره ظاهراً ډېره اسانه او په زړه پورې برېښي ؛ خو په عمل کې د دغو دلايلو له مخې چندان د پام وړ نه ده گرځېدلې:

- په هره ژبه کې داسي ټکي او ترکيبونه خورا ډېر دي، چې د هموزنه ټکو موندنه يې گرانه يا کاملاً ناممکنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- داسي لغتونه هم په پېخر دي، چي هموزنه ټکي لري؛ خو د هغو تلفظ پېژندنه په خپله لويه معما وي. په دې توګه، که قاموس ليکوونکی مجهول په مجهول سره وښيي، هيڅوک يې په مقصد نه پوهېږي.
- دا لاره هم د هغه مېتود په څېر، چي د را غونډو سوو ټکو بېلابېل توري د تلفظ پـه لحاظ تشريح کوی (لکه د سين په پېښې، د رې په زْوَر، د الف په زېر او داسي نور)، د فرهنګونو د حجم د زياتوالي له بابته، چندان ګټوره او په زړه پوري نه ده.

د لعل محمد کاکړ او لوی استاد- علامه حبيبي په ګډ اثر «سپېڅلې پښتو» کي هم د «فرهنګ عميد» په شان، د پښتو کليمو د تلفظ ښيلو د پاره، ځيني نخښي کار سـوي دي، چي د خپل وخت د معيارونو له مخي ډېر ګټور کار ؤ؛ خو د کليمو د کره تلفظ پېژندني له پاره يې څه نوی او پرمختللی مېتود نه ندئ وړاندی کړی. د قلندر مومند او فريد صحرايي په «درياب» کي هم د کليمو د ماناوو او اوډني په برخه کي له ځينو ښېګڼو او ښو اړخونو سره سره، د را غونډو سوو ټکو د تلفظ ښوولو لاره، چندان ګټوره او خونده وره نه ده (و.ګ. درياب). په ډېري خواشينۍ سره، د ځينو نتيبو افغان مؤلفانو په فرهنګو کي دکليمو د تلفـظ ښوولو مسألې ته له لويه سره هيڅ پام نه دئ اړول سوی. د عبدالله افغاني نويس «افغـان قاموس»، د پوهاند ډاکټر مجاور احمد زيار «دري- پښتو فرهنګ» او داسي نور له دې ډلـي څخه دي.

د پښتو ژبي اوروپايي فرهنګ ليکوونکو؛ لکه ډاکټربرنارډ ډورن(۱۸۰۵-۱۸۸۱م)، جګړن هنري جورج راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۶م)، جګړن هنري والټر بيلو(۱۸۳۴-۱۸۹۲م) او ډېرو نورو لومړی پلا په خپـلو قاموسو کـي لـه ټرانسلېټرېشن (transliteration) او ځيـنو فونيټيکـو نخـښو څخـه کـار اخـيستی دئ.
د پښتو ټکو د تلفظ ښوولو د پاره د رومي تورو او ځينو فونيټيکو نخښو کارونه، په حقيقت کي نوی ګام او د پښتو ژبي بهرنيبو مينه والو ته د کليمو د کره تلفظ وړاندي کولو په لار کي لويه مرسته وه؛ مثلاً د ډاکټر ب. ډورن په لُغتنامه کي د «آباداني» د تلفظ ښوولو د پاره پـه رومي تورو (Roman Script) داسي کښل سوي دي:
ābādānī (ډورن۳۸۹).
د راورټي په پښتو قاموس کي آخښی [اخښی] په لوېديځه او ختيـځه لهجه کي داسي ښوول سوی دئ
آخښی "ākh- khaey(E)"ākh-shaey(W) :
(راورټي۱).
په دې ډول ګورو، چي راورټي لږ و ډېر يو نيم سل کاله مخکي، هغه مهال چي په اوسنۍ بڼه د فونيټکي الفبې چندان څرک نه ؤ، د پښتو په لوېديځه او ختيځه لهجه کي د «ښ» او «خ» د دوو بېلو ږغو (فونيمو) د افادې د پاره د انګرېزي ژبي بېل توري کار کـړي دي. لـه څه د پاسه درو نيمو لسيزو راهيسي د پښتو په فونيميکه الفـبې کي د «ښ» تـوري د پاره تر انګرېزي ايس(s) لاندي يو ټکی او د «خ» د پاره د انګرېزي الـفبې د ايکس (x) توری استعمالوي، چي دا کار د پښتو ژبي په بېلابېلو لهجو کي د يوې کليمې د کره او د قـيق تلفـظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوولو په مقصد ډېر ګټور او ارزښتناک ګام ؤ. لکه څنګه چې «ښ» او «خ» یا «ښ» او «ش» دوه بېل ږغونه دي، «ژ» او «ځ»، «ږ» او «ګ»، «س» او «څ» هم کاملاً بېل او ازونه دي. له دې کبله باید د دوو بېلو فونیټیکو نخښنو په وسیـله وښوول سي؛ او هیڅکله سره ګډ نسي.

بیلو په خپـــل پښتو - انګرېزي قـــاموس کـــي د عربي «ضد» ټکي تلفظ دا سي لیکلئ دئ: "zidd" (بیلو ۱۰۹).

دې واقعیت ته په پام سره، چي د پښتو په ګډون د نړۍ په بېلا بېلو ژبو کي د الفبې مـــروج توري (ګرافیمونه) د ژبو ټول ږغونه (فونیمونه) یو په یوه نسي افاده کولای، نو ځکه د ټولو ږغو او هجاوو د روښانه افادې دپاره یوازي د فونیټیکي الفبې او نخښنو کاروَنه ضروري ګڼل کیږي؛ د مثال په توګه د انګرېزي ژبي اصلي ویوونکي «افغان» د «افګان»، «خان» د «کان»، «ســـودان» د «سوډان»، «طالبان» د «ټالیبان» او «افغانستان» د «افګانیسټان» په ډول وایي. علت دا دئ، چي په دې ژبه کي د «خ»، «د»، «ت» او «غ» ږغونه نسته؛ د انګرېزانو غوږونه له کوچنـــیوالي څخـــه دغه راز ږغونه نه پېژني، نو ځکه په خپله الفبې کي د هغو د افـــادې دپاره ځانګړي توري او نخښني نلري. د هندوستان مشهور پښتون فیلمي ستوری - شاهرُخ خان هندوانو ته د خدای پار نیسي، چي هغه ته د «شاهرخ کهان/کان» پر ځای «شاهرُخ خان» و وایي. د «شاهرخ خان» دا غوښتنه بې ځایه نه ده؛ ځکه په هندي او اوردو ژبو کي «کان» غوږ ته ویل کیږي؛ او د هندوانو په دې ناوړه تلفظ سره له «خان» څخه «غوږ» جوړیږي. په دې ډول ګورو چي، په هندي ژبه کي هم دا ستونزه د «خ» ږغ د نسته والي له کبله پېښه ده. د هندي ژبي ویوونکي هر ځای د خپلي ژبي د دې کمزوري جوړښت له مخـــي «خ» په «ک» الیشـــوي؛ او د همدې اړتیا له مخي هغوی «خانپور» ته هم، چي د یوه ښار نوم دئ، «کهانپور/کانپور» وایي او په خپلو سندرو کي «نخره» په نکهره/نکره» اړوي. موږ هم په پښتو کي له دا سي پېچومو او مشکلاتو خلاص نه یو. زموږ د ژبي ځیني ږغونه د هغو تورو په مرسته نسي افاده کېدای، چي د ژبي په اوسني لیکدود کي جال دي. له هــــمدې سببه د دغه راز او ازو د سمي او دقیقي پېژندني دپاره د ځانګړو فونیټیکو تورو او نخښنو کاروَنـــي ته جدي اړتیا ده. موږ په پښتو کي توره (سېلاوه، شمشېر) او توره (تور رنګه، سیاه)، زړه (دل، قلب) او زړه (تېره، پخوانۍ، ګذشته، سابقه)، سور (سور رنګه، سرخ، قرمز)، سور (بر، عرض، پهنایی) او سور (سپور، راکب، سوار) په یوه ښه لیکو؛ خو په جلا جلا ښېو یې وایو. په پاړسي ژبه کي شـــیر (شیدې/شودې) او شېر (زمری/مزری، اسد، غضـــنفر)، خاستن (پورته کــېدل، دربــدل) او خواستن (غوښتل)، تیر (غشی) او تېر (پخوانی، ګذشته، ناخبره، ناګاره) او دا سي نـــور په یوه رنګ کاږي؛ اما په بېلو ډولو یې وایي. په اوردو او هندي کي هم سر (د وجـــــود پاسنۍ برخه، په پاړسي کي کله)، سِر (راز، پټه خبره) او سُر/د سین په پېښ/ (هغه شراب چي له وریجو یې جوړوي)، سُر/د سین په پېښ/ (هغه بوټ چي مخکنۍ برخه یې له تاره اوبي) او سُر/د سین په پېښ/(خوږ آواز، مېلوډي، آهنګ) په لیکنه کي یو ډول؛ مګر په تلفظ کي بېل دي. دا کرکېچن او ستونزمن حالتونه ټول خلګ، په تېره بیا د ژبي نوي زده کوونکي له سرخوږي او سرګنګسي سره مخامخ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د معاصري قاموس ليکنې مخکښ نظريه پرداز - لوی استاد ارواښاد عــلامه حبيبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م -۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م) پـه ۱۳۴۵ش کال ياني له نن څخه څه د پاسه څلور لسيزې مخکې په قاموسو کې د فونيټک الفبايي سيستم په اړه داسي کښلي دي: «...بايد گرده لغتونه په خورا دقت او احتوا او جامعيت سره را ټول کړل سي، مگر د دغه ضبط او راټولول هم تر خاصو شرايطو لاندي کېدای سي، چي عمومي شرايط يې دا دي:
۱- د لغاتو حرکات او صوتي خصايص په بين المللي مکمله املاً ضبطول، چي بيا لوستونکي ته صحيح تلفظ کول آسان وي، او په هغه ډول يې و ويلای سي، چي پښتانه يې پخپله لولــي؛ مثلاً ښه د مخ رنگ ته هم وايي، او د مرغه ښې (پر) ته هم وايي، مگر په حرکاتو او اداً کي يــې فرق سته. اوس موږ کله اروو، چي پښتانه نطاقان هم د دغو دوو کلمو فرق نه سي کولای، دا ځکه چي په سيند کي يې د دغو دوو کلمو د تلفظ او آواز فرقونه نه دي ضبط کړي، او دا فقط په بين المللي غوره املاً سره کېدای سي.»(حبيبي، «د پښتو سيند به څنگه ليکل کيږي؟»، ۴.)

د بين المللي فونيټکي الفبې په مرسته د مندرجو کليمو تلفظونه ښوول په پښتو قـاموس ليکنه کي يو په زړه پوري پرمختگ ؤ، چي نور معاصر قاموس ليکوونکي يې تر هغه مهاله له نامه او ځانگړتياوو سره چندان اشنا نه وه.

په انگريزي او نورو اروپايي ژبو کي هم لکه څنگه چي مخکي لنډه يادونه وسوه، ددغــه راز ژبنييو ستونزو او جنجالونو مثالونه خورا ډېر دي. دا ډول مُشکلات او سرگرداني دفونيټيکو تورو او نخښو په کومک په ډېري اسانۍ سره هواريږي؛ خو فونـيټيک توري او نخښــي هم له ستونزو او کړاونو خالي نه دي. د فونيټيکو نخښو د کارولو لويه ستونزه دا ده، چــي دغه راز توري او نخښي واحده او ثابته بڼه نه لري. په دې مانا، چي د بېـــلابېـلو علمي او تحقيقي مرکزو ژبپوهانو او قاموس ليکوونکو له خپل ذوق او سپارښتني سره سم د فونيټيکو نخښو په ايجاد او رواجولو لاس پوري کړی دئ. ددې کار له امله نن گورو، چي حتا د يوې انگريزي ژبې په ډېرو مشهورو قاموسو لکه اکسفورډ، کېمبريج، چېمبرز، لانگمېن، ويبسټر، مکمېلن، کولينز او ډېرو نورو کي د فونيټيکو تورو او نخښو ترمنځ چندان ورته والی نه ليدل کيږي. په بله وينا د هر قاموس مؤلفانو د خپلو بومي او ځايي تلفظونو او فينالوژيکو ځانگړتياوو پر بنسټ دلوستونکو د استفادې دپاره، فونيټيک توري او نخښي غوره کړي دي.

پروفيسر جگسن او پروفيسر امويله په خپل پياوړي علمي اثر«کليمې، مانا او لغتـنامه...»کــي د فونيټکي الفبې د ځينو نيمگړتياوو او کمزوريو په اړه داسي کاږي:
«په زيـاترو او سنييو فرهنـــگو کي د يوه ټکي يا اصــطلاح د تلفــظ ښـوولو دپاره له بــين المــــلـلي فونيټيکي الفبې(International Phonetic Alphabet) څخه کــار اخيستل کيـــږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ب.ف.ا.(I.P.A.) پر خلاف دا استدلال کیږي، چې دا الفبې پر داسي نا اشنا نخښو تکیه کوي، چې د هغو د تفسیر او بیان دپاره ځانګړي چارټ ته اړتیا لیدل کیږي. د مختلفو مؤسسو له خوا په وړاندي سوو فونیټیکو الفباوو کي یې د عین ټکو دپاره بېل بېل سیمبولونه ټاکلي دي. په بله وینا ، په دې فونیټیکو الفباوو کي د بېلابېلو لهجوي تلفظو د افادې دپاره جلا جلا نخښې غوره سوي دي، چي دې کار د هغو پېژندنه ډېره ګرانه کړې ده. سره له دې هم ، د دغه راز الفبې ښه والی په دې کي دئ، چي د هري ژبي د هر رږغ او هري نخښې تر منځ یو په یو ورته والی وړاندي کوي.» (Jackson and Amvela 194)

مالومیږي، چي د انګرېزي ویوونکو ټولنو تر منځ له ټولو علمي - تخنیکي اړخو او پرمختګو سره سره، تر اوسه په دې برخه کي د یوه متحد الشکل او منلي معیار رامنځ ته کېدو ته، اوږده واټنونه پراته دي. له بله پلوه لکه څنګه چي پروفیسر جګسن او پروفیسر امویله یادونه کړې ده، زموږ په نالوستې یا لږلوستې ټولنه کي خو څه چي، ان په پرمختللو اروپايي ټولنو کي هم د فونیټیکو تورو او نخښو په مانا اوسمه کاروَنه ډېر لږ کسان پوهېږي. مخکنیو بحثونو ته په کتو سره نتیجه اخلو، چي په قاموسو کي د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره هره لاره او طریقه د ځینو ښېګڼو او اسانتیاوو تر څنګ، ځیني کمزورۍ او نیمګړتیاوي هم لري.

په اوسنیو عصري قاموسو کي زیاتره د کلیمو د تلفظ ښوولو دپاره د نورو لارو چارو پر ځای له فونیټیکو تورو او نخښو څخه کار اخیستل کیږي؛ ځکه یوازي فونیټیک توري او سیمبولونه کولای سي د هري ژبي ټول رږغونه په سم او دقیق ډول وښیي؛ خو د دې کار د بریالي تطبیق دپاره د څو شرطونو په پام کي نیول ډېر ضروري برېښي:

- لومړی دا چي د یوې ژبي هر راز فونیټیکي نخښې باید تر وسه وسه د ژبپوهانو او نورو اړونده پوهانو د نظر د یووالي پربنسټ جوړي سي. په دغه راز تورو او نخښو کي بدلون او اوښتون هم باید ، د اړونده پوهانو او څېړونکو تر علمي شننو او بالاخره ګډې پرېکړې وروسته را منځه سي.

- دوهم شرط دا دئ، چي دغه راز فونیټیک توري او سیمبولونه باید هرومرو له پراخو او ژوندیو مثالو سره د قاموسو په پیل کي بیان او تشریح سي.

- په پای کي باید د عامو خلګو د پوهاوي او اسانه استفادې په مقصد غوره سوي توري او نخښې د هیواد په تعلیمي او تحصیلي نصاب، زیاترو علمي او تحقیقي اثارو، او حتا ورځنیو عامو لیکنو کي په پراخه توګه دود سي، چي د قاموسو د مندرجو تلفظو په پوهېدو کي، له لوستونکو سره لازمه مرسته وکي.

د کمپیوټر او اینټرنیټ په نننۍ زمانه کي د ځینو قاموس لیکوونکو له خوا، د راغونډو سوو کلیمو د تلفظ د لیکلي شکل تر څنګ، د هغو تلفظونه هم په ثبت سوي رږغ کي وړاندي کیږي، چي تر لیکلي ډول ډېر اسانه، ساده او په زړه پوري کار دئ. همدا اوس د ځینو انګلیسي ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسو مؤلفانو ،د فونیټکو نخښو په مرسته د کلیمو پر تلفظ ښوولو سربېره، د انګرېزي ژبي د یوه تلفظ پر ځای د برتانوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

امریکایي لهجې دوه معیاري تلفظونه وړاندي کړي دي، چي په ریشتیا سره د انګرېزي ژبې په دوو لویو لهجو (برتانوي او امریکایي) کي د بېلابېلو ټکو د معیاري تلفظ د اسانه او بې تکـلیفه زده کړې د پاره خورا لوی او ارزښتناک ګام ګڼل کېږي (په ځینو انګرېزي قاموسو کي د کلـیمو د ژوندي تلفظ د اورېدو د پاره د غه ډیجیټل او اینټرنیټي قاموسونه وګورئ:

Oxford Talking Dictionary
The American Heritage Dictionary of the English Language
Collins Complete and Unabridged English Dictionary
Longman Dictionary of Contemporary English
Merriam-Webster's Online Dictionary
Random House Dictionary
MACMILLAN DICTIONARY,
Chambers Reference Online, etc.

خدای دي هغه ورځي ژر تر ژره راولي، چي زموږ په هیواد کي هم د پښتو او پارسي ژبو فرهنګونه په خپلو ډیجیټل او اینټرنیټي ډولونو کي د انګرېزي ژبې په شان، د راغــونډو سوو کلیمو تلفظونه پر لیکلي ډول سربېره، په ژوندي ږغ کي هم وړاندي کړي. البته د یوه معیاري لیکدود په شان باید د کلیمو د معیاري تلفظو د پاره هم له پوره زغم او علمي لارو چارو کــار واخیستل سي .

د کلیمو په سم او کره وینګ کي د خج ارزښت

د نورو ژبو په شان باید په پښتو کي هم د بېلابېلو ټکو د دقیق او کره تلفظ د وړاندي کــولـو د پاره په قاموسو کي د «خج accent/stress» مسألي ته ژور پام وسي؛ ځکه په پښتو ژبه کي هم د نړۍ د ځینو نورو ژبو په شان د ځینو ټکو او عبارتو د ویلو پر مهال پر ځیـنو څپو یــا ځینو برخو ځانګړی ټینګاریا درونده والي راځي، چي هغه ته د ژبپوهني په اصطلاح خـج وایي. پـه پښتو ژبه کي د غه راز، زُور یا ټینګار د کلیمو په بېلابېلو برخو کي لیدل کېږي. ځیـني مهال خج پر لومړی هجا لکه اور، کله کله د منځ پر سېلاب لکه اتلوالی، مېړنوالی، سوروالی او ځــیني وختونه هم پر وروستي سپوڼ وي لکه پلوشه، شغله، تماشه او داسي نور. خج په بېــلابېلو ټکو او عبارتو کي د یوې کوچنۍ نخښې په مرسته ښوول کېږي، چي زیاتره د یوه کاږه کوچني خط (´)په ډول وي؛ او د اړونده هجاوو پر سر ورکول کېږي. په خواشینۍ سره تر اوسه پــوري د خج کارول زموږ په چاپي لیکنو کي ډېر لږ تر سترګو کېږي.

ځینو مؤلفانو په پښتو قاموسو کي په یوه یا بل ډول د بېلابېلو لغتو او ترکیبو د تلفــظ ښوولو د پاره څه لاري چاري کار کړي دي؛ خو له دې امله چي د هري کلیمي بېلابېل سېلابونه یې د خج په کارولو سره نه دي ښوولي؛ نو لوستونکي یې په ویلو کي له لویو تېروتنو او ګـډوډییو سره مخامخ کېږي. دلته د کلیمو د التباس او ګډوډۍ په له منځه وړلو کي د خـج ښوولو څـو مثالونه وړاندي کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کډه (خج پر لومړۍ څپه)[1]د کورسامان او اسباب.[2]د کور د سامانو او شیانو لېږدونه؛ په پارسي کي کوچ، کوچ کشی.[3]مېرمن، ماینه، ماندینه، کوروالا، کورودانه، ارتینه ...

کډه (خج یا فشار پر وروستۍ څپه)کنده، ژور ځای، ډب او داسي نور.

واړه (خج پرلومړۍ څپه)ټول، ګرده، درست؛ په پارسي کي همه؛ په عربي کي کُـل، تمام، قاطبه، کافه...

واړه (خج پروروستۍ څپه)کوچنیان، کمکیان، ماشومان،ووړ یا وړوکی مفرد.

زړه/zṛə/ د انسان او حیواناتو په کوګل کي د وینو پاکولو او وېشلو دستګاه؛ په پارسي کي دِل؛ په عربي کي قلب. زړونه جمع.

زړه (خج پر وروستي سېلاب)/zaṛá/پخوانی، تېره، مخکنی، د اوسنۍ پر خلاف؛ پـه پارسي کي ګذشته؛ په عربي سابقه. زړې جمع.

کوټه (په څرګند یا معروف واو ، خج پر لومړۍ څپه)[1]خره، دلۍ، لویه ذخیره، ستره زېرمــــه، انبار/ امبار، ډېران، د راغونډو سوو شیانو نا اوډل سوې مجموعه.[2]ډېر، زیات، لویه اندازه. کوټې جمع.[3]د جنوبي پښتونخوا د مشهور ښار نوم، چي پخوانی تاریخي نوم یې شال یا شالکوټ دئ؛ او اوس یې په اوردو او انګرېزي کي کویټه بولي.

کوټه (په اوږد یا مجهول واو ، خج پر وروستۍ څپه)خونه، هوتاک/اوتاک، په تورکي کي اطاق/ اتاق؛ په پارسي کي خانه.

کوټه (په اوږده یا مجهول واو ، خج پر وروستۍ څپه)ناچله، کلپ، له چـــلنده لوېدلئ، بـــې ارزښته، بې باوره، ګډسوی، ناخالص؛ په هندي او اوردو کي کهوټا.

کوټه (په څرګندیا معروف واو ، خج پر وروستۍ څپه)د غټو سپو یوځانګړی ډول، چي زیاتره یې د جنګولو یا کور، رمو او کلاوو د ساتني دپاره روزي؛ په عربي کي عقور. د افغانستـــان د عــلومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي یې د سپي په مانا د کوټه(kutá)کلـــیمه پـه اوږده یا مجهول واو(kotá)کښلې ده(و.ګ. امرخېل او نور، ۴ټ، ۲۲۰۵.)په داسي حال کي چي د پښتو په لوېدیځه لهجه کي یې په معروف یا څرګند واو تلفظوي. ښایي د پښتو په نورو لهجو کي په مجهول یا اوږده واو هم د دې تلفظ مثالونه او بولګې په لاس کـي وي، چي ما ته یې تر دې دمه څرک نه دئ لګېدلئ؛ خو سره له دې هم باید ، د پښتو د لوېدیځې لهجې تلفظ هیڅکله په قـاموس کي له قلمه نه وای لوېدلئ.

که په پښتو کي د واقعاً معیاري لیکدود را منځ ته کولو له پاره هځي او کوښښونه کوو ، بیا نو تر هر څه مخکي باید د ژبي په عامو یا هراړخیزو قاموسو کي د بېلابېلو سیمو د اوسېدونکو پښتنو تلفظونه په دقیقه توګه ثبت کړو ، چي وروسته بیا د علمي څېړنو په رڼا کي، د معیاري تلفظ او معیاري لیکدود له پاره استعمال سي. کوټه/kwáta/(خج پرلومړۍ هجا)کړکه، کوړکه، کړوکه، هغه چرګه چي له هګییو اچولو لوېدلې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کي د داسي کليمو شمېر په پېخر دئ، چي ماناوي يې د بېلابېلو ترکيبي برخو د تلفظ د بېلوالي پر بنسټ، ډېر توپير مومي. د کليمو د سم او کره تلفظ په وسيله د هغو په ماناوو او مفاهيمو کي د ګډوډيو او التباسو د مخنيوي دپاره، په قاموسو او حتا نورو ليکنو کي د يوې کوچنۍ نخښې(خج)کارول ډېر ضرروي او مُهم کار دئ، که نه نو نه يوازي عام خلګ، بلکي لوستي خلګ به هم د دغه راز ټکو په تلفظ کي له ډول ډول پېچومو سره مخامخ وي.

د کليمو له کره وينګ سره د فونيټکي الفبې او خج اړيکې

د پښتو نوي ژبني قاموسونه بايد د پښتو ټکو د کره املاوو په لړکي د هغو کليمو املاوو ته هم ښه ځير سي، چي د فونيټيکي الفبې او خج په کارولو سره يې په ماناوو کي لويه ګــډوډي رامنځ ته کيږي؛ لکه:

لوټه(خج پرلومړي سېلاب)د وچو خټو يوه ټوټه؛ په پاړسي کي کُلوخ.

لوټه(خج پروروستي سېلاب) د اوبو اخيستلو لوښی، تملوت؛ په هندي، اوردو او ځينو نورو هندي الاصله ژبو کي لوټا.

جګړه (خج پرلومړۍ هجا)جنګ، منازعه، شخړه. جګړې جمع. دا تلفظ دپښتو په ختيځه لهجه کي باب دئ.

جګړه (خج پر وروستۍ هجا)چي په مخکنيو ماناوو سره د پښتو په لوېديځه لهجه کـي باب دئ. جګړې جمع.

په هندي ژبه کي هم د«جهګړا»کـليمه د وروستۍ څپې په خـج سره ويله کيږي.

(و.ګ.: Platt 405; Zaman & Naveed289)

مالوميږي، چي د جګړې اصلي او پخوانۍ تلفظ د پښتو د لوېديځي لهجې په ډول د وروستۍ څپې په فشار سره دئ. اوس نو که څوک د لرغـونتوب او عُموميت په معيارونو پسي ګرځي، بيا نو پر ځای ده، چي دغه تلفظ نه يوازي په روښانه بـڼه په ټولو پښتو قاموسو کي وړاندي سي، بلکي پر لرغونتوب سربېره يې په بېلابېلو ژبو کـي د پـــراخ استعمال مسألې ته هم ګوته ونيول سي.

دنده (خج پرلومړۍ څپه) وظيفه، کار، کسب، کاروبار، خواري، غريبي. د پښتو په ختيځه لهجه کي د لومړۍ هجا په فشار سره ويله کيږي. دندي جمع.

دنده (خج پرلومړي سېلاب) د تلفظ دا بڼه په مخکنيو ماناوو سره، د پښتو په لوېديځه کي رواج ده. په هندي او اوردو کي هم دا ټکی کټ مټ د پښتو دلوېديځي لهجې په بڼه ويل کـيږي يانـي په وينګ کي يې خـج پر وروستي سېلاب دئ(دهندا)؛ او «دندې» يې د جمعي حالت دئ. (Platt 547; Zaman & Naveed 401)

شوده (په څرګند يا معروف واو. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ پښتو ـ پښتو تشريحي قاموس دا ټکی په اوږده يا مجهول واو ليکلئ دئ)شيدې/ شودې؛ په دري کي شير(بايد هېر نه کوو، چي په دري کي شيـر= شيدې او شېر= زمری په يوه بڼه ليکي؛ خو په بېلابېلو ډولو يې تلفظ کوي؛ حال دا چي په ايرانۍ پاړسي کي شير= شيدې او شېر= زمری دواړه هم په يوه ډول ليکي او هم يې په يوه بڼه وايي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوده (په اوږده يا مجهول واو، خج پر دوهمه څپه) بې عقل، کم عقل، احمـق، ساده، چادي، سوډر او داسي نور. د پښتو دا توکی له زياترو هندي الاصله ژبو سره ګډه ريښه لري؛ او په هغـه ژبه کي هم د وروستۍ څپې په خج سره ويل کيږي.

که د زړو کليمو پخوانۍ او اصيل تلفظ تر اوسه د پښتنو په ځينو ويونکو کي ژوندی وي، دا خبره منطقي او علمي ښکاري، چي هماغه پخوانۍ او اصلي تلفظ د ژبې په نورو لهجو کي هم جال سي؛ ځکه هر ثونه چي د ژبې لغتونه، ترکيبونه او اصطلاحوي په خپله اصيله اولرغـوني بڼه رواج وي، هغونه د ژبې اصالت او سپېڅليتا خوندي پاتيږي. البته دا د بېلابېلو ټکو د معياري توب په مسألې پوري اړه لري، چي دلته يې د بحث ځای نه دئ. دلته يوازي د دې خبري يادونه کافي ګڼو، چي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د پښتو - پښتو تشريحـي قاموس په ګډون، په زياترو پښتو قاموسو کي د دغه راز ټکو له پاره حتا د پښتو د لوېديځي لهجې د تلفظ او املا يادونه هم نه ده سوې. له همدې کبله بايد محقق او سترګه ور فرهنګ ليکوونکی د خپلو اثارو لوستونکي د دغه راز باريکو مسألو په ريښه او اساس پوه کړي؛ او د پښتو ژبې له بېلابېلو لهجو څخه د رنګارنګ مثالو او نظايرو په وړاندي کولو سره د هغو ذهنونه روښانه کي. ښايي ځيني معترضين استدلال وکړي، چي دغه راز ټکي خو د بېلابېلو تلفظو په لرلو سره، د پښتنو په ټولو لهجو کي يو ډول املا لري، نو ځکه د اند ښېښني وړ ستونزه او ګډوډي نه پېښوي. دا خبره سمه ده، چي پښتـانه نن سبا دغه ډول ټکي ټول په يوه متحد الشکل او معياري ليکدود کاږي؛ مګر ګډوډي او مشکل هغه مهال راولاړيږي، چي د قاموس مؤلف د ليکسيکوګرافۍ له نوي مېتودولوژۍ سره سم په خپلو قاموسو کي د هر ټکي د کره او معياري تلفظ ښوولو دپاره فونيټيک توري او نخښې وړاندي کړي؛ او د کليمو په بېلابېلو برخو کي د خج موقعيت څرګند کړي. که په قاموسو کي دې ارزښتناکو مسألو ته پام و نسي، د کليمو د سم او معياري تلفظ پېژندنه او زده کړه موږ ټولو ته په لوی ربړ او سرخوږي اوړي. علمي قاموس ليکنه په ټينګه د دې غوښتنه کوي، چي په داسي حالاتو کي بايد تل د تنګ نظرييو، تعصبونو او سرسري چال چلند پر ځای زورو او هر اړخيزو پلټنو ته پام وسـي؛ او د علمي معيارو له مخي سره او ناسره سره بېل سي.

په قاموسو کي د را ټولو سوو ټکو د کره املاوو بېلابېل اړخونه

د ننني فرهنګ ليکني بل مهم اصل دا دئ، چي لوستونکو ته په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو، ترکيبونو، تعبيرونو او اصطلاحاتو معياري يا کره املاوي وړاندي کړي. ځيني وختونه په اشعارو او نظمونو کي د قافيې د اړتيا له مخي، د مختلفو ټکو د املاوو ناسمو شکلو ته ځای ور کړل سوی وي. شاعرانو په داسي حالاتو کي اکثراً د وزن او آهنګ پر بنسټ قافيه تړلې وي، نه د ټکو د املايي جوړښت له مخي؛ لکه:

دمظلوم د آزار غشی رسا لګي
هيڅ ګوزار يې خطا نه دروميعبس

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د حمید بابا د دیوان خطي نسخه)

ځیني مهال د کلیمو سمه او کره املأ په شعرونو کي په لنډه یا مخـــففه بڼه راغلي وي؛لکه: «غه»چي د«هغه»/«دغه»، «برخ»د «برخه»، «براهــــیم»د«ابراهــــیم»، «سمــــاعیل» د«اسماعیل/اسمعیل»دپاره په مخففه بڼه کار سوي دي. تر دې شعـــري اړتیــــاوو او مجبوریتو چي تېر سو، د بېلابېلو لهجو په بڼه د کلیمو صرفي تطور او رنګارنګي هــــم د ډول ډول لیکدودو او املایي جوړښتو د را منځ ته کېدو ستونزه پېښوي؛ مثلاً: ځنبل، ځینبل، چنبل، چیبنل، څکل،څکل، موږ، مونږ، مونګ،موګ، میږ، مینګ، میګ، څښتن، څبښتن، څښتن، چښتن، چیښتن، تښتن، تېښتن او داسي نور.

په پښتو تړکو کي ځای بدلوونکي توري

په پښتو کلیمو او ترکیبو کي ځیني توري د بېلابېلو سیمو او لهجو پر اساس خپل ځای اړوي، چي پېژندنه یې د قاموس لیکني په کار کي ډېره ضروري ده. دلته یې یو څو مثالونه او بولګې بېګټي نه دي:

ز-غ: ازغی-اغزی، مازغه-ماغزه، مزغی-مغزی.

و-ل: ولېدل-لوېدل، ولېشت-لوېشت، سولاغه-سلواغه، ولړه-لوړه.

ځ-م: ځمکه-مځکه، ځمری[زمری]-مځری[مزری].

و-ر: اروي-اوري، روځ-ورځ، واروه-واوره، ورک-روک.

غ-ب: غبرګ-بغرګ، غبرګولی-بغرګولی.

ښ-ک: ښکته-کښته، ښکل-کښل، ښکلی-کښلی.

ړ-و: زړوکی-زوړکی، غړوندی-وړغندی.

خ-س: ماخستن-ماسختن، خسا-سخا، خسنی-سخنی، خوسی-سخی، خسر-سخر.

خ-ښ: خښ-ښخ، خښول-ښخول او ځیني نور لکه: پسرلی-سپرلی، بخره-برخه، سلګی-سګلی، پښه-ښپه (الفت ۱۷-۱۸).

د اروانښاد استاد سیدګل پاچا الفت (۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني» څخه مــو دا څو بولګې او مثالونه یوازي د تورو د اوښتو د اثبات دپاره راوړه؛ ځکه په پښتو کي د تورو اوښتو پر بېلابېلو تاریخي او ژبنییو اړخونو خبري، ژوره ایتیمولوژیکه او مورفالوژیکه څېړنه غــواړي، چي په دقیقه توګه د تورو د الیشېدو او اوښتون تـولي ځانګړتیاوي او پړاونه وښیي. له دقیقو اتیمولوژیکو او فیلالوژیکو څېړنو پرته د دې حقیقت زباتول ډېر ګران دئ، چي د بېلابېلو تړکو اصلي او پخوانۍ بڼه کومه ده؛ او د زمانو په تېرېدو سره په کوم شکل یا شکلو اوښتې ده؟

د تورو د الیشېدو تر ځینو نمونو وروسته، په پښتو کي د تورو د لوېدو(حذف کېدو) ځیــــني مثالونه هم وړاندي کیږي، چي پېژندنه یې په پښتو قاموس لیکنه کي ډېره ګټوره او په زړه پوري ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ا: شاربل - شربل، غارمه - غرمه، کولای - کولی، کښېناستل - کښېښستل.
- ب: اوبدل - اودل، بخښل - ښل، بخښنه - ښنه.
- پ: پلټوونکی - لټوونکی، پسور - سور، خپور - خور، سپور - سور، خپرول - خورول.
- د: سیند - سین، څلاند - څلان، کیندل - کینل.
- ر: تري - تې، پري - پې، برسېره - بسېره، پرپړ - پپړ.
- ړ: پرېږدئ - پرېدئ، کښېږدئ - کېدئ.
- ښ: ښکنځل - کنځل، کښېښستل - کېښستل، کښېښوول - کېښول.
- ک: اوښکي - اوښي، پاتي کیږي - پاتیږي، ویلي کېدل - ویلېدل.
- ن: نمږی - مږی، نمونځ - مونځ، استوګنه - استوګه، نمانځل - مانځل.
- و: وروسته - روسته، ورور - رور، وروست - روست، نوموړی - نومړی، پوزه - پزه، لوخ - لخ، روڼا - رڼا، کوم - کم، ولاړ - لاړ.

ی: ژبړ - ژړ، لیري - لري (الفت ۱۷-۲۱). «وسری»، «ګرسره»، «درنه» او داسي نور هم د دغه راز ټکو په ډله کي دي، چي خلګ یې د ځینو تورو د دروندوالي او ګرانۍ له کبله اوس په خپلو پخوانیو بڼو (وسترۍ، ګردسره، درنده) نه وایي. داسي بدلونو ته په پام سره باید قاموس لیکوونکي د دغه راز ټکو اصلي او الیشه سوي بڼه دواړه په قاموسو کي را غونډه او تشریح کړي.

په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د خپلمنځي الیشېدو یا بدلون مسأله

پښتو قاموس لیکوونکي باید په ځینو پښتو ټکو کي د تورو د الیشېدو یا بدلون په مسأله ښه پوه وي؛ او په خپلو اثارو کي یې د ژوندیو مثالو په راوړلو سره خرګوالی روښانه کي. دلته د پښتنو د وتلي شاعر، ادیب او ژبپوه - استاد الـفت (۱۲۸۷-۱۳۵۲ش) د «لغوي څېړني» په رڼا کي، په پښتو ټکو کي د ځینو تورو د اوښتون یو څو مثـالـونه وړاندي کوو:

ت - ل: چاته - چاله، ماته - ماله، راته - راله.
ټ - ډ: ارهټ - ارهډ، وټ - وډ، لاټو - لاډو.
ث - ت: څښتن - تښتن، څښېته - تښېته، څښتېدل - تښتېدل.
څ - س: سانډو - څانډو، سرک - څرک، څته - سته، سېرلی - څېرلی.
ش - س: وشو - وسو، شته - سته، مشر - مسر، واخیشت - واخیست، وشاړه - وساړه.
ښ - ک: څښل - څکل، څښاک - څکاک، څښېدل - څکېدل.
غ - ګ: کارغه - کارګه، پرتوغاښ - پرتوګاښ.
غ - خ: غاټول - خاټول، ستوغ - ستوخ.
ل - ر: ملګری/[مرګلی] - مرګری، ملغلره - مرغلره.
ل - ړ: شوملې - [شلومبې]/شومړې، شپالس - شپاړس، چپلاخه - چپړاخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

م-و: مینځه-وینځه، مینځل-وینځل، ورغومی-مرغومی.

ن-ل: نمر-لمر، نمسی-لمسی، نونس-نولس، نارې-لارې، جنغوزي-جلغوزي.

ن-م: ننبتل-منبتل/[موښتل]، ننبلول-منبلول/[موښلول]، لندول-لمدول.

ڼ-ړ: ښبکڼه-ښبکړه، چنډن-چندړ، ځپڼه-ځپړه.

و-ب: وياله/واله-بياله، وبره-ببره، وبدبدل-بيدبدل.

هـ-ا: هګۍ-اګۍ، هديره-اديره، هځه-اځه.

ی-و: ميندل-موندل، شيدې-شودې، تاسي-تاسو، سبزل/[سبزځل]-سوزل/[سوځل]، پيشي-پيشو.

برېنډ-برمنډ، بګرۍ-پګړۍ، شوکاري-نوکاري، بهوډي-بهوکي او داسي نور د تورو د اليشبدو ځيني نور مثالونه دي (الفت ۱۲-۱۲).

د تورو د موقعيت اوښتو په شان، دلته هم د دې خبري يادونه ضروري ده، چي په دغه ليست کي د تورو په اوښتـون سره د کليمو د اصلي او اليش سوي ډول مالومول، ژوره ايتيمولوژيکه او مارفولوژيکه شننه غواړي.

د کليمو پر مانا د تورو او ليکدود اغېزه

قاموس ليکوونکی بايد د ځينو ټکو کره املايي بڼه د توضيحاتو په وړاندي کـولو سره روښـانه کړي؛ مثلاً «ختيځ» او «لوېديځ» هغه دوې کليمې دي، چي نن سبا په پښتو خپرونو کـــي د عربي ژبې د شرق او غرب پر ځای کارېږي. زياتره پښتانه دا دوه ټکي د «ختـيز» او «لوېديز» په بڼو هم وايي او ليکي؛ خو په دغه راز ګړدود او ليکدود سره يې ايتمولوژيک او مورفالوژيک جوړښت لوی زيان رسيږي؛ ځکه د دې دوو ټکو ترکـيبي جـوړښت اصلاً په دې ډول دئ:

«خت» د «ختل» له مصدر ځخه د لمرختو په مـانا او د «ځ» وروسـتاړی يا شاوندی (suffix) د ځای په مانا دئ، چي د پښتو په ډېرو ترکيبي ټکو کـارسوی دئ. «لـوېـد» د «لـوېدل» لـه مصدر څخه د لمرلوېدو په مانا او د «ځ» ظرفي وروستاړی د مختکني مثال په شان د ځـای په مانـا دئ، چي په ډېـــرو ترکـيبي ټکو کي په مخففه يا اختصاري بڼه کارېږي. په دې توګه بايد په دغه راز کليمو کي د «ز» او «ځ» تر منځ توپير ته پوره پام وسي. ځيني وختونه د دې تورو په ګډوډولو سره د ببلابـيلو ټکو په ماناوو کي لويه ګډوډي او التباس پېښيږي؛ لکه:

«ځه!» او «مځه!» کليمې، چي په واقعيت کي امـريه صيغې دي يا «ځه ځه!»، چي د نفي او انکار پر مهال ويـل کيږي يا د «ځوَر» ټکی، چي د «ځورول» له مصدر څخه د ربړولو، کړولو، ازارولو، تنګولو او داسي نورو په مانا خورا ډېر استعماليږي. اوس نو که چيري ياد سوي ټکي د «ځ» پر ځای په «ز» سره وکښل سي، نو به د «ځـه» پر ځای «زه»، د «مځه» پر ځای «مزه»، د «ځه ځه» پر ځای «زه زه» او د «ځوَر» پرځـای «زور» لاس ته راسي، چي هر يو يې د مانا په لحاظ له هغو ټکو څخه کاملاً بېل دئ، چي په «ځ» بايد وليـکل سي. د داسي التباسو شمېر لږ نه دئ.

په خواشينۍ سره د پښتو په ځينو لهجو کي د دې ستونزي تر څنګ، د «س» او «ښ» د اوازونو تر منځ هم توپير نه کيږي. ګران لوستونکي د سر په سترګو ګوري، چي که «کوښـــه»، «ښه»، «ښانګه»، «ښـوک» او داسي نور ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په «س» سره و ویل یا وکښل سي، له هغو څخه «کوسه»، «سه»، «سانګه» او «سوک» جوړیږي، چي کاملاً بېلي او جلا کليمې دي؛ او په استعمالولو سره يې زموږ په خبرو او ليکنو کي د مانوي التباس لويه ستونزه را ولاړيږي. تاسي وګورئ د دغو ټکو تر منځ د تلفظ ګډوډي او التباس، د استعمال سوو کليمو په مانا او مفهوم کي څونه لوی ربړونه او کړاونه را منځ ته کوي: «ښادي» په «ښ» سره خوښي او خوشالي ته وايي؛ «شادي» په «ش» سره بيزو (په پاړسي کي ميمون) ته وايي؛ او «خادي» (د خاده جمع) کاملاً بېل ټکی دئ يا «شندل» په «ش» سره پاشل (په پاړسي کي پراګندن) ته وايي؛ «ښندل» په «ښ» سره بخښل (په پاړسي کي بخشيدن) ته وايي؛ او «خندل» موسکا يا خندا کولو (په پاړسي کي خنديدن) ته وايي (حبيبي، «لمنليکونه»، د دارميستتر پښتو څېړني، ۴).

بېله شکه که د پښتو ژبي هر ټکی، عبارت، ترکيب او اصطلاح له ګردو لهجه يې وريانتو سره په جلا جلا ډول قاموسو ته لاره پيدا کړي، دا کار به د پښتو قاموسو لمن دونه لويه او ارته کړي، چي له اقتصادي پلوه به د قاموسو چاپول او رانيول د عامو خلګو تر توان او وس ډېر وتلئ وي. که څه هم د قاموس ليکني په اوسني پرمختللي پېر کي دې هدف ته رسېدل زيا تره د ژبو د لهجه يې قاموسو د تدوين او تأليف له لاري کيږي؛ خو سره له دې هم بايد د پښتو ژبي په مفصل او تشريحي قاموس کي د کليمو د بېلابېلو تلفظو لنډه يادونه له پامه ونه غورځول سي؛ او د هر ټکي جلا جلا وريانتونه په قاموسو کي د کراس ريفرينس له لاري تر ټولو کره يا معياري تلفظ ته ارجاع سي؛ د مثال په ډول:

زبه: و.ګ.: ژبه

جبه: و.ګ.: ژبه

او داسي نور.

ژبه د ټولنيز موجود په توګه تل له طبيعي (اقليمي او جوي بدلونو، مهاجرتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري، اقتصادي او داسي نورو) عواملو سره ګام په ګام څېره اړوي. دا بدلونونه د کليمو د مانوي (معنوي) پولو پر اوښتو-را اوښتو سربېره، د هغو په وينګ، ليکدود او نورو ځانګړتياوو کي هم د کتني وړ تحولات او تغييرات را منځ ته کوي. له همدې کبله د نړۍ په زياترو ژبو کي د بېلابېلو ګړدودو (لهجو) شاهدان يو. په ژبه کي را پيدا سوي لهجې بيا هم د زمانې په تېرېدو سره د ډول ډول طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ يا د نورو پياوړو ژبو او فرهنګي جريانونو د اغېزو په سبب د نابودۍ او زوال خواته ګام ږدي يا د خپل جغرافيايي جلاوالي او کلتوري پياوړتيا په مرسته د يوې نسبتاً بېلي ژبي په بڼه خپل موجوديت ته دوام ورکوي. د لهجه يي کمزورۍ او خوروړتيا پر خلاف، د يوې ژبي د بېلابېلو لهجو تر منځ نيژدې والی او ټينګ اړيکي، په پای کي د يوې معياري ژبي له لاري د بېلابېلو لهجو د ډېرو ښېګڼو د ادغام او اشتراک امکانات برابروي. البته له بېلابېلو لهجو څخه د يوې واحدي معياري ژبي جوړېدل، ډېر اوږد او تدريجي بهير دئ، چي پرله پسې هڅو او نه ستړي کېدونکو کوښښونو ته اړتيا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د کلیمو او ترکیبو املایي وریانتونه

د بېلابېلو لهجو او ډول ډول لهجه يي وریانتو پراخ استعمال نه يوازي په پښتو، پارسي، عربي او نورو ختيځو ژبو، بلکې په اروپايي ژبو له هغې ډلې څخه په انګرېزي ژبه کې هم ډېره جدي او په زړه پورې مسأله ده. تر هغه مهاله چې ژبې يوه کره او په بشپړه مانا منلې معيار ته نه وي رسېدلې، تر هغو به په ژبنيو قاموسو، په تېره بيا مفصلو او مشرحو قاموسو کې د بېلابېلو لغتو د لهجوي تلفظو او لهجوي ليکدودو پېژندنه ډېر ضروري او پر ځـای کار وي؛ مثلاً په پښتو ژبه کې ژبه، زبه او جبه؛ ژلی/ږلی، زلی او ګلی؛ ژوند، زوند او جوند؛ ژور، زور او جوَر؛ ژوبل، زوبل او جوبل؛ کښلئ، ښکلئ، ښکلئ او خکولئ او داسې نور، چې د عينِ کليمو بېلابېلو تورو او ږغونو د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر اساس، ډول ډول شکلونه اخيستې دي.

د پښتو او پارسي ږغو ترمنځ هم د تبديلۍ ډېر مثالونه لرو؛ مثلاً د «خانه» له پاره په خراساني لهجه کې «خُنه»، په رازي او پښتو کی «خونه»، په لري او وزيري لهجه کې «خـــينه». په دې لهجوي اِمالو کې «و» په «ی» او «الف» په «و» سره اوړي؛ مثلاً موږ وايو: «لار»، دوی وايـــي: «لور»، موږ وايو: «اور»، دوی وايي: «اېر» (د بشپړ مالومات د پاره وګورئ: حبيبي، «د پښتــــو لغوي تطور،» کابل، ۱۳۴۰).

په دې توګه، په قاموسو کې د کليمو تر معياري ليکدود لاندي، د لازمو توضيحاتو او مالوماتو تر څنګ د ژبې د لهجوي املاوو او تلفظو يادونه، ګټوره خبره ده. لوی انګرېز افغان پېژندونـکي - جګړن راورټي (۱۸۲۵-۱۹۰۲م) تقريباً يوه نيمه پېړی مخکې په خپل پښتو لارښود، پښتو ګرامر او انګرېزي - پښتو قاموس کې د پښتـو د لوېديځې او ختيځې لهجې تلفظو ته اشاره کړې ده.

لکه څنګه چې مو د تلفظ په اړه په مخکنيو خبرو کې لنډه يادونه وکــړه، په انګرېزي کې هم دا لهجوي تلفظونه او املايي سيستمونه تر اوسه پورې په خپل ټول قوت او شدت سره ژوندي دي. مک آرتر، په خپل مشهور اثر "The English Languages, 1987" کـې د انګرېزي ژبــې (۵۹) بېلو لهجو ته اشاره کړې ده، چې د برتانوي انګرېزی، امريـکايي انګرېزی، کاناډايـي انګرېزی، د کارابين انګرېزی، افريقايي انګرېزی، د جنوبي اسيا د انګرېزی، د ختيځــي اسيـا د انګرېزی او د استراليايي انګرېزی په لويو ډلو پورې اړه لــري. (Jackson and Amvela 141)

د انګرېزانو او امريکايانو ترمنځ د بې شمېره ټکو په تلفظ، ليکدود او ماناوو کې دا اختلافـونه د نامتو انګرېز ليکوال او ډرامه ليکوونکي - جورج برنارډ شا او آيرلنډي ليکوال - اوسکار وايلډ پـــه عالمانه خبرو کې په خورا ښه بڼه بيان سوي دي. برنارډ شا وايي: «انګـلستان او امريکا دوه داسې هيوادونه دي، چې د يوې ژبې (انګرېزي) په وسيله سره بېل سوي دي.» وايلډ ليکي: «په ريښتيا سره دا انګرېزانو او امريــکايانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ، بې ژبې نور ډېر څه کېدي دي.» (د بشپړ مالومات د پاره و.ګ.: www.afgazad.com معروفي)

په خوښۍ سره د لروبر پښتنو په لیکدود کې پخواني توپیرونه اوس د افغانانو د نیژدې اړیکو په برکت تر زیاتي کچي لږ سوي دي؛ او د هري ورځي په تېرېدو سره د لا لږېدو په حال کي دي. معاصر قاموس لیکوونکی باید هرومرو داسي توپیرونو ته پام وکي؛ او له د خپلو قاموسو له لستونکو سره د ځینو ضروري ژبنییو او ادبي مسألو په حل کې مرسته وکړي. البته لهجوي قاموسونه ځانته خپل ځای لري، چي د لهجوي توپیرونو د شنني او څېړني د پاره ډېر ګټور مالومات وړاندي کوي؛ خو د کلیمو د معیاري لیکدود تر څنګ د لهجوي وریانتونو پېژندنه هم د قاموسو لوستونکو ته له دلچسپۍ خالي نه ده (په افغانستان کي د لهجوي قاموس د یوي نموني له پاره و.ګ.: د شاه عبدالله بدخشي «د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس»). د پارسي ژبي په پخوانییو فرهنګو کي، د سید محمد علي داعي الاسلام «فرهنګ نظام» هم د پارسي ژبي ځیني لهجوي تلفظونه را غونډ کړي دي.

د کلیمو پخوانۍ او اوسنۍ املاوي

د پښتو ژبي اوسني قاموس لیکوونکي باید د یوه ټکي د بېلابېلو املایي وریانتو تر څنګ د یوي کلیمي پخوانۍ او اوسنۍ بڼې هم په ګوته کي؛ مثلاً «بخره» او «برخه»، «مزری» او «زمری»، «نمازدیګر»، «مازدیګر»، «مازیګر/ماځیګر»، «نمازپښین»، «ماپښین/ماسپخین»، «معنی»، «معنا»، «مانا»، «شهر»، «ښهر»، «ښار»، «پاتو»، «پاته/پاتي»، «اروبدل/اوربدل»، «وهبر»، «هبر/وبر» او په لسګونو نور ټکي، چي د تورو د ابدال او تقلیب له امله یې د زمانو په تېرېدو سره، املایي جوړښت او جولې هم الیشي سوي دي. د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کي د مخکنییو ټکو پخوانۍ بڼې داسي راغلي دي:

چه د عمر و رفتن ته څوک نظر کا
دا به وائی چه آفتاب د *نمازدیګر* دئ
(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه)

لېوني به لېونی نهٔ عالمه!
که يې *بخره* وای له عقل و فرهنګه
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

زه خو شرابي یم شبخه را سره جنګ کړي!
بخري ازلي دي کاشکي ما د ځان په رنګ کړي!
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

مزري کله پرهېزګار دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوراغلي په خپل ښکار دي

(د خوشال خان خټک د ديوان خطي نسخه)

موږ بايد د طبيعت او ټولني د بدلون او پرمختګ له قوانينو سره سم، په دې خبره سر خلاص کوو، چې د زمانو په تېرېدو سره د کليمو په مانوي او شکلي پولو کي راز راز بدلونونه راځي. ځيني کليمې له هر ډول طبيعي او غيرطبيعي بدلونو سره سره تر پېړيو پېړيو پوري خپل اصلي شکلونه خوندي ساتي؛ خو ځيني نوري بيا د ډول ډول تغييراتو پر بنسټ پخوانۍ خبرې څه ناڅه اړوي. په پای کي خلګ هغه څه د معيار په توګه مني، چي د بلاغت او فصاحت غوښتنو ته مثبت جواب و وايي. په بل عبارت، د کليمو او ترکيبو هغه شکلونه د معيار په توګه منل کيږي چي ساده، اسانه، ښکلي او مانادار وي؛ اماد يوه دقيق او سترګه ور قاموس ليکوونکي رسالت او مسووليت دادئ، چي خپلو لوستونکو ته د راغونډو سوو ټکو پر معياري يا ډېرو مروَجو املاوو سربېره، د هغو بېلابېل ډولونه او وريانټونه هم وښيي. دا کار په نوو قاموسو کي د کراس ريفرينس په مرسته کيږي، چي مخکي مو د لهجوي تلفظونو په بحث کي هم يادونه وکړه.

په پښتو کي د مشترکو او پردو ټکو ليکدود

په پښتو ژبه او ادب کي کله کله ځيني داسي ټکي هم کاريږي، چي يا له سنسکريت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصله ژبو سره ګډه ريښه لري يا د هغو ژبو له لاري زموږ ژبي ته راننوتي دي؛ لکه: ميا، جګړه، سيکړه، اتکړه/ اتکړی، بېړی، منج، ساد، سادو، ډُول، ډنډوره، ګوبی، دوبي، سړک، ټګ، کنګال، شوده (په اوږده يا مجهول واو)، سوډر او داسي نور. پښتانه قاموس ليکوونکي بايد د دغه راز ټکو املا کټ مټ له هغه تلفظ سره سم وليکي، چي په پښتني محيط کي دود ده نه د داسي ټکو د بهرنيو استعمالوونکو د تلفظ يا تلفظونو له مخي، چي زموږ د ژبي له فينالوژيکي ارزښتونو او ځانګړتياوو سره سمون نه لري. دلته دا خبره هم د يادوني وړ ده، چي د اروپايي ټکو په ګډون بايد له هغو ټکو او ترکيبو سره هم د همدې قاعدې له مخي چال چلند وسي، چي له نورو پردو ژبو څخه راغلي وي؛ ځکه د کليمو په ايتيمولوژيکه څېړنه او شننه کي زياتره له داسي مواردو او حالاتو سره مخامخ کيږو، چــي ځينو کليمو بېلابېلو ژبو ته د ننوتو پر مهال څو واره څېره اړولې وي؛ د مثال په توګه په انګرېزي کي داسي کليمې ډېري دي، چي دې ژبي ته وروستی ځل له زړې فرانسوي، يا جرمني او هالنډي ژبو څخه ننوتي دي؛ خو تر لږ پلټني او تحقيق وروسته مالوميږي، چي دا ټکي په اصل کي له لاتين ژبي څخه زړې فرانسوي، جرمني، هالنډي او ځينو نورو ژبو ته ورغلي دي. که د همدغو ټکو په تېرو نيکه ګانو پسي يو څه نوره پلټنه او ګروېږنه هم وسي، نو په پای کي دا حقيقت هم تر ګوتو کيږي، چي اوسنۍ انګرېزي ته ځيني ورغلي ټکي اساساً له يونانۍ ژبي څخه لاتين، بيا زړې فرانسوي، انګلوساکسن او نورو ژبو ته ننوتي او تر ډېرو پړاونو وروسته، په نسبتاً بېله بڼه اوسنۍ انګليسي ته رسېدلي دي. له دې کبله چي پخواني تلفظونه او ليکدودونه د زمانو په تېرېدو سره تر ډېره حده اوښتي دي، نو ځکه دا خبره منطقي برېښي، چي د دغه راز ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو په څو پښته پخوانيو ريښو او زړو تلفظو پسي سر خوږ نه کوو. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله پلوه، موږ د خپلو ځانګړو فینالوژیکو ارزښتونو او اړتیاوو په لرلو سره، له لویه سره د نورو ژبو د ځینو ټکو اصلي تلفظ ته جوړ نه یو. له دې سببه باید هغه تلفظ معیار وګرځوو، چې زموږ عامو خلکو ته اسانه، لنډ او خوږ وي؛ او په دې جنجالو ځانونه ستړي نه کوو، چې د پلاني ټکي پلار او نیکه په اصل کې له انګرېزي یا فرانسوي څخه نه، بلکې له لاتیني یا یوناني څخه را ټوکېدلي دي؛ او له دې کبله یې باید هرومرو د لاتیني یا یوناني ژبو د ویوونکو په شان تلفظ کوو؛ مثلاً زموږ ځیني ژبپوهان د «ډاکټر» کلیمه، چې په عام ډول د طبیب او په خاص ډول د پي ایچ ډي ډیګرۍ د څښتن له پاره استعمالیږي، د «دوکتور» په بڼه لیکي؛ اما په دې خبره سر نه خلاصوي، چې دا ټکی زموږ ژبې ته له لاتیني یا یوناني څخه نه، بلکې له انګرېزي ژبې څخه راغلئ دئ؛ او زموږ ټول پښتانه یې هم د «ډاکټر» په بڼه وایي. د دې خبرې په ریښتیاوالي کې هم شک نسته، چې هر نوی تر زاړه او هر نیژدې تر لیرې غوره دئ. ایرانیانو ته دا ټکی د خپلو ژبنیو ځانګړتیاوو له مخې د «دکتر» په بڼه ساده او اسانه دئ، نو ځکه یې د تلفظ او املا دپاره همدا لاره غوره کړې ده، چې معقول او پر ځای کار دئ؛ خو موږ ته هیڅکله نه ښایي، چې په دې کار کې د هغو پېښي وکوو. پښتانه د ایرانیانو او نورو پارسي ژبو پر خلاف د «ټ»، «ځ»، «څ»، «ډ»، «ړ»، «ښ» او داسي نورو ږغونو په وینګ کې هیڅ راز ستونزه او پېچومه نه لري. له دې امله مجبور نه دي د اروپایي او نړۍ والو ټکو په تلفظ او املا کې د هغو پر پله پل کښېږدي.

لکه څنګه چې د پښتو او نورو هندي الاصله ژبو د ځینو مشترکو ټکو په اړه اشاره وسوه، د پارسي ټکو په املا کې هم باید هغه لاره غوره سي، چې زموږ له ژبنیو ځانګړتیاوو سره سمون ولري. په بله وینا لکه څنګه چې پښتانه مجبور نه دي «میا»، «جګره»، «کنګال» او داسي نور ټکي د هندیانو په څېر ولیکي، په همدې ډول مجبور نه دي، چې د پارسي ژبې ځیني ټکي هم هرومرو د پارسي ویوونکو په شان وکاږي. موږ باید په خپل لیکدود کې تر هر څه مخکې د خپلو خلکو د اسانتیا اړخ په پام کې ونیسو.

د معیاري لیکدود په غوره کولو کې د فینالوژیکو ځانګړتیاوو او ټولنیز ترون ارزښت

د ښووني او روزني اسانه او ساده لار دا ده، چې د هري ژبې لیکدود د ږغپوهني د قواعدو له مخې وټاکل سي. دا خبره هر چا ته روښانه ده، چې په هره ژبه کې د شیانو او پېښو د ښوولو او پېژندلو دپاره ځانګړي ږغونه کاریږي، چې د هغو په پیدا ایښت او بدلون کې بېلابېل عوامل او سببونه لاس لري. د کلیمو د وینګ او لیکدود په چارو کې د ږغپوهني یا فینالوژۍ(Phonology)له قواعدو او لاربنوونو څخه لیري والی د ژبې په زده کړه کې ډېري لویې ستونزې او کړاونه را منځ ته کوي. د یوه پښتانه کوچني ذهن په هیڅ ډول دا نسي منلای، چې د مورني تلفظ له مخې په خوله «غورمه»، «مالوم»، «الوا» او «تالیب» و وایي؛ خو په لیکنه کې یې «قورمه»، «معلوم»، «حلوا» او «طالب» ولیکي. البته د دې کار علت او سبب، لکه څنګه چې مخکې هم اشاره وسوه، دا دئ چې موږ په خپله ژبه کې د «ق»، «ع»، «ح»، «ط» او داسي نورو په څېر ږغونه نه لرو، نو ځکه مجبور یو، چې د ټولو انسانانو د طبیعي او غریزي عکس العمل په څېر یې، په خپله مورنۍ ژبه کې، په ورته یا نیژدې مخرجو واړوو. د نړۍ په ګردو ژبو کې د دې ستونزي ډول ډول مثالونه ګورو. په پارسي کې په خوله «روستم»،

(c) ketabton.com: The Digital Library

«سوهراب»، «هونر»، «گونا» او «گومان»..وايي؛ خو په ليکنه کي يې د «رستم»، «سهراب»، «هنر»، «گناه»او «گمان» په بڼه کارېږي يا د «پښتون»، «ږغ»، «جګړه»، «څارنوال»، «ځلمی»او داسي نورو په شان کليمې د «پشتون »، «ژغ»، «جګله/ جگره»، «سارنوال»، «زلمی» او داسي نورو نيژدې مخرجو ته اړوي. په عربي کي هم د تلفظ او ليکدود تر منځ د توپير او بېلوالي له امله د «تلوېزيون»، «ويکټوريا»، «کمپيوټر»، «پاور»او داسي نوري کليمې د «تلفيزيون» ، «فيکتوريا»، «کمبيوتر» او «باور» ... په بڼه وايي. په انګرېزي کي مو هم مخکي د کليمو د تلفظ او املا په اړه ځيني مثالونه او بولګې وښوولې، چي ټولي يې د ږغپوهني له پلوه د يوه ليکدود د کمزورۍ او نيمګړتيا په مانا دي. هره څونه چي د يوې ژبې ليکدود د هغې له ږغو او اوازو سره سمون يا نيژدې والی ولري، په هغونه اندازه د ښووني او روزني او خپلمنځي پوهاوي په کار کي اساني او پرمختګ پېښېږي. البته سره له دې علمي دلايلو، د ږغپوهني له لارښوونو او قواعدو سره سم هم د ژبې د ليکدود غوره کول له بېلابېلو ربړو او کړاوو خالي نه دئ. تر ټولو مخکي، که د ژبې ليکدود د هري سيمي يا هري لهجې د خاصو فينالوژيکو ارزښتو او اړتياوو له مخي و ټاکل سي، بيا نو د يوې معياري ژبې او يوه معياري ليکدود د را منځ ته کولو په لار کي لويي ستونزي او پېچومي پيدا کېږي؛ د مثال په توګه د ږغپوهني له قواعدو سره سم هغه څوک چي د خپل لهجوي تلفظ پر اساس په خوله «مونګ»، «ګيره»، «جبه»، «اوخ»او داسي نور وايي، بايد په ليکنه کي يې هم د «موږ»، «ږيره»، «ژبه»، «اوښ»او داسي نورو په شان و نه کارېږي، چي اوس د زياترو افغانانو په منځ کي د ژبنيبو قواعدو، ټولنيز تړون او اوږده طبيعي پرمختګ پربنسټ د معيار په توګه منل سوي دي. د فينالوژيکو قواعدو او لارښوونو له مخي ژبې ته د ليکدود ټاکل، له ژبپوهانو دا هم غواړي، چي په ليکلو کي د سور/په معروف يا لنډ واو/(قرمز، سرخ، شنګرف)، سور/په مجهول يا اوږده واو/(بر، پلنوالی ، عرض) او داسي نورو مشابه ټکو تر منځ هم د بېلولو له پاره څه لاره ولټوي؛ ځکه داسي کليمې په ليکنه کي يو راز کښل کېږي؛ خو د وينګ او مانا له پلوه ډېر توپير لري. د داسي ټکو شمېر په پښتو کي خورا زيات دئ، چي ژبپوهان او قاموس ليکوونکي يې بايد د نه ګډوډېدو د پاره د ږغپوهني له قواعدو سره سم اساسي چاره وکي. البته،د هري لهجې ويوونکو ته د کليمو تلفظ او ليکدود د خپل لهجوي يا سيمه ييز تلفظ يا خپلو فينالوژيکي ځانګړتياوو او ارزښتونو له مخي ډېر اسانه او بې تکليفه کار دئ؛ خو په خواشينۍ سره چي دا سادګي او اساني د نورو لهجو ويوونکو ته ډېره سخته او ګرانه پرېوزي. له بله پلوه، دا خبره هم د غوَر او څېړني وړ ده، چي په تلفظ کي تغييرات موقتي او تېرېدونکي بڼه لري. له دې امله که د ژبې ليکدود د موقتي او لنډ مهاله بدلونو تابع سي، دا کار به هرومرو په ژبه کي ډېرو ګډوډييو او التباسو ته لاره هواره کړي. سربېره پردې کله کله په ورځنيو محاورو او مکالمو کي د کليمو، عبارتو او ترکيبو تلفظونه ډېر لنډيږي، چي دا په خپله هم د ږغپوهني د اساساتو له مخي د ليکدود د غوره کولو يوه بل ستونزمن اړه ته پام اړوي.

د همدې استدلال پر اساس بايد، د ژبې د معياري ليکدود په غوره کولو کي د ږغپوهني د لارښوونو او ټولنيز تړون تر منځ توازون او انډول ته پام وسي. د دې خبري مانا دا ده، چي د يوې ژبې د ليکدود په غوره کولو کي بايد اساساً د ږغپوهني قواعد او لارښووني په پام کي ونيول سي؛ ځکه د خلګو په ژبه کي بېلابېل ږغونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې د ليکدود علمي او معقــول تــاداو دئ؛ خو که د ږغپوهنې په مرسته د ستونزي ليري کولو ته څه لاره پيدا نه سوه، بيا نو د ناچارۍ له مخــې بــايد د ټولنيز قرارداد له اصولو ګټه واخيستله سي. په بېلابېلو لهجه يي تلفظو کي د اسانۍ، ساده ګۍ، ښکلا او عموميت پر بنسټ د يوه تلفظ غوره کول، په حقيقت کي د فينالوژيکو ارزښتو او ټولنيز- فرهنګي ترون ژوندی مثال دئ. البته دلته دا خبره هم بايد جوته کړو، چي ټولنيز ترون هم يوازي د څو اديبانو، ليکوالو او ژبپوهانو د وچو پرېکړو او فرمانو مانا نه لري؛بلکي د ژبې د ودي او پرمختګ ټول مسوولين بايد په ګډه د خلګو سياسي، اجتماعي، فکـري، فرهنګي، او اقتصادي اړيکو ته په پام سره، دې ستونزي ته د حل څه معقوله او علمي لاره ومومي. په بله وينا، د ټولنيز ترون را منځ ته کول، د فرهنګيانو تر لوی او مخکښ رول مخکي، د ټولنيزو قوانينو تابع دئ. خلګ به د اسانۍ، ساده ګۍ، ښکلا او سليم عقل په رڼا کي، نــاوړه پرېږدي او ښه به اخلي.

ټولنيز ترون او فرهنګي دودونه که څه هم د يوه معياري ليکدود په غوره کولو او رواجولو کي د يوه مېخانيکي او سرسري حل په توګه عمل کوي؛ خو سره له دې هم د ژبې د بېلابېلو ويوونکو او ليکوونکو تر منځ د کليمو د ويلو او ليکلو په چارو کي د يو رنګۍ، جوړجاړۍ او پايښت له را منځ ته کولو سره لويه مرسته کوي. د نړۍ په ځينو ژبو کي د دغه راز زړو او پياوړو ټولنيزو ترونو او کلتوري رواجونو له برکته، پراخ ادبي او علمي پرمختګونه منځ ته راغلي دي؛ مثلاً پارسي ويوونکو نه د ږغپوهنې د اساساتو؛ بلکي د يوه فرهنګي- اجتماعي قرارداد يا دود پر بنسټ دا منلې ده، چي په خپله ژبه کي به مثلاً په خوله هونر، ګونا، ګومان او داسي نور وايي؛ خو په ليکنه کي به يې د هنر، ګناه، ګمان او داسي نورو په شان کاږي. په انګرېزي او نورو بهرنيو ژبو کي هم د دغه راز فرهنګي- اجتماعي ترون پر اساس په سلګونو داسي ټکي منل سوي دي، چي په ليکلو کي د ږغپوهنې له اساساتو او اصولو سره هېڅ سمون نه لري.

د دې مسألې ټولو اړخو ته په يوه عمومي او کُلي نظر اچولو سره داسي بربښي، چي د هري ژبې د يوه معياري ليکدود په غوره کولو کي د دې دواړو عناصرو رول ډېر ارزښتناک او مهم دئ. شک نسته، چي فرهنګي دود يا ټولنيز ترون هم بايد په خپل وار سره کرار کرار د ږغپوهنې د لاربښوونو او اصولو پيروي وکي، که نه نو د يوه همېشني اساسي حل او لنډ مهالي مېخانيکي حل تر منځ به تل تر تله ټکرونه او مخالفتونه روان وي.

د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو رېښه پېژندنه

دکليمو د مانا/ماناوو په سپړلو کي د دې مسألې څېړنه هم ډېره په زړه پوري ده، چي په قاموس کي وړاندي سوی سرټکی له کومي رېښې څخه راوتلئ دئ؛ د مثال په توګه د «شېرپېره» کليمه د «پيړا» له مادې څخه، چي يو ډول حلوا ده، جوړه سوې ده(دارميستتر١٢). يا «واده» کليمه، چي د ودې او نشو نما په مانا د «ود» له رېښې څخه راوتلې ده يا د غل او غدوی کليمې، چي ښايي د «ګده»، «ګدی» او «غدی» له رېښې څخه راټوکېدلې وي؛ ځکه غدی او ګدی د غلو او حمله کوونکو ټولۍ ته وايي(حبيبي، «لمنليکونه،»د دارميستتر پښتو څېړني ١٨). په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي کي هم داسي ټکي خورا ډېر دي، چي په تاريخي لحاظ له يوې بلي ريښې څخه راوتلي دي؛ د مثال په ډول«اخترکاويان/ اخترکاويانی»، «درفش کاويان/درفش کاويانی» ټول په حقيقت کي د «کاوه» نومي ټټار له نامه څخه راپيدا سوي دي، چي د آريايي افسانو او اسطورو له مخي يې د ضحاک(سهاک)په زمانه کي پاڅون وکړ؛ او فريدون يې پاچهۍ تـه ورساوه؛ اما ځيني څېړونکي د کاوه نومي آهنګر يا ټټار نوم د «کوي» له ټکي څخه راوتلئ ګڼي، چي د شازاده (شهزاده)په مانا ؤ. په دې توګه«درفش کاويان/ درفش کاويانی»د پاچهي بيرغ په مانا بولي(عميد ،۱: ۱۱۳). په انګرېزي کي هم بې شمېره ټکي د کليماتو له تاريخي بدلون او اوښتون څخه را زېږېدلي دي؛ لکه مـاډلين(maudlin)ټکی چي اوس د نشه،بې مـانا غمجن، خواشيني، ژړندويه، احساساتي او عاطفي کس په مانا کـاريـږي، اصـــلاً پـه ځورلسمه مېلادي پېړۍ کـي له فرانسوي ټــکي ماډلېن(Madelaine) څخه اخيستل سوی دئ، چي هغه هم په خپــل وار سره د مګډلينا (Magdalena) له لاتيني کليمې څخه راوتلئ دئ. د اِنجيل له متن څخه داسي ښکاري، چي دا ټکی په حقيقت کي د مېري مګډلين(Mary Magdalene)له نامه سره نېغ په نېغه اړېکـی ولري، چي په اِنجيل کي يې څو ځايه يادونه سوې ده. د اِنجيل له روايت سره سم، دې ښځي(چي وروسته د حضرت عيسا (ع) له سرسپارلو مخلصانو او خواخوږو څخه وه)په ژوندانه کي د خپلو پخوانيو ناوړه عملونو د پښېمانۍ په وجه، د اوږدې مودې د پاره ژړل. په دې توګه اوس ګورو، چي په انګرېزي کي د «ماډلين»کليمه د همدې ښځي له نامه او شخصيت سره ايتمولوژيکـي اړېکــی لري.(Robinson 847) پـــه دې برخـــه کـــي د نـــور مـــالومات له پاره وګورئ:

Online Etymology Dictionary(www.etymonline.com)
Matthew 27, Mark 15-16, Luke 8 & 24, John 19, Bible, New International Version (www.biblegateway.com)

«داموکليس توره» چي د يوې ژبنۍ اصطلاح په توګه په قاموسو کي راوړل کيږي هم ځـانته خاصه ريښه لري. قاموس ليکـوونکی بايد د دې اصطـلاح تر توضيـح او شننـــي مخکـــي، د داموکليس(Damocles)له نامه سره د هغې تړاو ته، ګوته ونيسي. دغه راز،دولبي پرولوجيک (Dolby Prologic) هغه تخنيکي اصطلاح ده ، چي په اوسنيبو های فای(Hi Fi)سيستمو کي د ناوړه اوازو د له منـځه وړلو دپاره، د شلمـــــي پېړۍ په شپېتمو کلو کي، د امريکـايي اينجنير ريمـــنډ ډولـــبي(Raymond Dolby)لـــه نامه سره ارتباط لري. (Robinson 392)

پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله، په فرهنګو کي د را غونډ سوو ټکو ريښـه پېژنـدنه د لغتپوهني له درو مهمو برخو(مارفولوژي، مانا پېژندنه او ريښه پېژندنه)څخه يوه برخه ګڼي، چي قاموس ليکوونکي بايد په خپلو اثارو کـي هغې ته پام وکي.(Jackson and Amvela 2)

لکه څنګه چي لوی استاد- ارواښاد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م– ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د خپلو ژورو او مستندو لغوي څېړنو په لړ کي کاږي: «سدری له عربي کلمې صدری څخـــه مفغنه نه ده، بلکي ريښه يې زردشتي قديمه کلمه سدره ده. تپوس له عربي څخه نه دئ راغلئ، بلکي د تپ،تپا ،تپېدل له ريښي څخه د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لغاتو له جوړښت سره سم جوړ سوی دئ. ښاغلی، شاقلی نه دئ، بلکي «ښه»+«آغلی» دئ، او پښتو لغت دئ (حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»، ۵.) زموږ قاموس ليکوونکي هم بايد په خپلو ژورو او هر اړخيزو علمي څېړنو سره، د بېلابېلو ټکو د سمي پېژندني په اړه د لوستونکو ذهنونه روښانه کړي.

د علامه حبيبي له ژورو تاريخي او ايتيمولوژيکو شننو سره سم «اپت»، «اتبار»، «انبر»، «کښلئ/ ښکلئ»، «چندڼ» هم د عربي ژبي د «آفت»، «اعتبار»، «عنبر»، «شکيل» او «صندل» مفغن شکلونه نه دي؛ ځکه چي دغه هره کليمه په سنسکريت او نورو آريايي ژبو کي ژوري ريښې لري(حبيبي، «د پښتو لغاتو د تحقيق لاري، »، ۲-۴). سربېره پر دې، قاموس ليکوونکي بايد په لوی لاس خپلي پخوانۍ سپېڅلي کليمې هم په نورو ژبو کي د هغو د استعمال په ګونا پردۍ نه کي؛ د مثال په توګه«کواره»، «کوټ»، «کوټوال»، «شيين»، «کټ» او په لسګونو نور ټکي د پښتو هغه اصيل او سپڅلي ټکي دي، چي بايد په تېروتني او غلطۍ سره په پاړسي يا کومي بلي ژبي پوري ونه تړل سي. د پاړسي ژبي په پخوانيو اثارو کي د دغو ټکو او ترکيبو استعمال په هيڅ وجه دا مانا نه لري، چي ګوندي دا ټکي هرومرو له پاړسي څخه پښتو ته راغلي دي؛ ځکه پښتو پر پاړسي، شغني، واخي، شنګليچي، اشکاشمي، منجي، پشه يي او داسي نورو ژبو سربېره له سنسکريت، هندي او نورو هندو آريايي ژبو سره هم په ډېرو ټکو کي شکلي او مانوي اشتراک لري.

همدغه راز، لکه څنګه چي د پښتو مدقق او باريکبين لغتپوه - لوی استاد اروابناد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ش/ ۱۹۸۴م)کاږي، قاموس ليکوونکی بايد لوستونکو ته دا اړخونه روښانه کي، چي د عربي ژبي«جماعت» څنګه په پښتو کي«جومات»سو؛ او د اصلي مانا څخه څنګه د مسجد په مانا تغيير ورپېښ سو، يا «صاحب» چي په عربي کي د صحبت له مادې څخه د صحبت کوونکي په مانا ؤ، مګر پښتو ته د «ساب»په تلفظ له مانوي بدلون سره راغی، چي د احترام او درناوي کليمه ده(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟»، ۴).

په قاموس ليکنه کي د کليمو د ريښې پېژندني اصل هم د نورو اصولو او قواعدو په څېر، يوه ښه نه لري. په ځينو عصري قاموسو کي د زياترو ټکو، په تېره بيا دخيلو ټکو منشأ او ريښې پېژندني ته لازم پام سوی دئ. په بله وينا د کليمو پلار او نيکه د هغو له اصلي تلفظ، د زوکړي له زمانې او بېلابېلو تاريخي بدلونو سره، په روښانه توګه بيان سوي دي. د دې دود پرخلاف، ځينو نورو مؤلفانو په قاموسو کي د راغونډو سوو کليمو ايتيمولوجۍ/ ايتيمولوژۍ او د کليمو په شکلي جوړښت کي، ډول ډول تاريخي بدلونو ته چندان توجه نه ده کړې. ځينو نورو قاموس ليکوونکو بيا يوازي دې خبري ته اشاره کړې ده، چي په قاموسو کي يې را غونډ کړي دخيل ټکي په کومو ژبو پوري اړه لري؛ او د دې مقصد دپاره يې له ځينو مخففو تورو څخه کار اخيستی دئ؛ مثلاً «س»د سنسکريت، «ع»د عربي، «پ»د پاړسي، «ر»د روسي، «ف»د فرانسوي او «ا»د انګرېزي دپاره. حسن عميد په خپل فارسی فرهنګ کي د دخيلو کليمو د ريښې پېژندني له پاره همدا لاره غوره کړې ده. ځينو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو پاړسي فرهنګ ليکوونکو هم د را غونډ سوو ټکو د پلار او نيکه په اړه څه ناڅه يادوني کړي دي. په پښتو قاموس ليکنه کي له هماغه پيل(و.ګ.«رياض المحبت»او «عجايب اللغات»)څخه د پردو کليمو د پېژندني د پاره له اختصاري تورو کار اخيستل سوی دئ. په «افغان قاموس»او د پېښور پوهنتون د پښتو اکاډيمۍ په خپاره سوي قاموس(۱۹۷۰م) کي، چي«پښتو ژبه» نوميږي، هم ټولي را غونډي سوی دخيلي کليمې د مخففو تورو په کارولو سره ښوول سوي دي. ځينو اوروپايي افغان پېژندونکو هم په خپلو فرهنګو کي د راغونډو سوو کليمو ايتيمولوژيکي څېړني ته څه ناڅه پام کړی دئ. په دې برخه کي تر ټولو ستر او ارزښتناک ګام د نوميالي ناروېژي ژبپوه او افغان پېژاند - پوهاند جورج مارګنستيرن (Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne) له خوا واخيستل سو. دې سترګه ور ژبپوهاند (۱۸۹۲- ۱۹۷۸م) په **۱۹۲۷**م کال کي د پښتو ايتيمولوژيکه لُغتنامه (An Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه، چي وروسته د ډ. ن. مکينزي (D.N. Mackenzie) له خوا بشپړه سوه. په دې لاره کي بل مهم ګام د ج. ايلفينبين(J.Elfenbein) او س. ن. ويليمز(N.S.Williams) له خوا پورته سو، چي په**۲۰۰۳**م کال کي يې د پښتو نوې ايتيمولوژيکه لغتنامه (A New Etymological Vocabulary of Pashto) خپره کړه.

په مجموعي توګه د پښتو په هغو قاموسو کي، چي د نوي ليکسيکوګرافۍ له اصولو او قواعدو سره سم نه دي ليکل سوي، د راټولو سوو کليمو ايتيمولوژۍ ته اساساً هيڅ يا لازمه توجه نه ده سوې. له بده مرغه د پښتو ژبي په تر ټولو عصري، غني او اکاډيميک قاموس کي، چي د«پښتو - پښتو تشريحي قاموس»په نامه د افغانستان د علومو اکاډيمۍ له خوا د **۱۳۵۸- ۱۳۶۵**کلو په ترڅ کي، په څلورو ټوکو کي چاپ سوی دئ، هم د کليمو د ريښو او تاريخي تحولاتو مسألې ته هيڅ پام نه دئ سوی. د کليمو له ريښه پېژندني مخ اړول ، بې شکه د قاموس ليکني په دې نوي او پرمختللي دوَر کي، د دغه ارزښتناک او شتمن قاموس ډېره لويه نيمګړتيا ګڼله کيږي. د پښتو او پاړسي ژبو د زياترو قاموسو پر خلاف، د اوروپايي ژبو، په تېره بيا انګرېزي ژبي په مفصلو او تشريحي معياري قاموسو کي داسي قاموسونه ډېر لږ پيدا کيږي، چي د راغونډو سوو کليمو، ترکيبو، او اصطلاحاتو ريښو؛ او ان تاريخي بدلونو ته يې څه نا څه اشاره نه وي کړې.

د قاموسي ټکو د ريښه پېژندني ارزښت ته په پام سره، د پښتو ژبي قاموس ليکوونکي ته د کليمو د ايتيمولوژۍ په برخه کي د يادوني څو مهمي او اساسي مشورې داسي را لنډوو:

- پوهېږو چي ځيني ټکي، ترکيبونه، عبارتونه او اصطلاحوي په يو وخت کي په څو نيژدو ژبو کي کاريږي. د پښتو قاموسو ليکوونکي بايد ښېله څېړني او پلټني د هغو په ليدو سره سمدلاسه و نه انګېري، چي دا ټکي هرومرو له نورو ژبو څخه پښتو ته راغلي دي؛ او په دې توګه هغو ته حق او ناحق سنسکريت، هندي، پهلوي، پاړسي، عربي، توركي او داسي نوري ريښې و تراشي. د دې ناوړه او غيرعلمي کار نتيجه به داوي، چي ځيني تازه کار او ناروغه سوچه پال ليکوال به ښېله ګروېږني او سپړني د هغو له کاروَني لاس واخلي؛ او له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنګ نظره چال چلند څخه به په پای کې د پښتو لغوي زېرمي ته لوی او نه جبران کېدونکی زیان ورسیږي. د داسي مشترکو ټکو شمېر دونه ډېر دئ، چي له لغوي څېړني او مقایسه یي ادبي نظایرو څخه يې یو بېل قاموس جوړېدای سي (ما په خپله له سنسکریت، هندي، پنجابي او نورو هندي الاصـــله ژبو سره د پښتو د ځیـــنو مشترکو ټکو یوه لغوي او ادبي زېرمه راغونډه کړې ده، چي انشأالله په یوه مناسب وخت کي به يې د پښتو قاموسو او ادب مینه والو ته وړاندي کړم). دلته د بولګې په بڼه یوازي د څو ټکو نوم اخلو، چي مخکي مو هم په بېلابېلو ځایو کي یادونه کړې ده: جګړه (په هندي کي جهګړا)، شیین (په پاړسي کي شاهین)، کواره (په پاړسي کي کبار)، کټ (په پاړسي کي کت)، ډول (په هندي کي ډهول؛ په پاړسي کي دُهل)، اوجاړ (په هندي کي اوجړ، اوجاړنا، اوجړه او داسي نـور)، بخره/ برخه (په پهلوي کي بخر، په دري کي برخ)، هډ (په هندي کي هډي)، کړکۍ (په هندي کي کهړکي)، کوټ (په هندي کي ګوټهـ/ګوټ؛ په پاړسي کي کوت)، کـوټۍ (په هندي کي کهوټي؛ په پاړسي کي کوتی)، جارو (په هندي کي جهاړو؛ په پاړسي کي جارو) او په سلګونو نور مشترک ټکي.

پښتو ژبي د آریایي ژبو ډېر پخواني ټکي او ترکیبونه تر اوسه پـوري په بشپړ اصـالت سره خوندي کړي دي. دلته د لوی استاد - علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) د لغوي او ادبي څېړنو په رڼا کي د دغه راز آریایي ټکو د څو بولګو یادونه کوو، چي یو وخت په پــاړسي ادب کي هم په پراخه ګچه کارېده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره اوس په هغه ژبه کي د متروکو او نابابه ټکـو په بڼه، له استعماله لوېدلي دي.

- «کباره» هغه ټکی دئ، چي د پاړسي مشهور شاعر- ناصر خسرو بلخي قبادیاني (۳۹۴-۴۸۱هـ ق) يې په یوه بیت کي داسي یادونه کړې ده:

ترا این تن یکی خانهٔ سپنجست

مزوربل مغــــربـــل چو کـــبـاره

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۴).

په پاړسي کي اوس دا ټکی څوک نه وايي او نه يې لیکي؛ ځکه ځای يې د «سبد» په نامه بل ټکي نیولئ دئ؛ خو د پښتو په لوېدیځه لهجه کي همدا اوس هم د «کواره» په بڼه د عامو او خاصو په خبرو کي، په پراخه توګه کاریږي.

- «خه = ښه» د تحسین داسي کلیمه ده، چي اوس هم په پښتو کـــي ډېره زیاته استعمالیږي، خو په پاړسي کي يې نور ژوندی مثال نه ګورو. شهید بلخي د رودکي په ستاینه کښي وايي:

شاعرانــرا خه و احسنت مـدیح

رودکی را خه و احسنت هجیست

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۴).

- «ګرم» کلیمه د پاړسي شعر د مخکښ شاعر - رودکي په یوه بیت کي داسي راغلې ده:

هرکه سر از پند شـــهریار بپیچید

(c) ketabton.com: The Digital Library

پای طرب را به دام گرم در افگند

ابو القاسم فردوسي دا کلیمه داسي راوړې ده:

ز چنگال یوزان همه دشت غرم

دریده برو دل پُر از داغ و گـرم

همدا «گرم» کلیمه همدا اوس هم په پښتو کي د «ګروم» په بڼه کارېږي، چي د ویر، غم، دوک او ماتم مانا لري؛ خو په پارسي د هغه ځای نورو ټکو نیولئ دئ.

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانی فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۳).

- «کت» کلیمه د بوشکور بلخي په یوه بیت کي، چي د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کي یې ویلئ دئ، داسي لولو:

زورا رمز ز دست شاهـان دزی!

بر کت شاهی نشین و باده خور

فرخی سیستانی د سلطان محمود په ستاینه کي دا ټکی داسی راوړی دئ:

که بر خون برانم کـت و افسرت

برم زی سر اندیب بی تن سرت

(حبیبي، «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانی فارسي کښي،» کابل۳۱، ۲۲).

په پارسي ادب کي د زمانو په تېرېدو سره د «کت» پرځای د «تخت» کلیمـــه ودرېده؛ مګر د پښتنو په غرو او مېرو کي لا تر اوسه ژوندی ده. په پای کي باید دا خبره هم له یاده و نباسو، چي ځیني آریایي کلیمې د بېلابېلو طبیعي او غیرطبیعي عواملو له کبله اوس په پارسي او پښتو ادب دواړو کي له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: کوتوال/ کوټوال، کوتوالی/کوټوالي او داسي نور.

- په پښتو ادب کي ځیني داسي ټکي سته، چي زموږ ځیني لیکوال یې په تېروتني سره په عربي او نورو پردو ژبو پوري تړي؛ لکه اتیات (چي له عربي احتیاط څخه یې راوتلئ بولي)، انبر (چي د عربي ژبې د عنبر پښتو سوې بڼه یې ګڼي یا کښلئ/ ښکلئ (چي رېښه یـې د عربي ژبي «شکیل» کلیمې ته رسوي؛ په داسي حال کي چي دغه راز ټکي په سنسکریت او هندي ژبو کي ژوري رېښې لري؛ او له عربي څخه پښتو ته نه دي راغلي (د نورو مالومـــاتو د پاره و.ګ.: حبیبي، «د پښتو لغاتو د تحقیـق لاري،» کابل۲، ۲-۴). د دې مځکي له ځینو تاریخي او جغرافیایي نومو سره هم همداسي ناسم چال چلند سوی دئ؛ مثـــلاً ډېرو مؤرخانو د «قندهار» په لیکدود سره «کـندهار» ته عربي بڼه ورکړې ده). زوندا ور/ زینداور ته زموږ د هیواد ډېرو مؤرخـــانو د ځینو عـــرب مؤرخـــانو د «ارض داور» د ناسمي ترجمې پر بنسټ د «زمینداور» شـــکل ورکـــړی دئ؛ حـــال دا چـــي «زین» یا «زون» کلیمه اصلاً د لمـــر په مانا ده، چي د انګرېزي ژبې sun (لمر) هم له همدې رېښې څـخه را وتلئ دئ؛ او د کابل شاهانو په نومو کـــي هـم د مخوندي په بڼه لیدل کیـږي. د دې استـــدلال پر بنسټ له داور سـره د «ارض» یا «زمین» ټکی هیڅ مانا نه ورکوي. «غرستان» چي عرب مؤرخانو په «غـرجستان» اړولئ دئ؛ سیستان یا سکستان، چي د عرب مؤرخانو او جغرافیا لیکوونکو په پیروی، زموږ د ځینو لیکوالو او مؤرخانو په اثارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د «سجستان» په بڼه راغلئ دئ یا ځینې پښتني قبیلې لکه ساپی، چې تر اوسه د صافی په بڼه کښل کیږي؛ او په تېروتني سره عربي رنګ ورکول سوی دئ یا ساکزی(چې ځینو پارسي ژبو مؤرخانو اسحاقزی ځیني جوړ کړی دئ یا پوپلزی، چې حتا د پوپلزو قبیلې یو مشهورخطاط او مؤرخ - اروا ښاد عزیزالدین وکیلي پوپلزي (۱۹۱۹- ۲۰۰۸م)لا هم په خپل تاریخ کې د «فوفلزائی» عربي شکل ور کړی دئ. په دې ډله کې په سلګونو نور نـومـونه هـم راځي، چې په وړاندې بحثو کې یې هم له ځینو جزییاتو سره یادونه وسوه.

په دې ډول باید قاموس لیکوونکی د لغتو په ریښه موندلو کې د باوري سرچینو په استنـاد د کلیمو مارفولوژیک، فینالوژیک او سیمانتیک بدلونونه په ځیر سره وګـوري؛ او تر هـر اړخیزي څېړني وروسته په خپلو اثارو کې، د را غونډو سوو ټکو پلار او نیکه ته ګوته ونیسي. دا کار بې شکه سختی او کړاونه لري؛ خو ناممکن نه دئ.

- زیاتره قاموسونه د مندرجو ټکو د ریښې پېژندني په اړه یوازي د هغـو د نیـژدو ریښو په اړه مالومات وړاندې کوي؛ او یوازي د هغې ژبې یادونه کوي، چې د پام وړ ټکی یې په یوه ټاکلې او مشخصه دوره کې ملي ژبې ته ننوتی وي. ځیني نور قـاموسونه بیا تر وروستی ریښې او منشأ پوري، د بېلابېلو ټکو د پخوانو پښتونو پلټنه او شننه کوي. د دې اصل له مخي تر هغــه ځایه، چې د کلیمــو د ریښــې پېژندني پوهه اجــازه ورکوي، په مختلفو ژبو کې د را غـونډو سوو ټکو د ریښو او تاریخي بدلونو په اړه مالومات وړاندې کیږي؛ مثــلاً د اکسفـورډ د کوچني قاموس په نهم چاپ(Concise Oxford Dictionary9)کې، چې د سې ډې رام

په بڼه چمتو سوی دئ، د"Camomile"کلیمې د ریښې پېژندني په اړه، داسې کښل سوي دي:

[Middle English via Old French Camomille and late Latin Camomilla or Camomilla from Greek Khamaimelon 'earth-apple'(from the apple-smell of its flowers)] (Jackson and Amvela 201).

یا د ډیموکراسی کلیمې څو پښته ریښې د ریښه پېژندني په آن لاین قاموس کې داسې بیان سوي دي:

democracy

1570s, from M.Fr. *democratie*, from M.L. *democratia* (13c.), from Gk. *demokratia*, from *demos* "common people," originally "district" (see *demotic*), + *kratos* "rule, strength" (see *–cracy*).

لکه څنګه چې ګورو، د ډیموکراسی کلیمه وروستی پلا په ۱۵۷۰مو کلو کې له منځنی فرانسوي څخه اخیستل سوې ده. په دیرلسمه مېلادي پېړی کې له منځنی لاتین ژبې څخه منځنی فرانسوي ته ورغلې ده؛ او په پای کې منځنی لاتین ژبې هم دا ټکی د یوناني ژبې له «دیموکراتیا»کلیمې څخه اخیستی دئ، چې د«دیموس» او «کراتوس»له دوو بېلو برخو څخه جوړ سوی دئ. د ریښه پېژندني په دې مثال کې، نه یوازي د ډیموکراسی پخوانیو تاریخي تګلورو، بلکي د کلیمې شکلي او مانوي بدلونو ته هم ګوته نیول سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې مثال څخه په څرګنده ښکاري، چې په انګرېزي کې اوس د کلیمو ریښه پېژندنه د یوې خپلواکې علمي او اختصاصي څانګې پړاو ته رسېدلې ده. لوستونکي کولای سي د دې ژبې د هرې مروجې کلیمې په اړه د دقیقو او مفصلو فیلالوژیکو مالوماتو له پاره، د ریښه پېژندني آن لاین ډیکشینرۍ ته مراجعه وکړي؛ او په یوه کلیک سره د هر مروج توکي پلار و نیکه وپېژني.

د افغان معاصري قاموس لیکني په تاریخ کي تر ټولو وتلي او منلي لیکوال - لوی استاد اروانښاد علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م – ۱۳۶۳ ش/۱۹۸۴م) خو لسیزې مخکي په خپله ارزښتناکه مقاله کي د مقـــایسه یي فیلالوژۍ له پلوه د قاموسي توکو د ریښو مالومولو او د مانا او لفظ له اړخه د هغــو د تــاریخي تحول اصل ته اشاره کړې ده (و.ګ: حبیبي، «د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۵).

په قاموسو کي د کلیمو د پېژندني یا تعریف څانګړتیاوي

د نوي قاموس لیکني یو مهم اصل دا دئ، چې قاموس لیکوونکی باید د کلیمو، ترکیبو، محارو، اصطلاحاتو او نورو راغونډو سوو توکو داسي ماناوي او تعریفونه غوره کړي، چې له هـــره اړخه مانع او جامع وي. په بله وینا، وړاندي سوي ماناوي باید له خپل ټول لــنډوالي ســره داسي ښه ولري، چې هر لوستونکی یې په اسانۍ سره وپېژني؛ د مثال په توګه کـه قاموس لیکوونکی د «زردالو»د پېژندني دپاره ولیکي: زردالو هغـه مېوه ده، چې ژړ رنګ، بیضوي شکل، خوږ خوند لري؛ او د افغانستان پرځینو سیمو سربېره د نړۍ په ځینو نورو هیــوادو کي هم پیدا کیږي. داسي تعریف یا پېژندنه چندان په دردنه خوري؛ ځکه ډېري داســي مېوې سته چي ژړ رنګ، بیضوي شکل او خوږ خوند لري؛ خو زردالو نه دي. له بله پلوه د افغانستان په ځینو سیمو او د نړۍ په ځینو هیوادو کي ډېري داسي مېوې پیدا کیږي، چې له زردالو سره په ځینو خصوصیاتو کي ګډوالی لري؛ اما سره له هغه هم هر یو زردالو نه دئ. قاموس لیکوونکی باید د زردالو د خوند، فزیکي جوړښت، کیمیاوي او طبي څانګړتیاوو، د مېوې پخېدو د موسم او ځینو مهمو ډولـونو لکه چارمغز، سرده یي، نري، شکرپاره او داسي نورو په اړه هم څه نا څه توضیحات او مالومات وړاندي کړي. که فرهنګ لیکوونکی د «کوني کبر» په پېژندنه کي وکاري: «کونی کبر» هغه حیوان دئ، چي اوږدې منګولي لري؛ او په اوبو او لندو مځکو کي ژوند کوي. دا پېژندنه بشپړه او ګټوره نه ده؛ ځکه ډېر حیوانات سته، چي ښایي د «کوني کبر» په شان اوږدې منګولي ولـري؛ او په همداسي اقلیمي او جوي چاپېر کي ژوند وکي. د داسي تعریف په لیدو سره د قــاموس لوستونکي په ذهن کي د بېلابېلو ورتو حیواناتو تصویرونه تداعي کیږي. د دې ګډوډۍ او التباس په نتیجه کي لوستونکی د «کوني کبر» شکل او جوړښت په دقیقه توګه نسي پېژنــدلای. په داسي حالاتـو او مواردو کي که د دغه حیوان له مخکني تعریف سره د چونګاښ/چنــګاښ توکی هم وکښل سي، بیا نو هرلوستـونکي ته په اسانۍ سره د پوهېــدو وړ دئ؛ او په دې ډول لوستونکي ته د پــام وړ حیوان د پېژندني ژوندۍ او عملي انځور په لاس ورکول کیږي. په دې ډول ګورو، چي مترادف توکي د پېچلو او نا اشنا تعریفو د اسانه پېژندني په کار کي مرسته کوي. البته مترادف توکي په ټولو حالاتو کي نسي کولای د یوه اسانه، ساده او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر اړخيز تعريف ځای ونيسي. پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل د تعريف پر عمومي ځانګړتياوو سربېره، د ښه او ناوړه تعريف ځيني اړخونه داسي بيانوي:

«تعريفونه هغه مهال د منلو وړ وي، چي دغه دوې لويې ځانګړتياوي ولري:

- د محتوا سموالی.

- د شکل سموالی.

که يو تعريف هغه مالومات وړاندي نه کړي، چي لوستونکي يې اړتيا لري؛ او وړاندي سوي مالومات هم په داسي ښه نه وي وړاندي سوي، چي هغوی يې په اسانۍ سره هضم کړای سي، نو داسي تعريف په حقيقت کي نه يوازي کمزوری، بلکي بې ګټې او ناکامه تعريف دئ؛ مثلاً هغه تعريف چي يوازي د مترادفو ټکو په مرسته سوی وي، ښايي د لوستلو د پاره اسانه وي؛ خو په زياتره حالاتو کي د تعريف د محتوياتو او خصوصياتو په اړه پوره توضيحات وړاندي نه کړي. له بله پلوه هغه تعريف، چي په دقيقه تخنيکي ژبه د يوه ټکي د محتوياتو په باره کي مالومات ورکوي، تر هغه مهاله چندان ارزښت نه لري، چي د قاموس د استفاده کوونکو خاصي ډلي ته د پوهېدو وړ نه وي.» (Atkins and Rundell 450)پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل په همدې اړه د ځينو قاموس ليکوونکو د نظريو په وړاندي کولو سره، زياتوي: «مه يې تعريفوئ، توضيح او تشريح ورکړئ.» قاموس ليکوونکی بايد لوستونکو ته په روښانه ټکو و وايي: کله چي خلګ يوه کليمه استعمالوي، د هغوی مقصد او مفهوم څه دئ؟ په دې برخه کي د قاموس ليکوونکو عامه تېروتنه دا ده، چي د مانا د شنني او سپړني پر ځای د لغت ريښه پېژندني ته پام اړوي. ډېرو کسانو ته ښايي تعريف سوی مفهوم مخکي لا اشنا وي، نو ځکه يې په ډېري اسانۍ سره، په کره او دقيقه پېژندنه سر خلاصيږي . په بل عبارت لوستونکي بايد په اسانۍ سره وکړای سي، چي تعريف سوی ټکی له خپلي تصوري يا اِدرکي حافظې څخه تر لاسه کي. دا اصل د هغو عامو مفاهيمو د پاره کاريږي، چي د بالِغو زده کوونکو په قاموسو کي ثبت سوي وي؛ مثلاً: بايسکل يا پاراشوټ چي غټان يې په مانا ښه پوهېږي؛ خو يوازي يې د هغو انګرېزي لغتونه پر ژبه نه ورځي. پروفيسر آټکينز او پروفيسر رنډيل وروسته د يوه ښه او معقول تعريف د ځينو خصوصيتو او اړتياوو په اړه داسي کاږي:

«- يو تعريف بايد تر اړتيا زياتي کليمې ونه لري. په بله ژبه بايد د سادګۍ يا افهام او تفهيم له غوښتنو سره سم، ليکل سوی وي.

- بايد په ياد ولرو، چي د يوه ټکي د تعريف ليکلو د وخت او د لوستونکو له خوا د هغه د عملي استفادې تر منځ نسبتاً اوږد واټن پروت دئ. له دې امله، هر څونه چي قاموس ليکوونکی د دغه راز واټن د لنډولو کوښښ وکي، په هغونه اندازه د قاموسو د استعمالونکو ربړونه او کړاونه لږيږي. د دې استدلال له مخي بايد تعريفونه د محتوا او شکل دواړو له پلوه تل د نوو اړتياوو او غوښتنو پر بنسټ جوړ سوي وي.

- که کوچنۍ يا لنډه کليمه د پام وړ مفهوم ادا کولای سي، هيڅکله اوږد لغت يا کليمه مه کاروئ. تل هڅه وکئ، چي له امکاناتو سره سم، اوږده لغتونه يا ترکيبونه په خپل منځ کي سره بېل کړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هیڅکله د مالومې جوملې پر ځای نامالومه (مجهوله) جوملـه مه کاروئ. ښه تعریفونه هغـه دي، چې د لنډوالي، بشپړتیا او سادګۍ ځانګړتیاوې ولري. واضح او روښانه فکر کول د ژبې ماهرانه او محتاط استعمال ته اړتیا لري. په پای کې د دې خبرې یـادونه ډېـره ضروري ده، چې د تعریفونو لیـکل په قاموس لیکنه کې، لوی هـونر او کمال دئ.»

- کوښښ مه کوئ، چې په تعریف کې د یوه ټکي، ترکیب یا اصطلاح په اړه د هر فکر کېدونکي شي یا موضوع یادونه وکئ. د دې خبرې مانا دا ده، چې اوږده تعریفونه د لوستونکو پر اوږو درونډ پېټی ږدي. له دې سببه قاموس لیکوونکي مسوولیت لري، چـې د یوه ټکي د پېژندنې په اړه اساسي او محوري خبرې، له حاشیو او فروعاتو څخه بېلې کړي.

- که د راغونډ سوو ټکو تعریفونه پېچلي او مبهم وي، لوستونکو ته هیـڅ ګـټه نـه رسوي.

- باید د یوه ټکي د پېژندنې په باره کې تر ټولو ضروري او اساسي مالومات وړاندې سي؛ خو تعریف باید په راغونډو سوو مالوماتو کې رامنځ ته سوې تنوع او رنګارنګي په ښه ډول بیـان کړای سي.

- باید تعـریف پر ژبنیو مسألو سربېـره ځینـې نور پیغـامـونه؛ لکه پراګمـاټیکـس (Pragmatics)، حسـاسیتونـه (Sensitivities) او کـانـوټېشن (Connotation) هم په څرګنده منعـکس کـړي.

- په پای کې باید د بېلابېلو ټکو په تعریف او پېژندنه کې، د لـوستونکو اړتیا وي دقیقاً په پـام کـې ونیول سي، چې هغوی څه غـواړي او څـه ته اړتیا لري؟(Atkins and Rundell 452)

د کلیمو په تعریف او مانا کې د جامعیت او مانعیت اړخونه

لکه مخکې چې هم و ویل وسوه، په قاموسو کې د را غونـډو سوو کـلیمو، ترکـیبـو او اصطلاحاتو تعریفونه باید په داسې ښه وړاندې سي، چې له یوې خوا ټـول همـډوله او همجنسه شیان په ځان کې شامل کړي؛ او له بلې خوا ګرده هغه شیان له ځانه لیرې کړي، چې د مانا او مفهوم له پلوه توپیر ور سره ولري (جامعیت او مانعیت). په خواشینۍ سره ځینې نوې کلیمې او ترکیبونه د جامعیت او مانعیت له ځانګړتیاوو څخه بې برخې دي؛ د مثال په توګه ایرانیانو د هوایي ډګر یا هوایي میـدان دئ (airport) د پاره د «فرودګاه» ترکیب جوړ کړی؛ خو لکه څنګه چې ګورو دا نوی ترکیب هغه مفهوم په بشپړه توګه نسې افـاده کولای، چـې پـه «هوایي ډګر یا هوایي میدان» کې نغښتی دئ؛ ځکه «فرودګاه» د حقیقي مانا له مخې د کښېنته کېدو ځای ته ویل کیږي. د «فرود» کلیمه د پارسي په پخـوانیو متنو کې د هغـه ځـای په مفـهوم استعمال سوې ده، چې کاروانیان به د هوساینې یا نورو اړتیاوو د لیرې کولو دپاره هورې کښېنته کېده. د «فرودګاه» مفهوم د لغوي مانا پر اساس ډېر عام او ارت دئ؛ ځـکه د دې ترکـیب په لوستلو سره، ځوک وار دواره نه پوهـېږي، چې د کښېنستو له ځـای څخه، ایا د انسانـانو کښېنته کېده مُراد دي که د ښارویو، مرغانو او یا نـورو موجوداتو؟ سربېره پر دې که «فرودګاه» د الوتکو د کښېنته کېدو په مانا و هم منل سي، سره له هغه هم د ایـراني لغت جوړونـکو په دې ترکیب کې د الوتکو یا طیارو د الوتو د ځای (چې په پارسي کې یې پروازګـاه، فرازګـاه یا برخاستګاه بللای سو) هیڅ درک نه مالومیږي؛ په داسې حال کې چې په هوایي ډګر یا هوایي مـیـدان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

الوتکو د کښېنستو تر ځنګ، د هغو د الوتځي (پروازګاه) مفهوم هم نغښتی دئ. په دې توګه ګورو، چې د هوايي ډګر يا هوايي ميدان دپاره د «فرودګاه» مانا نيمګړې او ناموزونه ده. دغه راز، ايرانيان عکس اخيستونکي آلې يا د انګرېزي ژبې کېمرې (camera) ته «دوربين وايي»؛ حال دا چې دوربين (binoculars) يا ليرليد (ليري+ليدونکی) کاملاً بېله وسيله ده. کيمره/ کامره د عکس يا تصوير اخيستو آله ده، چې د «دوربين» يا «ليري ليد» په مانا يې استعمال سم او پر ځای نه برېښي. هر څوک پوهېږي، چې کېمره/ کامره اصلاً د ليري شي يا ليري ځای د ليدو په خاطر نه کارېږي. دوربين/ ليري ليد عموماً د نسبتاً ليري شيانو او منظرو د ليدو دپاره او د ډېرو ليري شيانو لکه ستورو، سپوږمۍ او نورو سماوي جسمونو د ليدو په موخه له ټيليسکوپ (telescope) څخه استفاده کيږي. بالعکس، ايرانيان هغه څه ته چې موږ يې دوربين يا ليري ليد بولو، د «دو چشمه، دوچشمی، دوربين دو چشمه» ټکي کاروي. (Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur 199)

ګرانو لوستونکو ته به څرګنده وي، چې ايرانيانو د ايميل (e-mail) د نړۍ والي ترکيبي کليمې پر ځای د «پست/ پوست اليکترونيک» ترکيب غوره کړی دئ. سړی هيڅ نه پوهېږي، چې ايرانيانو د کوم منطق او تعقل له مخې د يوې لنډې، ساده، اسانه او عامي کليمې پر ځای داسې ترکيب وضعه کړ، چې د عموميت پر ځای نامأنوس، د سادګۍ او اسانۍ پر ځای ګران او په پای کې د لنډوالي پر ځای اوږد دئ. عجبه خو لا دا چې ايرانيانو د ايميل انګرېزي ترکيب ته دا ځل ولې د خپلې متعصبې کړنلارې پر خلاف، د کوم جعل کړي پارسي ترکيب پر ځای، بېرته انګرېزي ترکيب غوره کړ؟ ايا څوک له داسې لغت جوړوني سره موافقه کولای سي، چې انګرېزي ټکو ته پارسي، پښتو يا داسې نورو ژبو کې بېرته انګرېزي ټکي وضعه کوي؟

د همدې استدلال پر بنسټ د «هوايي ډګر يا هوايي ميدان» دپاره د ايرانيانو «فرودګاه»، د کامرې دپاره «دوربين» او د ايميل دپاره د «پست/ پوست اليکترونيک» نه د مانا د جامعيت او مانعِيت له پلوه د منلو وړ دي؛ او نه هم د پام وړ ماناوو د افاده کولو له پلوه، وړ او موزون. «دوست دختر»، «دخترخانم»، «صدا و سيما» او داسې نور هم له هغو ترکيبو څخه دي، چې د جامعيت او مانعيت اصل تر پښو لاندې کوي. د «نيولوجيزم او قاموس ليکنه» تر سرليک لاندې په دې اړه څو نور ټکي هم وړاندې کوو.

په پښتو قاموسو کې هم د نيمګړو او ناسمو تعريفو مثالونه خورا ډېر دي؛ مثلاً د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په پښتو- پښتو تشريحي قاموس کې د «هندو» ټکي ته دغه ماناوې کښل سوي دي:
[1]د غير مسلم قوم نوم، د هندوستان او سېدونکی.[2]تور خال (امرخېل او نور، ۴:۳۰۵۲).
د «هندو» دپاره په مخکني تعريف کې دواړې ماناوې په ډېرې کمزورۍ سره بيان سوې دي. لومړۍ مانا د غير مسلم قوم غړی او د هندوستان او سېدونکی «هندو» بولي؛ په داسې حال کې چې په غير مسلمانو قومو کې يهود، نصارا، زردشتي (چې د هند په ټوله نيمه وچه کې يې 'فارسي' بولي)، سيکهـ او ډېر نور هم شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بله پلوه د هندوستان هر او سېدونکی هم هندو نه دئ. بې شکه چې په هندوستان کې د وګړو لویه برخه هنـــدوان دي؛ خـــو د هندوانو تر څنګ، په لسګونو نور قومونه او نژادي ډلې هم ژوند کوي. سربېره پر دې، ښايي په پښتو ادب کې چيري«هندو»کليمه د تور خال په مجازي مفهوم راغلې وي؛ خو دا مانا عامه او مشهـــوره نه ده. له دې امله بايد د معتبرو شواهدو او مدارکو په ښوولو سره مستنده سوې وای، تر څو په دې ډول د قاموس لوستونکو ته مالومه سوې وای، چې«هندو»کليمه واقعاً هـــم پـــه اړونده ادبي، علمي يا تاريخي متن کې د تور خال په مـــفهوم استعمال سوې ده. دغه راز، د پښتو - پښتو تشريحي قـــاموس د(ب) د برخې ليکوال د «ببر» د په پېژندنه کې داسې کاږي: «هغه زمری، چې په غاړه او اورمېږ يې لوی لوی وېښته وی.»(امـــرخېل او نور،۱:۱۹۲). دا تعريف هم د هاپانمي له نظره دقيق او معقول نه دئ؛ ځکه ليکوال په څرګنده «ببر»او «زمـــری» دواړه يو حيوان ګڼي؛ ځکه د ده د تـــعريف له مخې«ببر»د«زمري» هغه ډول دئ، چې پر غاړه لوي وېښتان ولـــري.حال دا چې «ببـــر»او«زمـــری» د پيشـــي د کورنۍ دوه بېل حيـــوانات دي. زمری(lion) نه يوازې پر غـاړه، ځــټ او اوږو ژړ- نســـواري رنـــګه وېښتان لري، بلکې لکۍ يـــې هـــم تـــر ببر(tiger) ببره وي. حتا زمرۍ چې د وېښتو له پلوه تر نر زمري لغړه ښکاري، هـم په ټول وجود کې تر «ببر» زيات وېښتان لري. «ببر» د «زمـري» پر خلاف په غاړه، ځټ او لکۍ کې وېښتـــان نـه لري؛ خو د وجود پـر عمدتاً نارنجي رنګه پوستکي يې په ټولو برخو کـې په بره اوږدې توري او سپيني ليکې(د ځينو سيمو ببر پر سپين پوست په بره توري اوږدې ليکې لري)لیـدل کيږي. «زمری» زياتره په افريقا او جنوب - لوېديځه آسيا؛ په داسې حال کې چې«ببر» زياتره په سوهيلي او ختيځو اسيايي هيوادو کې پيدا کيږي.«ببر» د اوږدوالي او غټوالي له پلوه تر«زمري» يو څه اوږد او غټ دئ. د پيشي د کورنۍ د دې دوو بېلو حيواناتو تر منځ په ډېرو نورو ځانـــګړتيـاوو او مشخصاتو کې هم توپيرونه سته، چې بايد په روښانه او واضح ټکو کې بيان سي. زموږ په ژبـه او ادب کې د مجازي ماناوو له اړخه، «زمری» زياتـره د زړور، مـېړني، غښتـــلي، پيـاوړي، نـه ماتېدونکي، پر شانه تلونکي، بې باکه او داسې نورو په مفهوم کاريږي؛ حال دا چې«ببر» په ځينو اوروپايي او ختيځو ژبو کې د وحشي، ظالم، بې رحمه، بې عاطفې، سخت زړي او داسې نور په مفهوم، پراخ استعمال لري. په دې توګه، په پښتو - پښتو تشريحي قـــاموس کې د«ببر» تعريف لوستونکو ته سم او کره مالومات نه وړاندي کوي. د داسې ټکو شمېر په پاړسي، پښتو او نورو ژبو کې تر انده پاس دئ، چې را ټولول او څېړل يې د دې ليکنې تر حوصلې وتلئ کار دئ.

په قاموس ليکنه کې د تعريفو د جامعيت او مانعيت په اړه د دې ټکي يـــادونه هم ضروري ده، چې کله کله د پردو لغتو او اصطلاحاتو بېلابېلې ماناوې او استنباطات، د پښتو يا پاړسي پـه يوه ځانګړې کليمه کې نه ځايېږي. په بل عبارت په پښتو، پاړسي يا بله دوهمه ژبه کې يوې پردۍ کليمې يا ترکيب ته داسې ټکی نه موندل کيږي، چې د هغې ټولې ماناوې په دقيقه توګه روښانه کړي. په داسې حالاتو او مواردو کې بايد د دغه راز پردو ټکو د مانا بېلابېل اړخـــونه د نورو ټکو او ترکيبو په مرسته روښانه سي؛ لکه د انګـــرېزي ژبـــي "abandon"کليمه،چې د پرېښوولو، تشولو، لاس اخيستلو، درولو او بې پروايي په څېر کاملاً بېلې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

جلا ماناوي لـري؛ او د پښتو یوه یا دوې ماناوې نسي کولای د دې انـګرېزي ټکي ټولـې ماناوې په ژوره او هراړخيزه توګه بيان کړي.(Gilmour 1)بالعکس، په پارسي او پښتو کې هم داسي ټـکي په پېخر دي، چي ګرده ماناوې يې د دوهمې ژبې د يوه ټکي په مرسته نسي افاده کېداى؛ مثلاً د پښتو«تور»کليمه، چي ماناوې يې په پارسي کي يوازې په«سياه» ټکي کي نه خلاصه کېږي. پښتانه دا ټکى پر تور(سياه)رنګ سربېره د تومت/تهمت،تومتي،تورن،جال او ببري په مانـاوو هم کاروي. په پارسي کي د«درد»کليمه د عذاب، تکليف، سوزش، الم او داسي نـورو پـه مفهوم کارېږي؛ خو په پښتو کي همدا«درد»پر يادو سوو مانـاوو سربېره د قهر، خروښ،خښم، غوسې،غضب او داسي نورو په مفهوم هم کارېږي؛ مثلاً ويل کېږي: «پلاني ته درد ورغلئ دئ.» په داسي مواردو او حالاتو کي د پښتو د«درد» کليمي مانا په پارسي کي يـوازي د تکليف، رنځ، عذاب، سوزش، الم او داسي نورو په يادولو سره نه د بشپړېږي.

د همدې دلايلو پر اساس که د يوې کليمي يا اصطلاح ګرده ماناوې د لومړې يـا دوهمي ژبي په يوه ټکي يا يوه ترکيب کي دبيان وړ نه وي، نو قاموس ليکوونکي تـه ښايـي، چي د هغه تـکي ببلا بـېل اړخونه او ماناوې په جلا جلا ټکو او عبارتو کي وښيي.

د کليمو د پېژندني(تعريف)ګرامري جوړښت

تعريف زياتره له يوه عبارت څخه جوړ وي، چي په ټاکلو شرايطو او حالاتو کي له همغه تعـريف سوي ټکي سره د اليشولو وړ وي. د دې مانا دا ده، چي که تعريف سوى لغت اسم وي، نـو د داسي ټکي د تعريف مرکزي برخه به هم د اسم(noun) په بڼـــه يو عبـارت وي؛ مثلاً د اکـسفورډ په کوچـني قـاموس (COD9) کـي، جُرم داسـي تعـريف ســـوى دئ:
«جُرم هغه جدي پړه يا ناوړه چلند دئ، چي د قانون له خوا د سزا وړ وي.» [دلته ليدل کېږي، چي جُرم د بل اسم ياني پړې يا ناوړه چلند په وسيله بيان سوى دئ.] په همدې ډول کـه په قاموس کي راغونډ سوى ټکى فعل وي ، نو د هغه د تعـريف د غوره سوي عبارت مرکزي ټکى به هم فعل وي. په کوچنيو قـاموسو کـي تعريفـونه زياتره د متـرادفو ټکو په بڼه بيـانيږي؛ په داسي حـال کـي، چـي پـه لـويو قاموسو کـي تر زياتي ګڅـي تحليلـي او تفـصيلي بڼـه لـري. (Jackson and Amvela 210-11)

په قاموسو کي د ببلاببلو ماناوو اوډنه

د کليمو د رازراز ماناوو او استنباطاتو تر راغونډولو وروسته، بله اساسي پوښتنه دا ده چي د کليمو ببلاببلي ماناوې بايد څنګه و اوډلي سي؟
قاموس ليکوونکي د کليمو د ببلاببلو ماناوو د لومړيتوب او وروستي توب(تقدم او تأخُر) په اوډنه کي يا د هغو د عموميت(ډېر او پراخ استعمال) معيار په پام کي نيسي؛ او يا هم د هغـو د تاريـخي تګلـوري او مختلفو مانوي بدلونو پر بنسټ عمل کوي. څرګنده ده، چي عبارتونه او اصطلاحات د زماني په تېرېدو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي ماناوي او مفاهيم مومي. کله کله يې د ژبو او لهجو په رنګارنګ بدلونو کې، ځينې پخوانۍ ماناوي له منځه ځي؛ او پر ځای يې نوي ماناوي ترلاسه کوي؛ او کله کله د پخوانيو ماناوو پر خوندي کولو سربېره، ځينې نوي ماناوي هم اخلي. له دې کبله، په فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو، عبارتو او اصطلاحاتو د راز راز ماناوو د معقولې او منطقي اوډنې مسأله خورا ارزښتناکه ده.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلا کولو لارې

مؤلفانو په قاموسو کې د کليمو د بېلابېلو ماناوو د جلاکولو د پاره ډول ډول لارې غوره کړې دي. ځينو د کليمو بېلابېلې ماناوې د سېمې کولن (؛)، دش (-) يانورو بېلوونکو نخښو په مرسته جلاکړې دي؛ خو د مترادفو ټکو د بېلولو په مقصد يې زياتره له کامې څخه کار اخيستی دئ. د فرهنګو ځينو نورو مؤلفانو د لغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جلا ماناوو د بېلولو په مقصد د ۱، ۲، ۳ په شان پرله پسې نومرې استعمال کړې دي؛ او مترادفې کليمې يې د کامې په کارولو سره، يو له بله بېلې کړې دي. البته په قاموس ليکنه کې دا خبره مهمه نه ده، چې د راغونډو سوو ټکو بېلابېلې ماناوې بايد په څه بڼه او د کومو نخښو په مرسته سره بېلې سي. هغه څه چې هيڅوک يې په قاموس ليکنه کې له ارزښته انکار نسي کولای، د دې حقيقت پېژندنه ده، چې قاموس ليکوونکی بايد د کليمو بېلابېلې ماناوې په يوه ممکنه وسيله يو له بله جلا کړي، ترڅو په دې توګه د بېلو ماناوو له ګډوډېدو څخه ډډه وسي. بې شکه، چې حسابي عددونه په ښه توګه کولای سي د فرهنګو د اقتصادي توب اړخ ته په پام سره، د راټولو سوو ټکو د بېلابېلو ماناوو په جلاکولو کې ښه او اغېزمن کار ورکړي.

د کليمو د بېلابېلو ماناوو اوډنه د هغو د عموميت يا ډېر استعمال له مخې

د عموميت يا زيات استعمال له اصل سره سم، په قاموسو کې د راټولو سوو ټکو هغو ماناوو ته د لومړيتوب ځای ورکول کيږي، چې خلک يې په ويلو او ليکلو کې ډېر کاروي. تر هغو وروسته بيا په وار سره هغه ماناوې اوډل کيږي، چې عام خلک يې له ماناوو سره ډېره اشنايي ونه لري. په دې برخه کې د کليمو اختصاصي، اصطلاحي، مجازي او کنايي ماناوې راځي؛ د مثال په توګه د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي» قاموس کې د «بسيا» ټکي ته دغه ماناوې کښل سوي دي:

[۱] استوګن، دېره، مېشت. [۲] کافي، ډېر، پوره، بس. [۳] صبرناک، بې لايحه[؟]. [۴] مشغول، اخته، لګيا (امرخېل او نور ۲۲۳).

په دې څلورو ماناوو کې لکه څنګه چې ښکاري، لومړۍ او دوهمه مانا ډېره مروَجه او مشهوره ده، نو ځکه د ټولو په سرکې راغلې ده. دغه رنګه د «هيواد» کليمه، چې په پښتو ادب کې په دوو نسبتاً بېلو ماناوو کارسوې ده: [۱] مېنه، ټاټوبی، استوګنځی، وطن، ملک، مملکت، ماموا او داسې نور. [۲] لېرې، بعيد، پر ډېره فاصله پروت، د نيژدې خلاف او داسې نور. مالومېږي، چې د «هيواد» لومړۍ مانا په خلکو کې عامه او مشهوره ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دوهمه مانايې په خواشينۍ سره د خلګو په اوسنيو محاورو کې مړه؛ او يوازې د پښتو ادب په ځينو زړو متنو کې خوندي پاته ده. دې ټکي پر مانوي بدلون سربېره له شکلي پلوه هم څه ناڅه ښېره اړولې ده؛ ځکه د اوسني ليکدود پرخلاف د پښتو په پخواني ادب کې، د «ايواد» په بڼه راغلې ده. د غوري دربار لوی شاعر- ښکارندوی په خپله نامتو پسرلنۍ بولـه (قصيده) کې دا کليمه داسې استعمال کړې ده:

د ښندو اور يې درست *ايواد* زرغون کړ

له قصداره تر ديبـله يې يـونـونه

(هوتک ۵۴)

يا به وران کـا بودتونونه د بمبڼو

يا به سره کاندي په وينو *ايوادونه*

(هوتک ۵۸)

د احمد شاه بابا د دربار لوی شاعر، اديب او ګرامر پوه - پير محمد کاکړ د «هيواد» ټکی د ليري يا بعيد په مانا داسې راوړی دئ:

موږ له *هيواده* تنها راغلي يو

د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو

(حبيبي، «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ، ۵.)

«کالي» کليمه په اوسنۍ پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کې د جامو، پوښاک يا لباس په مانا ډېر پراخ استعمال لري؛ خو دا ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په اثارو کې، د سامانو، اسبابو، اجناسو (توکو) ، شيانو، تجارتي متاع، لوښو، ګاڼې، زېور يا پسول په ماناوو راغلئ دئ؛ د مثال په ډول:

- د سامانو، اجناسو يا اسبابو په مانا: «...اوښان، يا آس يا اسپې *کالي* دي.» (خيرالبيان ۱۰۲ الف) يا «... زه هغه بې پروا يم، چې هر چار تل بې شريکه، بې مله، بې *کالي* کړم. نشته زمـا محتاجي و شريک، و مل و *کالي* و نه لکه آدميان.» (روښان ۱۲۰ ب؛ رشاد، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۴).

دخوشال خان ختک په يوه بيت کې همدا مانا داسې راغلې ده:

ماخوشحال يې سودا کړې نا ديده ده

که *کـالي* په بهانه ځي بې نموده

په اوسنۍ پارسي کې هم دا ټکی د «کالا» په بڼه د تجارتي متاع، اسبابو، اجناسو او جامو په مانا کاريږي.

- د زېور، ګاڼې يا پسول په مانا:

په کاليو سره مخ ښايسته کـيږي

ستا په مخ ښايسته د مخ *کالي* دي

(رشاد، «د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه،» ۷۵.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

«مرسته»د پښتو یوه بله پخوانۍ کلیمه ده، چې پخوا د هیلې، آرزو، طلب، غوښتنې، لټون، تلاښ،هڅې، کوښښ، اشتیاق، شوق، خواهش او داسې نورو په مانا کارېده. د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰ هـ ق) په دوو بیتو کې یې بولګې دا دي:

اوس مې بیا مونده په کور کې
چه دایـــم یې وم په **مرسته**
(دخوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

د مقصود ګوهر په لوی دریاب کــې پرېوت
غـواصان په کــې غوټې وهي په **مرسته**
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

په خواشینۍ سره، د مرستې پخوانۍ مانا اوس د خلګو په ورځنیو خبرو او مرکو کې کاملاً مړه ده؛ او ځای یې په بشپړه توګه نورو مترادفو یا متقارقو ټکو؛ لکه کومک، بسپنه، لاس نیوی، اعانه، چنده، امداد، تعاون ، معاونت او داسې نورو) ونیوه. ښایي د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د پښتو- پښتو تشریحي قاموس د «میم» د برخې لیکوال هم د مرستې د اوسنۍ مانا د پراخ رواج له کبله، د هغې پخوانۍ مانا له یاده ایستلې وي؟!. ښه خبره به دا وای، چې ښاغلي قاموس لیکوونکې په دغه راز لغوي او ادبي مسألو کې د تقلید او سرسري اقتباس پر ځای د ژورې څېړنې او پلټنې لاره غوره کړې وای؛ او په دې توګه یې د خپلې ژبې د لغوي شتمنۍ او فرهنګي میراثونو ساتنه کړې وای. عجبه خو لا دا چې زموږ تنګ نظرو او متعصبو سوچه پالو بیا اوس په ناپوهۍ سره د پردیتوب په ګونا د مرستې ګرده مترادفې یا متقاربې ماناوې هم له پامه غورځولې دي؛ او د دې کار له لارې یې د پښتو ژبې لغوي زېرمې ته، چې د پېړیو پېړیو په ترځ کې جوړه سوې ده او د دې ژبې لویه مانوي پانګه ده، لوی زیان رسولئ دئ. په دغه راز حالاتو کې باید د کلیمو د ماناوو د عمومیت او ډېر استعمال له اصل سره سم ، ترټولو مخکې لــومړۍ مروَجه او مأنوسه مانا او بیا په روڼ سره لږ پېژندل سوې او نابابې مانــاوې و اوډل ســي.

د تاریخي بدلونو له مخې د ماناوو اوړنه

د تاریخي معیار له مخې د ماناوو اوړنه لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري د کلیمو د بېلابېلو ماناوو د تاریخي تسلسُل پر اساس کیږي. یانې لومړۍ هغې مانا ته ځای ورکول کیږي، چې له تاریخي پلوه زوړوالی یا قدامت ولري؛ او بیا په وار سره د نورو ماناوو یــــادونه کیږي؛ مثلاً «بړېڅ»تر هر څه مخکې د پښتنو یوه مشهوره قبیله ده. وروسته پــه دې قبیله کې د«فتح خان/پټې خان بړېڅ»په نامه یو څوک پیدا سو. دا سړی له خپلو شپېتو سرتېرو ملګرو سره هندوستان ته ولاړ. د پټي خان بړېڅ ملګرو په هندوستان کې ډېرې مړانې او سربښندنې وکړې. له دې تــاریخي پېښو سره د«بړېڅ»ټکې، چې پخوا یوازې د پښتنو د یوې ځانګړې قبیلې دپاره استعمالېده، وروسته یوه بله مانا هم ومونده، چې په مجازي ډول د تېروني یار، ملګري او همکار په مانا ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(حبیبي، «د پښتو لغوي تطور،»کابل ۱۲۸). «شاهد» په عربي ژبه کې د«شهود» له ریښې څخـه د لیدونکي په مانا دئ. په پارسي کې يې وروسته دمعشوق او محبوب مفهوم وموند. لکه څنګه چي خواجه شمس الدين محمد حافظ شیرازي (په۷۹۱ هـ ق کې مړ) د«شاهد»کلیمې همدا مانا داسي بیانوي:

در کار گل و گلاب حُـکم ازلی این بـود

کان*شاهد* بازاری و این پرده نشین باشد

(حبیـبي،«د پښتو لغوي تطور،»کابل۱۲۸).

البته د«شاهد»شرعي او فقهي هم مانا بېله ده.

د لوی استاد - اروا ښاد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م)له لغوي څېړنو سره سم، په پارسي کې د«دهقان» ټکی د مغولو تر عصره پر آریایي نجیب زادګانو او د مځکو او کلو پرمشرانو اطلاقېده؛ او د هر ځای مشرته به يې«دهګان»وایه. لکه څنګه چي ابو القاسم فردوسی په شاهنامه کي د «دهقان»کلیمه په همدې مانا راوړې ده:

زګفـــتار*دهــقان*بیاراستـــم

بدین خویشتن را نشان خواستم

عربو ایران ته په ورتګ سره، ځایي ملوک الطوایف د«دهاقین» په نامه یادکړه؛ ځکه چي همدا ملوک الطوایف د مځکو خاوندان وه. وروسته کورو چي دا کلیمـه پرمطلـق کښتګـــرو یا کروندګرو هــم اطلاق سوه. په پارسي کې اوس د«دهقان» دوهمه مانا (بزګر، زارع، کښتګر، کروندګر) ډېره مشهوره ده. لوی استاد وروسته په پښتو کې د«دهـقان» دکلیمـې مانـــوي تطور ته داسي اشاره کوي: «ځکه چي پارسي ویوونکي خلک اکثر زارع وه، او هـــم دهقانان د دوی مشران وه،او دوی به پارسي ویله،نو په پښتو کې دا کلمه مفغنه سوه هــم صورتاً هم معناً. پښتنو د پارسي 'دهګان 'او د عربي 'دهقان '، 'دېګان 'کړ. جمع 'دېګـــانان '. دوی اوس دېګان مطلق پارسي زبان بولي، او هرڅوک چي پارسو وايي،دوی وايي دېګان دئ. دپښتنو دغه مخصوصه معنا ګویا ددې کلمې دريم تطور دئ.» (حبیبي،«د پښتو لغوي تطـــور،» کابل ۱۲۹).

«نماز» او «لمونځ»هم په پیل کې د تعظیم او درناوي په مفهوم وه، چي وروسته دصلاة په مانا استعمال سوي دي؛ د مثال په توګه د فردوسی په دې بیت کې د احترام او تکریم په مانا:

زمین را ببوسید و بردش*نماز*

همـی بود پیشش زمـــان دراز

عبدالحي ګردېزي (دپينځمي هجري پېړۍ د لومړۍ نیمايي نومیالي مؤرخ) په«زین الاخبار» کي راوړې دي:

«چون امیر را بدیدند همه*نماز*بردند....»

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمونځ یا نمونځ د خوشال خان خټک (۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) د دې بیت په لومړۍ میسره کې د فعل په بڼه د احترام او تعظیم په مانا او په دوهمه میسره کې د اسم په بڼه د لمانځه یا صلاة په مانا داسې راغلئ دئ:

خـدای هغه په دواړو کــونو دې **نمنځلي**
چې په ورځ یې عدل و داد، په شپه **نمنځونه**

د دوست محمد کاکړ په دې بیت کې د لمانځه یا صلاة په مانا:

شپې یې تېرې په **لمانځووي**
پــه ژړا او پـــه نـــارو وي
***
یوه ورځ جهاد افضل
ترکلوکلو **لــمانځل**
(حبیـبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل ۱۳۰).

د «موخې/مُخې» ټکی د پښتو ادب د منځنۍ دورې په زیاترو اثارو کې د برابر، سیال، سارى، نظیر، جوړه، مانند، مثال او داسې نورو په ماناوو راغلئ دئ؛ لکه د خوشال خان خټک په دې بیت کې:

که هرڅو ښایسته یې نه یوسف یې د کـنعان
که هرڅو ډېر هوښیار یې نه **مُخې** یې د لُقمان
(د خوشال خان خټک د دیوان خطي نسخه)

په دې بیت کې له ورایه ښکاري، چې د «موخې» کلیمه د نارینه د پاره کارسوې ده؛ اما همدا کلیمه اوس د پښتو په لوېدیځه لهجه کې د «موخې» په بڼه یوازې د هغو ښځو د پاره استعمالیږي، چې په خپله کورنۍ کې د یوې واده سوې ښځې په عوض کې د هغې خپلوانو ته ورکړل سوي وي؛ مثلاً کندهارۍ ښځې وايي: «پلانۍ یې د وربنداري په موخې کې ورکړې ده» یا «پلانۍ د بیستانۍ موخې ده». له دغو جوملو څخه ثرګندیږي، چې د «موخې» ټکی هیڅکله د سیال، ساري، جوړه او داسې نورو په مانا د نارینه وو د پاره نه کـــاریږي. د کلیمې په مانا کې دا بدلون یو تاریخي بدلون دئ، چې یو عام او کُلي مانا یې په یوې ټاکلې او مشخصې ډلې پورې محدوده کړې ده. قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د تاریخي قدامت پر بنسټ د ځینو ټکو په مانوي پولو کې د بدلون او اوښتون دغه راز مثالونه، په غوَر سره رعایت کړي.

په اوسنیو فرهنګو کې زیاتره کوښښ کیږي چې د کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مانـــاوو له اوډني سره د هغو د منطقي ارتباط او پرمختګ د اصولو په رڼا کې، چال چلند وکړي. د پرمختګ اصل په دې مانا، چې له مرکزي او محوري ماناوو څخه د نا اشنا او نامأنوسو ماناوو یــا له ډېرو مشخصو او پېژندل سوو ماناوو څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرو انتزاعي او مجازي ماناوو پر لور پرمختګ وسي. دغه راز پرمختګ عمدتاً د کليمـــو د تاريخي بدلونو او د مانا د تکرارېدونکي استعمـــال دوه ګوني اړخونه منعـــکسوي.(Jackson and Amvela 207)

په ژبه او ادب کي بايد ، د کليمو د ډېر يا لږ استعمال مسأله، څنګه روښانه سي؟

له ډېرو وختو راهيسي په ځينو ژبو کي د احصاييوي قاموسو تأليف دود سوی دئ، چي د ژبو د عامو قاموسو مؤلفان د کليمو د لږ يا زيات استعمال د مالومولو په مقصد له هغو څخـــه ګټه اخلي. په پښتو کي هم د نړۍ د نورو پرمختللو ژبو په څېر خو لسيزي مخکي د احصاييـــوي قاموس تادا او اېښوول سوی دئ؛ خو داسي قاموسونه تر هغه مهاله د بشپړ ډاډ او باور وړ نه دي، چي په هغو کي را غونډي سوي احصاييې او مالومات پر د قيقو کمپيوټري پروګرامو متکي نه وي.

په قاموسو کي بايد د را غونډو سوو کليمو او اصطلاحاتو د استعمال ډګر څرګند سي

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، په ژبه کي ډېر څله داسي ټکي پيدا کيږي ، چي د مانا پېژندني يا سيمانټيکس(semantics)له پلـوه ډول ډول بدلونـونه مومي. د دې دپاره، چي د قاموسو لوستونکي د يوه ټکي په بېلابېلو ماناوو کي ځانونه ورک نه کي، نو لغت ليکوونکي ته ښايي، چي د هري ځانګړي مانا د استعمال ساحه په اختصاري نخښو روښانه کړي؛ مثلاً موږ تول د کار له دوديز مفهـوم(وظيفه، دنده، کِسب، کاروبار، شغل) سره بشپړه اشنايي لرو؛ خو د هغه له علمي او مسلکي ماناوو سره چندان سروکار نه لرو. د کار مفهوم په فزيک او اقتصاد کي کاملاً اختصاصي بڼه لري، چي په ځينو اړخونو کي له عام مفهوم څخه بېل او په ځينو اړخو کي تر هغه دقيقه او مسلکي مانا لري. فزيکپوه کار دې ته وايي، چي يوه قوه له يوه ځايه بل ځای ته يووړل سي؛ او فـارمول يې داسي کاږي:

کار= قوه x فاصله

په داسي حال کي چي اقتصادپوهان، په تېره بيا د مارکسيستي نظريو پيروان، کار د مادي نعمتو د توليد يا يوه ټاکلي اقتصادي هدف له پاره د انسان د زيار او کوښښ په مانا کـــاروي. عموماً هر ګيردي يا مُدوَر شي ته په انګليسي ژبه کي ډيسک(disc/disk)ويل کيږي؛ خو په کمپيوټر پوهنه کي هغه وسيله ده، چي ډول ډول اطلاعـات او فـايلونه پـکښي خـوندي کيږي. هارډ ډيسک(hard disk)، فلاپي ډيسک(floppy disk) او داسي نور يې ډولـونه دي. ټانجينټ(tangent)داسي کليمه ده، چي پر انګرېزي ژبي سربېره يې موږ هــم په رياضـــي، هندسه او مثلثاتو کي په پراخه توګه استعمالوو. ټـانجينټ په هندسه او مثلثاتو کي، پـــه يوه نقطه کي د يوه مستقيم او منحني خط هغه ترښت يا تماس ته ويل کيږي، چي تر يو و بل وا نوړي؛ خو د انګرېزي ژبي په عامو محاورو کي د ځينو نورو ماناوو تر څنګ، په عـــام ډول د هغي مسألې يا خبـرو په مـانا کارېږي، چـــي له اصـلي موضـوع سره چنـــدان اړيـــکی و نـــه لـــري (off a topic). پـــه انګـــرېـزي کـــي "port", "reboot","screen","search"او داسي نور هغه ټکي او اصطـلاحات دي، چي پر نـــورو ماناوو سربېره د کمپيوټر په ساحه کي ځانګړی استعمال لري. له دې امله يې بايد تل په قاموسو کي د استعمال ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ‌ته سي، چي د پام وړ مـانا د د لوستو له پاره، بې سرګردانۍ او وخت ضایع کولو، نېغ پـه نېغـه د هغې تـه مراجعه وکي(Jackson and Amvela 119-200) .

په پارسي او عربي کي هم لکه څنګه چي مخکي اشاره وسوه د شاهد، صنم، اجتهاد، جرح او ډېرو نورو ټکو لغوي او اصطلاحي ماناوي یو له بله ډېرتوپیر لري. محـاوره یي او اصطلاحي مانا د حقیقي مانا پر خلاف، یوازي په یوه مشخصه ډله، مشخصه سیمه یا ځانګړو حالاتو کي کارېږي؛ او ماناوي یې د وخـت، ځای او حالاتو پر بنسټ بدلون مومي. پـه ژبو کي داسي مثالونه ډېر دي، چي ځیني ټکي د یوې یا څو عامو ماناوو تر څنګ، د علومو په یوه ځانګړې څانګه کي کارېدونکي اختصاصي ماناوي لري.

پروفیسر آټکینز او پروفیسر رنډېل د ژبي په لغوي زېرمه کي، د کلیمو د عمومي او اختصاصـي استعمال په اړه یوې په زړه پوري مسألې ته ګوته نیولې ده، چي یادونه یې په څو لنډو ټکو کي بې ګټې نه ده. هغوی لیکي: «کله چي د یوې ژبـي د لغــوي زېرمي په اړه سوچ کوو، دا خـــبره ګټوره او ارزښتناکه ده، چي د یوه ټــکي د عمومــي او فرعي یا اصلي او اختـصاصي استعمال تر منځ دقیــق توپـیر وکــوو؛ د مثـال په تــوګه ګــول (goal)، کورنر/کارنر (corner) او داسي نور د فوټبال اختصاصـي اصطـلاحات دي (که څـه هم د ژبـــي پـــه ورځــنیو خبرو او مرکو کي هم پراخ استعـمال لري) مګر ښه، بد، لېږ، ډېر، ارزښتمن، بې ارزښته او داسي نور د ژبي د اصلي یا مرکزي لغوي زېرمي یوه برخه ده.» هغوی وروسته د ژبي په عمومي قاموسو کي د اختصاصي یا اصطلاحي ټکو په باره کي، دا درې نظریې وړاندي کوي:

- وړې یا فرعي ژبي یا په بله وینا اختصاصي/ اصطلاحي کلیمې باید د ژبي په عمومي قاموس کي شاملي نسي (دا نظر بې شکه د ژبي لغوي او ادبي فقرته لاره هواروي).

- د ټولو اختصاصي یا فرعي ژبو اصطلاحات باید د ژبو په عمومي قاموسو کي هم شامل سي (خو دلته دا پوښتنه طرحه کیږي، چي دا اختصاصي یا فرعي ژبي کومي دي؛ او د کومو نـورو په موندنه پسي هم باید پلټنه وسي؟)

- د اختصاصي یا فرعي ژبو یوازي ځیني ټکي باید د ژبي په عمومي قاموس کي مدغم سـي (لکه څنګه چي ښکاري دا لار د لومړۍ او دوهمي نظریې تر مـنځ د اعتـــدال یا پخلاینـــي لاره ده).

(Atkins and Rundell 73)

قـاموس لیکوونکی باید د کلیمو او عـبارتو دغه راز مانــاوي دلنډو تــورو یا نخښو په کارولو سره روښانه کـي. سربېره پـر دې د نـوي قاموس لیکني په زړه پوري ځانګړتیا دا ده، چي را غـونډ سوي ټکي د لــرغوني (archaic)، ادبي(literary)، شاعـرانه(poetical)، عامــیانه(slang)او داسي نورو ډولونو په څرګندولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره، لوستونکو ته ور په ګوته کړي. په اوروپايي قاموسو کې د مخففاتو په استعمالولو سره د کليمو دغه راز ببلوني او چاڼ کولو ته ځانګړې پام کيږي. متأسفانه په پښتو قاموسو کې تر اوسه دې ځانګړتيا ته چندان توجه نه ده سوې. که پښتو قاموس ليکوونکي ورشو، او بچه، اوچاړ او داسي نورو ټکو ته د «لر=لرغوني» مخففه نخښه وکاروي يا په پارسي فرهنګ کي ګوشنه/ګشنه (چي ادبي رسمي او ادبي بڼه يې ګرسنه ده) اوشيشته (چي ادبي بڼه يې نشسته ده) کليمو ته د «عا=عاميانه» مخففي نخښې استعمال کړي، نو لوستونکو ته د لغتو د شکلي ځرنګوالي په اړه ارزښتناک مالومات وړاندي کيږي. «منګر»، «منګس»، «اومیند» او داسي نور هم هغه عاميانه تلفظونه دي، چي قاموس ليکوونکي يې بايد په خپلو اثارو کي د معياري او کره بڼو تر څنګ په روښانه ټکو سره وښيي.

په هره ژبه له هغو ځخه په انګريزي ژبه کي عاميانه ټکي خورا ډېر دي؛ او ورځ په ورځ يې شمېر مخ پر زياتېدو دئ. د عاميانه ټکو په برخه کي له پښتو او پارسي سره د انګريزي ژبې توپير په دې کي دئ، چي په انګريزي کي د عاميانه کليمو او اصطلاحوو په رواج موندني سره سمدستي داسي ټکي او ترکيبونه د ژبي نوو قاموسو ته لاره پيدا کوي؛ او په دې توګه يې خلګ کرار کرار له مانا سره اشنا کيږي. په دې ژبه کي، د عاميانه او غير رسمي ټکو لمن دونه پراخه ده، چي سړی ګومان کوي د ښوونځيو، پوهنتونو او رسمي ادارو د معياري ژبې تر څنګ، د کوڅو او باڼډو يوه بله ژبه هم جاري ده. د کتابو په بازار کي حتا د عاميانه او غير رسمي ټکو له پاره ځانته ببل قاموسونه پلورل کيږي. د ځينو آن لاين بڼو له پاره يې دغه لينکونه وګورئ:

http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/
http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm

د وخت په تېرېدو سره همدا عاميانه ټکي او ترکيبونه، چي د اشنا خلګو تر منځ په غير رسمي خبرو او مرکو کي استعماليږي، ورو ورو د معياري ټکو په ډله کي ځای نيسي؛ د مثال په توګه په برتانوي انګريزي کي "bog" او "loo" د "lavatory" يا "toilet"، "boob" د "breast" او "bums" د "buttocks" پر ځای په عاميانه او غير رسمي بڼه کاريږي. (Jackson and Amvela 162)

په خواشينۍ سره په پښتو کي د عاميانه او غير رسمي ټکو را ټولو او رواجولو ته ډېر لږ پام اړول سوی دئ. د پښتو عاميانه ټکي د عام ولس ژبه ده، چي تل د بدلون او پرمختګ په حال کي ده. په دې برخه کي ډېرو پلټنو او څېړنو ته اړتيا سته. په پارسي کي د پښتو او پارسي ژبو ليکوال او قاموس ليکوونکي - ارواښاد عبدالله افغاني نويس (په۱۲۲۷ش کي زېږېدلی) د خپل دوه ژبيز«افغان قاموس»تر څنګ د «لغات عاميانهٔ فارسي افغانستان»په نامه ببل قاموس کښلئ هم دئ، چي په خپل ذات کي ډېر ارزښتناک اثر دئ(و.ګ. افغانی نويس، افغــــان قاموس او افغانی نويس، لغات عاميانهٔ فارسی افغانستان). په ايران کي هم د «فرهنګ فارسی عاميانه»تر سرليک لاندي، په دوو ټوکو کي يو ځانګړی قاموس تأليف سوی دئ؛ خو د پارسي ژبي د ټولو لهجو پر ځای يې يوازي د اوسنۍ ايرانۍ پارسي عاميانه ټکي را وړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بېلابېلو ژبو او لهجو کي، د کلیمو د ماناوي پولو د بدلېدو ځیني بولګې

په دوه ژبیزو یا څو ژبیزو قاموسو کي د کلیمو د ماناوو په اړه د دې خبـري سپیناوی هم ډېر ضروري دئ، چي د ژبو او لهجو په بدلېدو سره د ځینو ټکو په ماناوو کي هم خورا ژور بدلونونه پېښېږي.کله کله یوه کلیمه په یوه ځانګړې ژبه یا لهجه کي ډېري ماناوي افاده کوي؛ خو بلې ژبې یا لهجې ته په ننوتو سره خپلې ډېري پخوانۍ مانــاوي له لاسه ورکوي. یــا بالعکس په نوې ژبه یا نوې لهجه کي نوي ماناوي او مفاهیم مومي؛ د مثال په توګه حیوان د پښتو په لوېدیځه لهجه کي د سپي، پیشي، پسه، خره، آس، غویي او داسي نورو ځاروییو په مانا کارېږي؛ په داسي حال کي چي همدا ټکی د پښتو په ختیځه لهــجه، په تېــره بیــا لغمانیانو کي د کوچني، کمکي، وړکي، وړ یا ماشوم په مانا استعمالیږي.ګاډی په اردو ژبــه او زموږ د کښته پښتنو په پښتو لهجه کي د موټر په مانا کارېږي؛ خو د دې خوا په پښتنو کي د«ګاډی»په بڼه هغې دوه ارابه ییزي نقلیه وسیلې ته وایي، چــي د آس، خره، اوښ یا بــل حیوان پــه زور کشیږي. د«ماشین» ټکــی په ایرانۍ پارسي کــي د موټر(car) په مانا استعمــالیږي؛ حال دا چي همدا ټکی په افغاني پښتو او افغاني پاړسي(دري) کي د هغه صنعتي دستګاه په مــانا کارېږي، چي په مېخانیکي یا برقي ډول کار کوي؛لکه د چاپ ماشین، د کالو ګنډلو یا پرېمینځلو ماشین او داسي نور؛ اما ایرانیان زموږ پر خلاف د انګرېزي ژبې د موټر همدا کلیمه د « موتــور» په بڼه د ماشین آلاتو دپاره کاروي. همدغه راز، په افغاني پښتو او دري کــي د مـور ورور ته « ماما» وایي؛ خو په ایرانۍ پاړسي کي«دایی»ورته ویل کیږي. د ایرانیانو پر خلاف، مـوږ د«دایي» ټکــی د قابلې (midwife)په مفهوم کاروو؛په داسي حال کي چي ایرانیان د «قابلې» دپاره د«ماما» کلیمه استعمـــالوي.

ایـرانیان زمــوږ پر خــلاف « انګلیس» د انګلستـــان،« فرانسه»د فرانسوي ژبې او«کره»دکوریا په مانا کاروي؛ په داسي حال کــي چي افغانــان« انګلیس»د انګرېز تبعه په مفهوم،« فرانسه»د فرانسې او «کُره» د مڅکي د کُرې په مانا استعمالوي. ایرانیان«صندلي»د چوکۍ/څوکۍ په مانا کاروي؛ خو افغــانان په پښتــو او دري کي«صندلي» ته د هغه مستطیل ډوله مېز په مفهوم ګوري، چي لوی تلتک یا بړستن پر اچوي؛ او په سړو سیمو کي یې د ژمي په موسم کي د ځان تودولو دپاره کاروي. «سال»په پاړسي کي د«کال»په مانا دئ، حال دا چي همدا کلیمه د پښتو په لرغوني ادب کي د میده ربګ پــه مفهوم راغلې ده. «دسالو وربمه» د ابو محمد هـــاشم سرواني(په ۲۲۳هـ ق کي زېږېدلئ) ادبي اثر دئ، چي محمد هوتک په خپل مشهور اثر«پټــه خزانه»کي یاد کړی دئ(هوتک ۵۸). «فارسي»کلیمه په افغانستان او ایران دواړو کي د ژبې په مفهوم استعــمالیږي؛ په داسي حال کي چي په هند او پاکستان کي د اورپالوونکي، زردشتي یا مجوسي په مانا ویل کیږي. البته په دې ځای کي د زردشت پالني او پاړسي ژبې تر منځ هم یو تاریخي اړیکی تر سترګو کیږي. په پاړسي کي د«آیین»کلیمه زیاتره په دوو مفهــومو کارېږي:[1] دستور، رَوِش، رَسم، عادت، نظم، قاعده، سُنّت، دین.[2]ښکلا، ښایست، زیب او زینـــت(عمید۱:۸۱). همــدا کلیمــه د اردو ژبې په په ورځینیو مکالمو کي عمــدتاً د اساسي قانون یا قانون، لایحـــې، مقـرري او قــاعـدې په ماناوو کــارېږي. (Platt 115) په دې ډول ګورو، چي په اردو او پاړسي کي د«آیین»دکلیمې د ماناوو د پراخوالي او نـــورو ځانګړتیاوو ترمنځ ډېر توپیر لیدل کیږي؛ مثلاً په افغانستان کي هیڅکله نه وایي، چي د آیین په پلانۍ ماده کي داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. د دې دود پرخلاف، په پاکستان کي ځوک د «آيين» کليمه د دين او مذهب په مانا نه کاروي. حال دا چي په پاړسي او پښتو کي، دا ټکی د دين او مذهب په مانا پراخ استعمال لري.

په عربي ژبه کي مکان د ځای په مانا دئ؛ په اوردو ژبه کي د کور يا استوګنځي په مانا استعماليږي؛ خو همدغه ټکی په افغاني پښتو، په تېره بيا لوېديځه لهجه کي د بيت الخلأ، حاجتځي، کِناراب يا تشناب په مانا ډېر عام دئ. د «طوايف» کليمه په عربي، پاړسي او حتا پښتو کي د «طايفه» د جمعي په مفهوم کاريږي، چي د ټبرونو، توکمونو، قومو، قبيلو، عشيرو، خېلو او داسي نورو مانا لري؛ خو په هندي او اوردو ژبو کي د جمعي دا صيغه د يوه شخص له پاره د مفردي صيغې په بڼه، د رقاصې (نڅېدونکي ښځي)، مسلۍ يا بدلمني ښځي په مانا استعماليږي چي له عربي، پاړسي او پښتو سره نه يوازي په مانا، بلکي په ګرامري نوعيت کي هم توپير او جلاوالی ښيي. د «کمين/ کمينه» کليمه د دې خوا په پښتو او دري کي تل په ښه مانا کاريږي؛ په داسي حال کي چي همدا ټکی په هندي او اوردو کي د ښکنځلو او سپکو سپورو په توګه د بې همته، بې غيرته، رذيل، ټيټ، فرومايه او داسي نورو په مفهوم استعماليږي. «نبات» کليمه په عربي کي د بوټي (plant) خو په دري کي د ميسرييو (يو ډول شريني) په مانا استعماليږي. په کښته پښتنو کي سوأ (د سين په زبر) عربي ټکی د ډېر، زيات، کوټه په مفهوم کاريږي؛ خو همدا ټکی په پاړسي کي د وسط، ميانه، يو ډول، برابر او همدغه راز د استثنأ د کليمې په بڼه د غير، جزء، مګر، ليکن او داسي نورو په مانا کاريږي (عميد۲: ۱۴۷۴). په برو پښتنو کي هم دا ټکی د «ماسِوا» (د سين په زبر) په بڼه د استثنأ د کليمې په توګه کاريږي. د کوزي پښتونخوا پښتانه «نری» د کوچني يا واړه په مانا کاروي؛ لکه نری فريج، نری ګاډی، نری کمپيوټر او داسي نور؛ حال دا چي بر پښتانه يې يوازي د هغه شي دپاره کاروي، چي بر يا سور يې کوچنی وي (کم بره). ځيني کښته پښتنانه «ډنګر» کليمه د «خره» په مفهوم استعمالوي؛ حال دا چي دا خوا پښتانه يې د خوار ځواکه، کمزوري، کم جانه، ضعيف البينه او داسي نورو په مانا کاروي. په عربي او پاړسي کي د «عُمده» کليمه د کُلي، مجموعي، ټوليز په مانا استعماليږي؛ مګر په اوردو کي د ښه، اعلی، باکيفيته او داسي نورو په شان ماناوي لري.

په انګريزي کي هم د ژبو او لهجو په بدلون سره، د کليمو په مانوي پولو کي د اوښتون خورا ډېر مثالونه سته، چي يو يې د چانسلر (Chancellor) کليمه ده. په انګلستان کي دا ټکی د ماليې وزير يا د يوه پوهنتون د نااستوګن او افتخاري رييس په مانا کاريږي؛ حال دا چي دا ټکی په نورو اوروپايي هيوادو، په تېره بيا جرمني کي د صدراعظم (Prime Minister) په مانا استعماليږي. (Thomson 218) همدغه راز، د ټېپ (tape) انګريزي کليمه په دې ژبه کي د اوازي يا تصويري فيتې/کسيټ (cassette)، نرۍ او دل سوي پټۍ يا سريښناکه پلاستيکي پټۍ په مانا استعماليږي؛ خو په پښتو او دري کي د هغه برقي آلې په مفهوم کاريږي، چي موسيقي يا نور ثبت سوي رغونه وايي. په دې توګه د ټېپ دا مفهوم په پښتو او دري کي له هغه مفهوم سره ډېر توپير لري، چي خلګ يې په انګريزي ژبه کي کاروي. په بېلابېلو ژبو او لهجو کي د کليمو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماناوو او انګېرنو د اختلاف مثالونه تر حساب تېر دي، چي هر پوه او هوښيار کس يې بايد تر وسه وسه له ګډوډولو څخه ډډه وکړي؛ خو دا لوړ هدف يوازي هغه مهال تر لاسه کېدای سي، چي د کليمو په مانوي پولو کي دا ډول بدلونونه تر هر چا مخکي، د قاموس ليکوونکو لـه پامه پټ نه وي.

د طبيعي او غيرطبيعي عواملو پر بنسټ د بېلابېلو ټکو په ماناوو کي راز راز بدلونونه: د کليمو حقيقي، مجازي، کنايي، اصطلاحي او نورو ماناوو ته يوه لنډه کتنه

مخکي مو د يوه منلي اصل په توګه يادونه وکړه، چي کليمې د بېلابېلو طبيعي (د وخت تېرېدو، جوي او اقليمي حالاتو) او غيرطبيعي (سياسي، اجتماعي، فرهنګي، فکري او اقتصادي) تحولاتو په ترځ کي کله کله پخوانۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پرځای يې نوي ماناوي پيدا کوي؛ مثلاً «يزته» په اوستا کي هغه پرېښته/ پريشته وه، چي د خير او ښېګڼي عامله ګڼل کېده. دا مانا اوس مړه ده؛ خو اوس يې د همدې ټکي په اخير کي د «ته» پر ځای د «دان» ورستاړی ور موښلولئ دئ؛ او د «يزدان» يا خدای تعالی په مانا يې کاروي. «دروغ» هم په پخوا کي د يوه دېب/ ديو نوم ؤ، چي اوس د ريښتيا پر ضد استعماليږي (حبيبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳). ځيني وختونه لغتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي؛ او نوي ماناوي هم خپلوي. دغه راز نوي ماناوي زياتره مجازي، کنايي او اصطلاحي بڼه لري. د کليمو نوي ماناوي په حقيقت کي د هغو طبيعي او ټولنيزو بدلونو زېږنده دي، چي هره ورځ په طبيعت او ټولنه کي پېښيږي؛ او د ژبي بېلابېل ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات هم له هغو سره ګام پرګام تغيير او تحول مومي. په داسي شرايطو او حالاتو کي بايد قاموس ليکوونکی د بېلابېلو ټکو او ترکيبو په راز راز ماناوو او مفهومو کي د هغو حقيقي، اصطلاحي، مجازي، کنايي او نوري ماناوي، په روښانه ډول تفکيک او تشخيص کړي؛ د مثال په توګه «شاهد» کليمه، لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، د حقيقي مانا له پلوه کتوونکي يا لېدونکي ته وايي؛ خو په پارسي شاعرۍ کي زياتره پـه مجازي بڼه د معشوق، محبوب، جانان، يار، نګار او داسي نورو په مانا راغلي ده. همدغه رنګه «صنم» ټکی چي په لغت کي اصلاً بت، مجسمې، تمثال او داسي نورو ته وايي؛ خو په مجازي بڼه د معشوق، محبوب، نګار، جانان، معبود او داسي نورو په مانا استعمال سوی دئ. په اسلامي فقه کي «شاهد» د يوې بېلي اصطلاح په توګه هغه چا ته ويل کيږي، چي د يوې دعوې د اثبات يا رد د پاره په محکمه کي شاهدي ورکوي. «ملت» هغه عربي ټکی دئ، چي پخوانۍ مانا يې هم ژوندۍ ده؛ خو د زمانو په تېرېدو سره يې نوي مانا هم پيدا کړې ده. دغي نوې مانا په پيل کي مجازي بڼه لرله، چي وروسته سوکه سوکه د حقيقي مفهوم پر ځای ودربده. پوهېږو، چي «ملت» پخوا د شريعت په مانا استعمالېده؛ مثلاً په قران مجيد کي د «ملت ابراهيم» ستاينه سوې ده. خواجه شمس الدين محمد حافظ شيرازي (په ۷۹۱ هـ ق کي مړ) په خپل ديوان کي وايي:

جنګ هفتاد و دو *ملت* را همه عـذر بنه

چو نديدند حقيقت همه ره افسانه زدند

مګر نن موږ همدا «ملت» ټکی د خلکو يا وګړو په مانا کاروو (د نورو توضيحاتو له پاره و.ګ. حبيبي، «د پښتو لغوي تطور،» کابل، ۱۴۳).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پارسي کي«رويين تن» ، «ګلرخ» ، «بدلګام» او داسي نور ترکيبي ټکي د حقيقي او مجازي ماناوو له پلوه ډېر توپير لري. «رويين تن» په حقيقي مانا هغه چا ته ويل کيږي، چي بدن يې له رويي (شين بخونه سپين فِلز)څخه جوړ سوی وي؛ خو په مجازي مانا قوي، غښتلي، پياوړي، زورور او داسي نورو ته وايي. «بدلګام»د حقيقي مانا له پلوه د هغه آس په مانا دئ، چي قيضې ته خوله نږدي؛ خو په مجازي بڼه د هغه انسان د صفت په توګه کاريږي چي سرکښ، عصيانګر، باغي، متمرد او نافـرمانه طبيعت ولري(عميد۱: ۳۸۵) . البته دا ترکيبي ټکي ټول په مجازي په بڼه کاريږي.

په عربي کي«وقف»کليمه له لغوِي اړخه د دريدو يا توقف په مانا ده؛ خو په فقهي او حقوقـي اصطلاح هغه حالت ته وايي، چي کوم فزيکي يا حُکمي شخصيت د پام وړ مال (عين)په خپل واک کي وساتي؛ او له هغه څخه تر لاسه کېدونکې ګټه په هغو چارو کي ولګوي، چـي واقف (وقف کوونکي) ټاکلې وي. اوقاف يې دجمعي حالت دئ. «جرح»د حقيقي مانا لــه اړخه وجود ځېرلو ، ټپ يا پرهر ته وايي؛ خو په حقوقي اصطلاح د شهادت بطلان يا ردولو ، سمـولو او اصلاح کولو ته وايي (حييم۱:۵۴۰ او عميد۱: ۸۰۹). «اجتهاد» په لغوي لحاظ کــوښښ او جد و جهد ته وايي؛ خو په فقهي اصطلاح له اسلامي منابعو او مصادرو(قراني ايتونو ، نبوي حديثونو ، اجماع او قياس)څخه د شرعــي حُکمونو استخراج ته وايي. د «کتاب»کليمه په عــامه مـانا (دفتر، بياض، صحيفه)ټولو خلګو ته څرګنده ده؛ خو په اسلامي علومو کي د هغه اختصاصــي مانا ، قرآن شريف ته اشاره ده. لکه څنګه چي په ځينو مبارکو آياتو کي قرآن مجيد د «کتــاب مبين» په نامه ياد سوی دئ.
«ذکر»کليمه هم په عامه او خاصه مانا بېل استعمال لــري. د «ذکر»عام مفهوم (د خدای ياد ، د الله تعالی د اسمأالحسنی يادونه...) هر چا ته ښکاره ده؛ خو په خاص مفهوم يې ښايي بېله مسلکي او اختصاصي کسانو څوک پوه نسي. د «ذکــر» ټکی په خاصه او ضمني مانا هم د«کتاب»په څېر، قرآن کريم يا قرآني لارښوونو ته اشاره ده؛ ځکه د مسلـمانانـو دې سپېڅلي کتاب ته په ځينو آياتو کي د «ذکر» په نامه هم ګوته نيول سوې ده.

په انګرېزي کي هم د داسي کليمو شمېر خورا ډېر دئ، چي حقيقي، مجــازي، کنـايي او اصطلاحي مانـاوي يې يوله بله بېلي دي؛ مثلاً "fabulous" کليمه د چي د اتيمـولوژيکي اړخه لـه"fable" ټکي څخه د تصـوري، افسانه يي، خيالي، افسانې، اسطورې، نکل، کيسې او داسي نورو په مانا اخيستل سوې ده؛ خو د خلګو په ورځنيو محاورو کي په اصطـلاحي بڼه د عالي، لوی، بـاورنه کېدونـکي، اريانوونـکي، پــرتمين اوداسي نورو په مانا کـاريږي يا"gut" کليمه چي د حقيقي مانا له پلوه نس، کولمو ، د غرايزو د احساس مرکز ،د وجود دننـه برخي، ضروري برخي، اقتباس کولو ، د ودانۍ سوځولو او ورانولو تــه وايي؛ خو په ورځنيو محــاورو او مــرکو کي اصـطلاحاً د جمعــي په بڼه (guts) د روحيې، زړورتيا ، مړاني، غيرت او داسي نورو په مانا کاريږي. د"tiger"ټکی له لغوي پلوه د ببر(حيوان)په مانا دئ؛ مګر پـه مجازي بڼه د وحشي، بې رحمه او ظالم انسان په مانا استعماليږي."gay" کليمـه په انګرېزي کي اصـلاً د خوښ، خوشاله او داسي نورو په مــانا ده؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو نن سبا همدې ټکي په خلکو کي یوه بله مانا هم موندلې ده، چي تر خپلي پخوانۍ مانا ډېره عامه او مشهوره ده. په نوې مانا دا ټکی د هغه نارینه دپاره کارېږي، چي له بل نارینه سره جنسي اړېکی ولري. "giant"کلیمه د حقیقي مانا له اړخه د رومیانو د افسانوي اتل یا دیو/ دېب په مانا ده؛ خو په مجازي بڼه د لوی، ستر، غټ، پیاوړي، عظیم، غول پیکر او داسي نورو په مانا استعمالیږي. د"sick" کلیمې عامه مانا (ناروغ) او اصطلاحي مانا(عالي، ډېر ښه) ډېر تو پیر لري. "cool" کلیمه هم له همدې ډلي څخه ده، چي رسمي (سوړ، یخ) او اصطلاحي (عالي، ډېر ښه) ماناوي یې یو له بله ډېر فرق لري.

د نورو ژبو په څېر په پښتو کي هم د داسي ټکو شمېر تر انده پاس دئ، چي د زمانو په بېلابېلو پړاونو او د خلګو په مختلفو طبقو او ډلو کي، په جلا جلا ماناوو(حقیقي، مجازي، کنایي ، اصطلاحي او نورو) استعمال سوي دي؛ مثلاً په کندهار کي د «چغال» ټکی د بې زړه، بې غیرته، بګېل او نامرده سړي دپاره او «روستم» د زړور، مېړه، غښتلي، پیاوړي، غیرتمن او داسي نورو په کنایي ماناوو کارېږي. په کندهار کي د «وینهَ» [خج پر دوهمه څپه] ټکی، چي په حقیقي مانا د حشراتو له کورنۍ څخه یو کوچنی حیوان دئ؛ په مجازي او کنایي مانا د مضر، موذي، اپتي، ورانوونکي، سراښ، طامع، اروا وړي او داسي نورو په مفهوم استعمالوي. یا لکه څنګه چي په پارسي کي وایي: «فلانی برق لُچ است.»دلته د «برق لُچ»ترکیب د کنایي په ډول د تېز، چالاک، تېر ایستوونکي، چمباز، ټګ، ټګمار، فریبکار، مُزوِر او داسي نورو په مانا استعمال سوی دئ. سربېره پردې موارد و او حالاتو، کله کله ځیني ټکي د ټوکو یا سپکاوي له پاره، په معکوسه یا متضاده(ironic) مانا استعمالیږي؛ لکه په کندهار کي، چي پک یا بې وېښتو سړي ته په سر چپه بڼه«څونه وَر» وایي. له کلیمو او ترکیبو څخه بېلابېلي ماناوي او مفهومونه اخیستل، په واقعیت کي د یوې ټولني یا یوې ځانګړي ډلي د فکري او ذهني پرمختیا ښکارندوی دئ. په هره ژبه کي، چي د داسي لغتو زېرمه پراخه او لویه وي، په هغه اندازه بډایه او مهذبه ګڼله کیږي. پر ولسي خبرو او مرکو سربېره په پښتو ادب کي هم ددغه راز ماناوو بولګې خورا ډېري دي؛ مثلاً په دې بیت کي، چي د ادبي فنونو له مخي یې«مدح مایشبه الذم» بولي، د« عادل او عدل»ټکي هم په معکوسه مانا کارسوي دي:

یو عادل بادشاه پیدا شو اورنګ شاه د دین غمخور
خپل پلار تړي په عدل په فتوا وژني خپل ورور

په پښتو ادب کي ډېر ځله «نمرود» او«فرعون» د جابر، جلاد، ظالم، بې رحمه، متکبر، ځان غوښتونکي او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«ابو جهل» د مشرک، کاپیر(کافر)، بې ایمانه، خرافاتي، سرټمبه او داسي نورو په مجازي ماناوو ؛«زاهد» د ځانښودي، ریاکار، فضل فروش او«رند»د عارف، صوفي، بې ریا، مخلص او داسي نورو په مجازي ماناوو سوي دي. د بلي هري ژبې په څېر په پښتو ادب کي هم د دغه راز سیمبولونو، مجازي او کنایي ماناوو استعمال خورا ډېر دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاترو پارسي فرهنګونو هم د کلیمو، ترکیبو او عبارتو کنایي ماناوو ته ژور پام کـړی دئ. په «فرهنګ لغات و تعبیرات مثنوی»کې د «آب حیات»د عامو او دودیزو مفـاهیمو تر بیان وروسته داسي لولو:«در اصطلاح شعر کنایه شده است از کلام فصیح و دهان معشوق و سخن ګوئی او. - عرفا آنرا کنایه کرده اند از محبت باریتعالی که هر کس را جرعه ای از چشمه فیـاض آن بنوشانند معدوم و فانی نګردند. و نیز کنایه است از سخنان اولیاء الله و مردان کامل که حیات بخش است.»(ګوهرین ج۱:۷). د «فرهنګ آنندراج»مؤلف د «آب مریم» د مانا په بیان کي داسي کښلي دي: «کنایه از عصمت و طهارت و راستګاری.و نیز شیرۀ انګور»(شاد ج۳۱:۱).

په دې ډول ګورو، چي په آیرونیک بیانونو کي ظاهراً یو څه ویل کیږي؛ خو د بلې مانا یا بل مفهوم د پوهېدو هڅه کیږي. که څوک ووايي: «ژر سئ ډوډۍ راوړئ، چي مرم.» دلتـه د مرګ د کلیمې استعمال د لوړې د سختوالي او زیاتوالي په مقصد ویل سوی دئ، نه د واقعـي مرګ په مـانا. له دې امله د ښلاښـلو ټـکو د اغېزمنتیا او تأثیر لـوړول، ټول په حقیـقت کـي د کلام د مانـوي اړیکو زېږنده دئ. د کلیـمو مجــازي (metaphorical /figurative) ماناوي د هـري ژبي په شعر او هونـري نـثر کي ډېر پراخ استعــمال لـري.

په پښتو قاموس لیکنه کي تر اوسه د کلیمو مجازي او کنایي ماناوي په بشپړه او منظمه بڼه نه دي را غونډې سوي. په زړونو داسي ټکي او ترکیبونه سته، چي د پښتو د ښلاښلو لهجو ویونکي یې په خپلو ورځنیو خبرو او مرکو کي کاروي؛ خو له بده مرغه چــي تر اوسه یې هم په پښتــو قاموسو کي راغونډولو او تشریح کولو ته چندان پام نه دئ سوی. پښتنو لغتپوهانو، ادیبانو او څېړونکو ته ښايي، چي د پښتو پرګـردو علمي او ادبي اثارو سربېره، د خلګو له ورځنیو محاورو او مکالمو څخه هــم دغه راز ټکي راټول کړي؛ او د روښانه مثالو په وړاندي کولــو سره یې لوستونکو ته مانــاوي او د استعمال ځایونه وښیي.

د کلیمو منصوصي او مستنبطي ماناوي

د اوسنۍ قاموس لیکنې د اصولو له مخي باید د کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تشریح او بیان کي د منصوصو او مستنبطو ماناوو توپیر ته ټینګ پام وسي؛ ځکه ډېر څـله په ژبنیـیو قاموسو کي داسي اختصاصي ټکي، ترکیبونه او اصطلاحات راغــونډیږي، چــي قــاموس لیکوونکي یې باید یوازي د منصوصو او اختصاصي ماناوو په یادونه بسنه وکي؛ د مثال په تـوګه جرم/ جریمه، جنایت، جنحه، قباحت، تعزیر، قتل، قصاص، جرح، دیت، نکاح، مهر، طلاق، عدت، مبیعه، ثمن، میراث، اختلاس، رشوت او داسي نور د حقوقو او اسلامي فقهي داسي اصطلاحات دي، چي قاموس لیکوونکي باید د یوه مهم اصل په توګه د هغو په اړه له شخصي نظریو او قیاسونو څخه ډډه وکي؛ خو له دې کبله چي ژبه د یوه ټولنیز موجود په توګه تل د بدلون او اوښتون په بهیر کي ده، د قاموسو مؤلفان کـولای سي د دغه راز کلیمو، ترکیبو او اصطلاحاتو په تعریف او څرګندونه کي ادبي او علمي نیمګړتیاوي له منځه یوسي؛ او د نوو علمي پرمختګو په رڼا کي د هغو پخواني مفاهیم بشپړ او غني کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منصوصو او مستنبطو ټکو په اړه د بحث پر مهال باید دا مسأله هم هېره نه کوو، چې که د ځينو ټکو او اصطلاحاتو په حقوقي تعريفو کې د بېلابېلو مفکرانو او حقوقپوهانو تر منځ اختلاف او جنجال وليدل سي، بيا نو قاموس ليکوونکو ته نه ښايي، چې تر هر څه مخکې د خپل هيواد په نافذو قوانينو کې تسجيل سوو تعريفو ته د لومړي توب حق ورکړي. په دې توګه، قاموس ليکوونکی نه يوازې، د يوې حقوقي يا فقهي مسألې په اړه د هغې تيوريک اړخونه تشريح کوي؛ بلکې د خپل هيواد د نافذو قوانينو رسمي دريځ هم بيانوي. که چيرې د مقنن په تعريفو کې تېروتنه، کمزوري او نيمګړتيا و ليدله سي، بيا نو لازمه ده چې د علمي نظريو په رڼا کې د هغو پر بېلابېلو اړخو هم تبصره وکي.

پـه قاموس ليکنه کې د مشابه، ذومعانين، مترادفو، متضادو، متقاربو او اړونده ټکو پېژندنه او ارزښت

لکه څنګه چې په قاموس ليـــکنه کې د هومنيمو، هوموفونو، هوموګرافو او پـــاليسميس ټکو پېژندنـه او را غـــونډونـه ډېـر ارزښت لـــري، د مـــترادفو (synonyms)، متـضـــادو (antonyms)، اړونده ټـــکو (related words)، نـيژدې يا متقاربو ټکو (nearby words) حتا اړونده پلـــټنو (related searches) پېژندل او را ټولول هم، ډېره په زړه پـــوري موضوع ده .

په هره ژبه کې داسې لغتونه خورا ډېر دي، چې د يوه نيمګړي، پېچلي او غامض تعـريـــف پر ځای د مترادفو او متضادو ټکو په مرسته خورا په اسانۍ او چټکۍ سره پېژندل کيږي؛ د مثال په توګه ماينه/ ماندينه، مېرمن، کډه، کوروالا، کورودانه، ښځه، عورته/ اورته/ اروته، ارتينه، خانمــه، ښګمه او داسې نور يا کوچنی، کمکی، ووړ، وړکی، ماشـــوم، حيـــوان، طفل او داسې نور ټولې هغـــه مترادفې کليمې دي، چې د پښتنو په بېلابېلو لهجو او سيمو کې د يوه واحد مفهوم د بيان د پاره کاريږي. په پارسي او عربـــي کې راه، روش، شګرد، راستا، وتيره، نهج، اسلوب، طريقه او داسې نور تـول د مانا په لحاظ يو رنګي يا نيژدې والی لري.

په دې توګه، سينـنيمونه يا مترادف ټکي، هغه کليمې دي چې يو راز ماناوې افاده کوي؛ او د بېلابېـــلو ټکو ترمنځ د ماناوو دغه راز يو شانتي والی او يو رنګي په لغتپوهـــنه کـــې د سينـــانيمي (synonymy) په نامه ياديږي؛ لکه په امريکايي انګـــرېزي کې "sidewalk" او په برتانـــوی انګـرېزي کې "pavement" ټکي يا "shut" او "close"، "beseech" او "implore"، "glitter" او "sparkle"، "native" او "indigenous" کليمې، چې په ډېرو ځايو کې مترادفې ماناوې لري.

د هرې بلې ژبې په شان، په انګرېزي ژبه کې د مترادفو ټکو په ماناوو او انګېرنو کې د يو رنګۍ او ښېلوالي خورا ظريف او حساس اړخونه نغښتي وي، چې قاموس ليکـــوونکي بـــايد ښه په خبـــــر وي؛ مثـــلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

”supplicate, implore, beseech, entreat, beg“ او ”importune“ ټکي ګرده د هغي غوښتني په مانا دي، چي له مخالفت يا اعتراض سره مخامخ وي. څوک د هغه څه د ترلاسه کولو دپاره د ”beg“ کليمه استعمالوي، چي د يوه منلي حق په توګه يې غوښتنه نسي کولای. په بله ژبه، د ”beg“ ټکی د اخلاص، ټينګار او کله کله عاجزۍ او کمينۍ مراتب څرګندوي. د ”entreat“ کليمه هغه مهال کارېږي، چي څوک د صميمانه غوښتني او خواخوږۍ له لاري بل څوک د يوه کار کولو يا نه کولو ته اړ باسي. دوا ړه ”beseech“ او ”implore“ داسي اندېښنه يا تلوسه افاده کوي، چي خواخوږي او زړسوی را پاروي. ښايي ”implore“ د ژړا، اوښکو او ښکاره درد په بيانولو سره په مانا کي تر ”beseech“ يو څه پياوړې او ځواکمن وي. ”supplicate“ له ”entreat“ سره د عاجزۍ، بېوزلۍ او دوعا کولو فکر ملګری کوي؛ او په پای کي ”importune“ د ازار او ځورولو تر پولي پر خپله غوښتنه د يوه چا د ټينګار او درېدو په مانا دئ. (Jackson and Amvela 108)

د هغو مشخصو شيانو له نومو پرته، چي په دوو بېلو کولتورو يا کولتوري حوزو کي ګډ وي، په ژبو کي د سوچه يا نګه مترادفو ټکو موندنه ډېره ګرانه ده، نو ځکه يې ژوندۍ او غوره بولګې په ډېري سختۍ سره پيدا کيږي. حتا که د مترادفاتو په نامه ځيني و هم موندل سي، بيا هم په هغو کي د مانا له پلوه څه نا څه توپير ليدل کيږي. مترادفو ټکو ته نيژدې ټکي د مترادف وزمه يا شبه مترادف(pseudo-synonym) په نامه يادېږي.(Jackson and Amvela 108)

ځيني ژبپوهان د بشپړو يا مطلقو مترادفاتو او نرمو يا اسانه مترادفاتو ترمنځ د توپير او بېلوالي خبره کوي. په بشپړه يا مطلقه مانا بايد دوه مترادف ټکي د استعمال په ټولو ممکنو شرايطو او حالاتو کي، يو په بل د اوښتو را اوښتو وړتيا ولري. ويوونکي او ليکوونکي بايد په ټاکلو شرايطو او حالاتو کي د يوه يا بل ټکي په کارونه کي، د انتخاب پوره ازادي ولري؛ او دا خپلواک غوراوی بايد د هغه څه پر مانا، سبک او مانوي استنباط څه اغېزه و نکړي، چي ويل کيږي يا ليکل کيږي.

لکه څنګه چي مخکی يادونه وسوه، ځيني ژبپوهان باور لري چي د مطلقو مترادفاتو موندنه اصلاً ډېره ګرانه ده. که چيري يو ونيم و هم موندل سي، نو هغه يوازي د مانوي بدلون د پېښېدو له امله دئ. په دې توګه، کټ مټ يا مطلق مترادفات، په يوه ژبه کي د ډېرو ټکو د غورځولو يا بې استفادې پرېښوولو خوا ته لاره هواروي؛ حال دا چي د يوه ځانګړي حالت يا موضوع دپاره د دوو ټکو ترمنځ د غوره کولو په کار کي د پراخ او ازاد لاس لرل داسي ښېګڼه ده، چي ببله هغې په وينا او ليکنه کي، له ډول ډول ستونزو او پېچومو سره مخامخ کېږو.

له تاريخي پلوه ښايي داسي و برېښي، چي د پام وړ دوه ټکي د مطلقو مترادفاتو له خطر سره مخامخ سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاني دا چي له دوو مترادفو ټکو څخه یوه په یوه بڼه خپله مانا اړولې یا له استعماله لوېدلې ده؛ د مثال په توګه کله چي د"sky" کلیمه له زړې ناروېژۍ ژبې(Norse)څخه انګرېزي ته ننوته، نو د بومــي انګرېــزي ژبــې د"heaven"کلیمې سره د سیالۍ په ډګر کي ودرېده. دواړو ټکو پر فزیکي اسمان سربېره، د خدای او ملایکو د روحاني عالم پر ماناوو دلالت کاوه. د زمانې په تېرېدو سره"sky" د فزیکي اسمان او "heaven" د روحاني یا عرفـاني اسمان په مفهوم استعمال سو. که څه هـم تر اوسه پوري دواړه کله کله د یو بـل پر ځـای کـاریږي.

دغــه راز، کــله چي د روح(spirit)لاتیني کلیــمه د فرانسوي ژبــي له لاري واخــیستل سوه، نو د بومي ژبي (انګرېزي) له"ghost"کلیمې سره په مقابله کي ودرېــده؛ لکه د"Holy Ghost" او "Holy Spirit" په عبارتونو کي. وروسته "spirit" کلیمې د یوه داسي ټکي په توګه ځای ونیو، چي عام او پراخ مفهوم یې لره؛ او"ghost" لږو ډېر د روحاني او غیرمادي مانا په دایره کي محدود پاته سو.
(Jackson and Amvela 109)

کله چي د مترادفاتو خبره کیږي، مقصد د اسانه او نرمو مترادفو ټکو بېلابېلي درجې دي، چي په هغـو کي نه یوازي د دوو کلیمو ترمنځ د مانا له پلوه څه تېر و بېر؛ بلکي د شرایطو او حالاتو څه نا څه توپیر هم لیدل کیږي؛ خو سره له دي خصوصیتو هم کېدای سي یو د بــل پر ځای استعمال سي. د دغه راز مترادفو ټکو اړوونکی یا عوضي استعمال یوازي هغه مهال سم او معقول نه برېښي، چي د دوو یا څو مترادفو ټکو په منځ کی مشترکه مانا د هغو تر ګډي یا مشترکي ساحې دباندي پربـوزي؛ د مثال په توګهdiscover(ترهر چا مخکي د یوه شي مــوندنــه یا حقیقــت پېژندنــه) اوfind(په یــوه ډول یــا یــوه بــڼــه د یـــوه شـــي مـــونـدل).
(Jackson and Amvela 109)

ځیني مترادف ټکي د یوې ژبي له بېلابېلو لهجو سره د اړیکي پر بنسټ یو له بله بېلیږي؛ مثلاً په برتانوی انګرېزي او امریکایي انګرېزي کي، د څو مترادفو ټکو بولګې په دې ډول دي:

windscreen, pavement, lift, lawyer, farm, caravan, bonnet(car)
windshield, sidewalk, elevator, attorney, ranch, trailer, hood

لومړۍ لیکه د برتانوی انګرېزي او دوهمه لیکه یې د امریکایي انګرېزي ځیني ټکي ښیي.

کله کله په یوه هیواد کي هم د یوې ژبي د بېلابېلو لهجو، معیاري، شفــاهي او عامیانه ژبو او مختـلفو مانوي استنباطاتو پر بنسټ، د مترادفو ټکو استعـــمال او بالاخــره رواج کېدو تـه شرایـط او امکانات برابریږي.
(Jackson and Amvela110-111)

انګرېزي ژبه د مترادفو ټکو له پلوه ډېره غني او ارته ده، چي لومړنی دلیل یې د دې ژبــي په تاریخ او له نورو ژبو لکه فرانسوي او لاتیني څخه د پراخو ټکو په اخیستني او استعمال پـوري اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړۍ د زیاترو ژبو په شان په پښتو کي هم د مترادفو ټکو د مانوي پولو ترمنځ ډېر حساس او باریک توپیرونه لیدل کیږي، چي قاموس لیکوونکي یې باید په پېژندنه او روښانولو کي ژور پام وکړي. دلته د پښتو د نومیالي شاعر او لیکوال - استاد سید ګل پاچا الفت (۱۲۸۷- ۱۳۵۲ش) له «لغوي څېړني»څخه څو مثالونه او بولګې را اخلو:

ځوان او ځلمی تقریباً یوه مانا لري؛ خو د ځلمي/ زلمي کلیمه د آس یا نورو حیواناتو دپاره نه استعمالیږي. په داسي حال کي، چي دواړي کلیمې د سړي دپاره بې توپیره کارېدای سي. زموږ خلګ وایي: پلانی ځوان سوی دئ یا بیستانی ځلمی سوی دئ؛ اما هیڅکله داسي نه وایي، چي د پلاني آس ځلمی سوی دئ.

ووړ او لوی د کشر او مشر له ټکو سره مانوي اړیکی لري؛ مګر سره له دې هم هیڅ یو د حیوان دپاره نسي استعمالېدای؛ د مثال په توګه خلګ نه وایي، چي آس یا غویی مي کشر یا مشر دئ؛ بلکي د دې پر ځای د ځوان، زوړ او داسي نورو ټکي کاروي (الفت ۳۲).

په پارسي ژبه کي د «دختر»ټکي د لور او نجلۍ دواړو په مانا استعمالیږي؛ په داسي حال کي چي په پښتو او انګرېزي کي دا دوې کلیمې مانوي توپیرونه لري. په پارسي کي که و وایو: «او دختر، دختر احمد است.» یاني «هغه نجلۍ د احمد لور ده.» هرومرو باید په جومله کي د «دختر»ټکی دوه ځله تکـــرار سي، چي دا لفظي او مانوي تکرار د بې خوندۍ او التباس سبب کیږي؛ حال دا چي په پښتو، انګرېزي او ځینو نورو ژبو کـــي دا لفظي او مانـــوي تکرار نسته.

ځېږ او لواړ سل په سل کي مترادف نه دي. که وو ایو ډېره ځېږه ده. دا خبره سمه ده. که و وایو وریجي لواړي دي. دا جومله هم سمه ده. په ځینو ځایو کي یو د بل پر ځای استعمالیږي؛ لکه: «دا اوړه لواړ دي.»، «دا اوړه ځېږه دي.» پوست او خوړین هم مترادف نه دي (الفت ۳۸).

خوړینه غوښه، پسته نهالۍ، پوست ټوکر، خوړین شفتالو/ شوتالو او داسي نور زیاتره نورو ژبو ته د یوې کلیمې په بڼه ترجمه کیږي؛ ځکه په هغو ژبو کي کېدای سي په همدغو دوو بېلو ماناوو دوه بېل لغتونه نه وي؛ لکه پوست او نرم چي په پارسي کي په نرم ترجمه کیږي. کله کله هم د قاموس لیکوونکو د بې پروایۍ او بې توجهۍ له امله په یوه لغت ترجمه کیږي (الفت ۴۱).

داړل او چیچل زیاتره په ګزیدن ترجمه کیږي؛ په داسي حال کي چي دا دوه ټکي د مانا په لحاظ کاملاً یو نه دي؛ مثلاً موږ وایو: «احمد لړم چیچلئ دئ. داسي نه وایو، چي احمد لړم داړلئ دئ.» مګر د سپي دپاره بیا د «داړلو» فعل کاروو. دلته ګورو، چي ځیني ټکي د حیواناتو په یوه ځانګړې ډله پوري اړه لري. اچول او غورځول هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا کي فرق لري؛ مثلاً وايــو: « اوبه په لوښي کي واچوه !» داسي نه وايو، چي « اوبه په لوښي کي و غورځوه !» (الفت۴۱).

له مخکنيو مثالو څخه څرګندېږي، چي په پښتو کي هم د نورو ژبو په څېر د خالصو مترادفاتو موندل ډېر ګران دي. په دې مانا چي په پښتو کي هم د انګرېزي ژبي په څېر کله کله د دوو يا څو ټکو تر منځ په ځينو اړخو کي يوشانوالی او په ځينو نورو کي بېلوالی او توپيرونه تر سترګو کېږي؛ لکه:« شکول» او « شلول». «شکول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، چور کولو، لوټولو او داسي نورو په مانا کارېږي؛ خو «شلول» زياتره د پرې کولو، غوڅولو، قطع کولو، جلا کولو، بېلولو او داسي نورو په مفهوم استعمالېږي.

د مترادفو ټکو تر منځ د افتراق او بېلوالي اړخونه، د حقيقي مانا په پرتله په مجازي ماناوو کـي ډېر ليدل کېږي؛ مثلاً د چورولو يا لوټولو په مانا د «شکول» استعمال، په واقعيت کي د دې ټکــي مجازي مانا ده. هر مترادف ټکی په بېــل حالت، ځانګــړې جوملـه او جلا ځــای کــي استعمالېږي، چي قاموس ليکوونکی يې بايد د لازمو توضيحاتو او مثالو په وړاندي کولو سره، د ګډوډۍ او التباس مخه ونيسي.

هغه ټکي، چي د ټولو اړخونو له نظره د مترادفو ټکو ځانګړتـياوي پوره نه کړي، د متقــاربو او اړونده ټکو په توګه ظهور کوي. په دې ډول ټکو کي، لکه څنګه چي يادونه وسوه، د مـــانا په ځينو برخو کي يوشانوالی او په ځينو نورو کي، جلاوالی او توپيرونه ليدل کېږي.

د پښتو ژبي په بېلا بېلو لهجو(ګړدودو) کي داسي لغتونه، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي که د قاموس ليکوونکي له خوا په پوره زيار او زړه سوي خوندي نسي، بېله شکه تر دوو- درو پښتونو وروسته د هېرېدو اوبالاخره نابودۍ له خطر سره مخامخ کېږي. له دې امله بايد قاموس ليکوونکی نه يوازي د ژبي علمي او ادبي لمن پراخه کړي؛ بلکي د خپلو ادبي، علمي او فرهنګي ميراثو په ساتنه کي هم د ستاينيي وړ برخه اخلي. مترادفات د هري ژبي د مـانوي ښکلا او بډايني لويه او ارزښتناکه زېرمه ده. په واقعيت کي همدا مترادف ټکي دي چي په خبرو، ليکنه او خاصتاً شاعري کي د کليمو د تکرار، بې خوندۍ او ګډوډۍ مخه نيسي.

د مترادفو ټکو په شان متضاد ټکي(سپين د تور ضد، خپـلواکي د مـرييتوب ضد، سخـاوت د کنجوسۍ ضد او داسي نور) هم په قاموس ليکنه کي ډېره لويه ونډه لري. د نړۍ د زياترو ژبو په څېر، په پښتو کي هم د مترادفو او متضادو ټکو خورا ستره زېرمه سته؛ خو په خواشينۍ سره، چي د مترادفو او متضادو ټکو دا پراخه او بډايه زېرمه تر اوسه په بشپړه توګه نه ده راغونډه سوې. دا کار د پښتنو په غرو او رغو کي اوړېدو او پرله پسې پلټنو ته اړتـيا لري. د ځينو پښتو فرهنګونو مؤلفانو تر خپله وسه په قاموسو کي مترادفو او متضادو ټکو ته ځــای ور کړی دئ، چي په دې ډله کي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ«پښتو - پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریحي قاموس»تر ټولو لوړ ځای لري؛ مګر سره له دې هم په هیڅ وجه بشپړ نه دئ. په پښتو کـې داسې مترادفې یا متقاربې کلیمې خورا ډېرې دي، چې زموږ له تاریخ، تاریخي جغرافیایي او ادب سره نیږدې اړیکی لري؛ خو تر اوسه یې د ژبې مفصلو او مشرحو قاموسو ته لاره نه ده پیدا کړې؛ مثلاً ایکی، تنګه/ ټنګه، غجری، اشرپی، کابلی، ولسکیزه، دوه کیزه، درې کیزه، پیسه، روپی، تومن، او داسې نورې هغه نیږدې یا اړونده کلیمې دي، چې زموږ د هیواد د تاریخ په بېلابېلو پړاوو کـې د مروجو پیسو د مختلفو واحدونو په توګه استعمالېدې. د پښتو ژبې قاموس لیکوونکي باید د دغـه راز کلیمو په راغونډولو سره د هغو د بېلابېلو ژبنیېو، تاریخي، جغرافیایي او اقتصادي اړخو په روښانـولو کـې مرسته وکړي.

په فرهنګو کې د راغونډو سوو ټکو د تشریح او بیان د پاره د مترادفو او متضادو ټکو کـارونه نه یوازې له لوستونکو سره د پام وړ ټکو په اسانه پېژندنه کې کومک کوي؛ بلکې په هـره ژبه کې د بېلابېلو لهجو د ښې پېژندنې او له دې لارې د یوه اسانه، کره او معیاري ژبې د را منځ کېدو له طبیعي بهیر سره هم ګټوره مرسته کوي؛ ځکه په هر هیواد کې د یوې کره او معیاري ژبې د دودولو تر ټولو مهم او اساسي شرط، د هماغه ژبې د بېلابېلو ویوونکو او لیکوونکو ترمـنځ په ټولنیز ژوندانه کې، ژور او هر اړخیز اړیکی دئ. هرڅونه چې دا اړیکـې اَړتَ او غښتلې وي، په هغونه اندازه ژبه د سمون، کره والي او معیار پر لور ګام ږدي. که د بېلابېلو پېچومو له کبله د یوې ژبې د ویوونکو تر منځ فزیکي تماسونه او تعلقات ګران وي، نو په قاموسو کې د یو بـل په مروَجو ټـکو او ترکیبو پوهېدنه، د دې نیمګړتیا د بشپړولو د پاره، ډېر ضروري او په زړه پورې کار ګڼل کیږي. د همدې استدلال له مخې باید زموږ پښتو قاموسونه د ټولو لروبر پښتنو مروجې کلیمې او ترکیبونه، په علمي بڼه را غونډ او تشریح کړي.

د انګرېزي ژبې په ځینو عصري قاموسو کې مترادفو او متضادو ټکو ته د قاموس د یوې بېلې برخې په توګه ځای ورکړل سوی دئ. قاموس لیکوونکي د یوې کلیمې د بېلابېلو ځانګړتیاوو تر پېژندنې او شننې وروسته، لوستونکې د هغې مترادفو او متضادو ټکو ته رهنمایي کوي؛ لکه په دغو او داسې نورو انګرېزي قاموسو کې

:

Collins English Dictionary & Thesaurus
http://www.merriam-webster.com
http://dictionary.reference.com
http://www.thefreedictionary.com

د انګرېزي ژبې په ځینو آن لاین قاموسو کې پر مترادفو او متضادو ټکو سربېره حتا د نیږدې یا متقاربو ټکو او اړونده یا مربوطو پلټنو تر سرلیک لاندې هم ، د هغو کلیمو لیست کښل سوی دئ، چې د پام وړ ټکي له بېلابېلو اړخو سره د مانا له پلوه نیږدې والی یا ارتباط لري. دغه راز ټکي د کراس - ریفرینس یا خو ځایه یادونې په بڼه په خپلو منځو کې اړیکی لري؛ او لوستونکو ته د یوې کلیمې په بشپړه او هر اړخیزه پېژندنه کې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

پراخ او ګټور مواد وړاندي کوي. «ډيکشينري ډاټ ريفرينس ډاټ کام» له دغه راز آن لاين قاموسو له ډلي څخه يو ګټور او په زړه پوري اينترنيټي قاموس دئ.

په نوي قاموس ليکنه کي د قاموس ليکوونکي مسووليت او رسالت يوازي د پام وړ ټکي په معرفي کولو او مانا ليکلو سره نه بشپړيږي؛ بلکي نوي او عصري قاموس ليکنه له مؤلفانو څخه غواړي، چي د بېلابېلو قاموسي سرټکو تر څنګ د مترادفو، متضادو، متقاربو او اړوند ټکو په وړاندي کولو سره، د لوستونکو ادبي او علمي اړتياوي پوره کړي.

په قاموسو کي د بېلابېلو ټکو په ريښو، شکلي او مانوي جوړښت کي د بدلونو روښانه کول

لکه څنګه چي په تېرو بحثو کي هم يادونه وسوه، دژبي د ودي او پرمختګ په بېلابېلو پړاوو کي دلغتو، ترکيبو او اصطلاحاتو په جوړښت کي راز راز شکلي او مانوي بدلونونه پېښيږي. ځيني کليمي د ابــدال، تقليب او اختصار له کبله خپله ظاهري جوله اړوي؛ لکه پنبه، بنبه او خپه؛ ژبه، زبه او جبه؛ عــورته، اورته، اروته او ارتينه؛ ژلۍ/ږلۍ، زلۍ او ګلۍ؛ ژوند، زوند او جوند؛ چه او چي، معنی، معنا او مانا؛ خوشحال او خوشال؛ معلوم او مالوم او داسي نور، چي په ځينو کليمو او عبارتو کي درانه توري د ګرانۍ په سبب يا په بشپړه توګه له تلفظ څخه لوېدلي دي يا په نيژدي مخرجونو اوښتي دي؛ لکه اوسرۍ (اوسرۍ خور= جمادی الآخر) چي په حقيقت کي د «ت» توري په لوېدو سره د «اوسترۍ»لنډه بڼه ده. ګرسره (چي د «ګردسره» لنډه بڼه ده؛ او «د»توری يې په وينګ کي د سختۍ او دروندوالي له امله غورځول سوی دئ) يا «درنه/ درانه» چي د وروستي«د» په حذفولو سره د«درنده/ دراندہ» لنډ شکلونه دي. ځيني ټکي د دوو بېلو ټکو له يو ځای کېدو څخه جوړ سوي دي؛ لکه«بناغلی»، چي د «بنه» او«آغلی» له يو ځای کېدو څخه تر لاسه سوی دئ. د «بنه» وروستی زورکی، چي په پښتو کي عموماً د «ه» په بڼه کښل کيږي، په وينګ کي د دروندوالي او ګرانۍ په وجه له تلفظ څخه لوېدلۍ دئ يا «مازيګر» چي په اصل کي د «نماز» او «ديګر» له دوو بېلو کليمو څخه ترکيب سوی دئ، په پښتو کي لومړی د «مازديګر» او بيا د «د» توري په غورځېدو سره د «مازيګر/ ماځيګر» په ډول اختصار سوی دئ. د «ماپښين» ترکيبي ټکي هم همداسي پړاونه وهلي دي. دا ترکيب لومړی د پارسي د دوو بېلو ټکو «نماز» او «پيشين» له امتزاج څخه جوړ سوی دئ. په پيل کي په«مازپښين/مازپخين/ ماسپخين» اوښتی دئ؛ او دا دئ اوس ګورو، چي په تلفظ کي يې د «ز»د توري تر لوېدو وروسته، د « ماپښين/مازپخين/ ماسپخين»بڼه اخيستي ده. «هديره» يو بل مثال دئ، چي په حقيقت کي د «هډ» او «ديره»له دوو جلا ټکو څخه جوړه سوي ده. د زماني په تېرېدو سره يې د «ډ» توری په تلفظ کي د دروندوالي او سختۍ له امله حذف سوی دئ؛ او اوس ګورو چي د «هديره» او «اديره»په شکل پاته ده. خداخه(خدای خبر دئ)، خــداښکه(خدای بنه پوهيږي که)، نــېخه(نه يم خبر) او داسي نور ټول په دې ډله کي دي. د کندهار«ماله جات»هم په اصل کي له «مـحل» او «نجـات» څـخه جوړ سوی دئ، چي ځيني ثقيل توري يې په وينګ کي لوېدلي او د ځينو نورو ږغونه يې خپلو نيژدي مـخرجو ته اوښتي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نورو ژبو کې هم د امتزاج(blending)او ترخيم(shortening) خورا ډېر مثالونه او بولګې تر سترګو کيږي؛ مثلاً په پارسي کې د«شهپر» ترکيبي ټکی په واقعيت کې د «شاه» او «پر» له يوځای والي څخه جوړ سوی دئ، چې اوس د «الف»په لوېدو سره په او سنۍ بڼه(شهپر) اوښتی دئ. شهبال(شاه+بال)، سرفراز(سر+افراز)، مچم(من، چه، میدانم)، خدام(خدا، میداند)او داسې نور يا په انګرېزي کې د ډيموکراسۍ(democracy) ټکی، چي په حقيقت کې د”demos”(د يونان د ښاري دولتو عام وګړي) او”kratos”(حکومت، واکمني)له دوو يوناني ټکو څخه جوړ سوی؛ او د“demokratia”له اليشې سوي بڼې څخه نن په انګرېزي ژبه کې د ډيموکراسۍ په بڼه اوښتی دئ. سايکالوجي/ سايکالوژي، ټيلفون، ټيليګرام، ټيليګراف، ټيليسکوپ، مايکروسکوپ او په سلګونو نوري کليمې ، چي په واقعيت کي له دوو بېلو کليمو څخه ترکيب سوي دي؛ او اوس د شکلي بدلونو له امله د يوې کليمې په بڼه ښکاري، هم ګرده په دې ډله کې راځي.

مرسته، کالي، دهګان، دهقان، دېګان، برېخ، شاهد، صنم او په سلګونو نور، لکه څنګه چي مخکي هم لنډه يادونه وسوه، د هغو ټکو له ډلي څخه دي، چي د بېلابېلو عواملو پر بنسټ، له مانوي اړخه اوښتي دي.
د قاموسو مؤلفان بايد د دغه راز ټکو د راغونډولو او ليکلو پر مهال د هغو د امتزاج، ترخيم او نحت ځرنګوالی په روښانه ټکو وښيي. د بېلابېلو ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو په جوړښت کي داسې بدلون د هغو د ريښو، مورفالوژۍ او مانا په پېژندنه کې ارزښتناکه مرسته کوي، چي قاموس ليکوونکی بايد ټينګه ورته ځير وي.

په قاموسو کې د را غونډو سوو کليمو ګرامري وېش او ځانګړتياوي

په قاموس ليکنه، په تېره بيا د ژبې په عامو او هر اړخيزو قاموسو کي يل ډېر مهم او د غوَر وړ ټکی د کلام د بېلابېلو برخو د وېش له پلوه د را غونډو سوو کليمو د بېلولو مسأله ده، چې په انګرېزي کې يې (word classes /parts of speech) بولي. د قاموسو ليکوونکې بايد پوه سي، چي د پام وړ ټکي د کلام د اجزاوو د ګرامري وېش له اړخه په کومه ډله کي راځي. په بېلابېلو ژبو کې د کلام د اجزاوو پر نوعيت، ځرنګوالي او شمېر اوږدې خبري سوي دي؛ مګر سره له دې هم، څه ثابت او منلئ معيار نه تر سترګو کيږي. په دې مانا، چي اورو پايي ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د کلام برخي په يوه ډول وېشلي دي؛ د عربي ژبو ګرامر پوهانو په دې وېشنه کي بله لار غوره کړې ده؛ او په ځينو هندي الاصله ژبو کي د کلام د برخو وېش جلا رنګ او بڼه لري. په پښتو کې هم ژبپوهانو او ګرامر پوهانو د بېلابېلو لارو پيروي کړې ده. د دې پراخ بحث ځانګو او ښاخو ته لاس اچول، ښايي دې لنډې ليکني ته د ګرامر ښووني رنګ ورکړي، چي طرحه کول يې دلته پر ځای نه بريښي. دلته يوازي دونه يادونه کافي ګڼو، چي په ننيو پښتو قاموسو کي د کلام د خپلواکو يا ناخپلواکو اجزاوو په توګه د اسم، صفت، فعل، قيد، ضمير، اداتو(اضافي تورو يا ناخپلواک ټکو)، ارتباطي تورو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ندا تورو، مختاړو او وروستاړو یا مخوندییو او شاوندییو، عددونو، ږغونو(اصوات)او داسي نورو پېژندنه ډېره مهمه او ضروري ده.

په قاموس لیکنه کي د کلام هره برخه یا هره کټګوري ځانته خاص ارزښت لري، چي باید له ټولو باریکییو او جزییاتو سره را غونډ او تشریح سي؛ د مثال په توګه د پښتنو په مختلفو لهجو او سیمو کـي د اصواتو خورا ډېر او بېل ډولونه کارېږي؛ لکه کړپ، کړوپ، خـرپ، خروپ، دړَب، دروب، کخ/کیخ، غړ، کښ، شر، بغ، سږ، سغ او په لسګونو نور یا په دري کي بُر، سور، یق، کخ/کیخ، ګرم، ګروم او داسي نور. په انګرېزي کي زیاتره ږغونه پر درو ډلو وېشي:

الف) تقلیدي ږغونه: هغه ږغونه، چي په حقیقت کي د یو ځانګړي ږغ تقلید یا پېښې کوي؛ لکه:

meow, moo, bow-wow, vroom, etc.

ب) سیمبولیک ږغونه: دا ږغونه زیاتره د یو سیټ یا مجموعې په بڼه استعمالیږي، چي ځیني یې قافیې هم لري؛ لکه:

lump, bump, hump, clump

یا د داسي ټکو په بڼه څرګندیږي، چي د تورو په پیل کـي یې یـو راز توری وي (alliteration) لکه:

flick, flash, flip, flop, etc.

ج) نابېره او په زوره چغه(Ejaculation) :

ho-ho, ha-ha, pish, pshaw, etc. (Jackson and Amvela 51.)

دا ډول ټکي باید د ژبي له بېلابېلو لهجو څخه په پوره دقت را ټول او په قاموسو کـي په منظم ډول ثبت سي.

د کلام پر پر دې اجزاوو سربېره، په قاموس لیکنه کي د نورو ګرامري خصوصیتو لکه فـاعلي، مفعـولي، مالکي، اخباري، استفهامي، آلي او داسي نورو حالتو؛ مجعول او مجرد ثـلاثي مصـدرو، د فعل د لازمي او متعدي ډول د څرنګوالي، د فعل د بېلابېلو زمانو(حال، ماضي او جاري)؛ د بې قاعـدې نارینه(مذکر) او ښځینه(مؤنث) حالتو، د بې قاعـده مفردو او جمعـي ډولونو، د زمان او مکان د اسمونو، ساده او مرکبو حالتو او نورو ګـرامري مشخصاتو پـه اړه لنډه یادونه کیږي.

په قاموسو کي د کلام د اجزاوو سمه او دقیقه پېژندنه له دې کبله هم ډېره د پام وړ ده، چي ځیني کلیمې په یوه وخت کي د کلام په څو ډلو پوري اړه لري. لوستونکي باید هـرومرو په دغه راز توپیرونو او باریکییو ښه و پوهېږي؛ مثلاً د «جهان» کلیمه په پارسي، پښتو او ډېرو نورو ژبو کي استعمالیږي، چي د ایتمولوژی له اړخه د پهلوي ژبي د «کیهان/ګیهان» له ټکي څخه اخیستل سوې ده (عمید۱: ۸۴۴ او ۳: ۲۰۲۳). دا ټکی د اسم په توګه د نړۍ، عالم، بشریت، خلګو او داسي نورو په مـانا کاریـږي؛ خو د فاعلي صفت په بڼه د «جهیدن» لـه مصدر څخه د ښورنده، خوځنده، جهنده او متـحرک ماناوي افاده کوي. سربېره پر دغو حقیقي ماناوو دا کلیمه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي عرفان په خورا ډېرو اثارو کي د لړزېدونکي، متزلزل، ناپایه دار، فاني، بې بقا ، بې ثباته او داسي نورو په مجازي او استعـــاري ماناوو هم استعمال سوې ده. اسلامي عارفانو په خپلو اثارو کي استدلال کړی دئ، چي په عرفاني ادبياتو کي ناسوت عالَم (مادي نړۍ) ته ځکه د « جهان »صفت ورکړل سوی دئ، چي يو رنګي، ثبات، ټيکاو او بقا نه لري. په خواشينۍ سره د «جهان»دا مانا نه يوازي د عامو خلکو ؛ بلکي د ځينو ليکوالو ، ژبپوهانو او حتا قاموس ليکوونکو له پامه هم لوېدلې ده.

په انګرېزي کي هم داسي ټکي په پېښر دي، چي په عين حال کـي د اسم، صفت، فعـل او قيد په بڼو کاريږي؛ مثلاً(hit)د فعل په بڼه د وهلو ، ويشتلو او داسي نـورو پـه مانا کـــاريږي؛ خو د اسم په بڼه بريد ، يرغل، وار، حملې، نښتې او داسي نورو تـه وايي.(proceeds)کليمه د اسم د جمعي په حالت کي عايد ، حاصل، دخل، ګټې او داسي نورو ته وايي؛ خو د فعـل په بڼه پر مخ تلو ، دوام ورکولو ، رامنځ ته کېدو ، را ټوکېدو او داسي نورو ته وايي. ”broke“ کليمه د فعل په بڼه، د فعل دوهم يا ماضي حالت دئ؛ خو د صفت په بڼه د بې پيسو ، کنګال، مفلس او داسي نورو ماناوي لري. د”dirty“عامه کليمه د صفت په توګه د چټل، بې نظمـه، تاريک توربخونه، درواغجن، ټګمار، فاسد ، خاين، غوولونکي او داسي نورو په مانا کاريږي؛ حال دا چي د فعل په توګه د تورولو ، ورانـولو ، چټولولو ، بـې نظمه کولو او داسي نـورو پـه مـانا ده.”book“ د اسم په بڼه کتـاب ، کتابچې، البــوم او داسي نــورو تــه وايـي؛ په داسي حــال کي، چي د فعل پــه حالت کي د نوم ليـــکلو ، نوم ثبتولو ، سازمان ورکولــو ، برابرولــو ، ځان يا چاتــه بېلولو او داسي نورو په مانا دئ. په لاندي مثال کي ”round“ټکی په پــام کـي نيسو ، چي د صفت، اضافه توري، قيد ، اسم او فعل په بېلا بېلو بڼو کــاريږي؛ او جــلا جــلا ماناوي لري:

round (adjective) e.g. “a *round* stone.” ***ګيردۍ/ګردۍ*** ډبره.

round (preposition) e.g. “*round* the corner.” نيژدې

round (adverb) e.g. “They all gather *round*.” دوی ګرده سره را ټوليږي.

round (noun) e.g. “You can buy the next *round*.” ته کولای سې نوی ***رَوَن*** رانيسې !

round (verb) e.g. “when we *round* the next bend.” کله چي پر راتلونکي کجګر را ***وګرځوو***.

(Jackson and Amvela 22.)

په انګرېزي کي يو بل ګرامري جوړښت هم سته، چي د ”participial phrases“په نامه ياديږي؛ لــــکه: ”The running boy“, “The speeding jet”, ”Encourage, we ...“او داسي نور، چي يوه کليمه اصلاً له فعل څخه جوړيږي؛ خو د فعل او صفت په بڼه کاريږي.(Warriner 65)يا يو بل ډول ګرامري ترکيب، چي په انګرېزي کي يې”gerund“ بولي؛ او په حقيقـــت کـي د فعل او”ing“له يو ځای کولو څخه جوړيږي؛ مګــر د اسم په بڼه استعماليږي؛ لکه”learning“ ”drilling“, ”swimming“, ”seeing“او داســي نور، چي مونږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په پښتو او پارسي کې د اسم مصدر په نامه استعمالوو ؛ لکه: کتنګ، وينګ، ليدنګ، بېلونګ، وتنګ، ژړونګ يا تشنګی، سوختګی، ګرسنګی، شرمندګی، کردار، ګفتار، رم، هراس او داسي نور په پښتو او پارسي کې. د دې او داسي نورو حالتو په اړه لوستونکو ته مالومات وړاندي کول؛ او د هغو توضيح او تشريح، د قاموس ليکوونکي د کار ډېره مهمه او ضروري برخه ګڼله کېږي.

په پښتو ژبه کې د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» يوازني مشرح او مفصل قاموس دئ، چي ګرده را غونډي سوی کليمې يې د کلام د اجزاوو د نوعيت او بېلابېلو ګرامري جوړښتو له پلوه په ښه توګه معرفي کړي دي. د ارواښاد علامه رشاد(۱۳۰۰-۱۳۸۳ش) د پتي خزاني په تحقيقي فرهنګ او د خيرالبيان په تحقيقي لغتنامه کي حتا د علومو اکاډيمۍ تر «پښتو - پښتو تشريحي قاموس»هم د کليمو ګرامري پېژندګلوی ته زور او هر اړخيز پام سوی دئ.

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو، نادوده ښځينه حالتونو او بې قاعدې صفتو راتولونه او شننه

د بې قاعدې فعلو، بې قاعدې جمعو او نادوده تأنيث حالتو را غونډول او توضيح کول هم د علمي قاموس ليکني له مهمو کارو څخه ګڼل کېږي. لکه څنګه چي پوهېږو په زياترو ژبو کې د فعلو د بېلابېلو صيغو او د نومو د جمعي د جوړولو د پاره خاص قواعد ټاکل سوي دي، چي زده کړه يې هر چا ته اسانه ده؛خو په ځينو ژبو کې د ځينو نومونو جمعي او د ځينو شيانو ښځينه نومونه تر عامي قاعدې وتلي وي. داسي بې قاعده حالتونه نه يوازي کم لوستي خلګ؛ بلکي کله کله د لوړي زده کړي خاوندان هم له سترو پېچومو او کړاوونو سره مخامخ کوي. قاموس ليکوونکي بايد په ژبه کې دغه راز بې قاعده حالتونه په ډېر غوَر سره وپلټي؛ او له لازمو توضيحاتو سره يې د يوه دقيق معيار په توګه وړاندي کړي؛ مثلاً په انګرېزي کي ماضي حالت معمولاً د فعلو په پای کې د(d، ed يا t) وروستاړو په زياتولو سره جوړېږي؛ خو د دې عمومي قاعدې پرخلاف، داسي ډېر فعلونه هم ډېر دي چي له دې قاعدې څخه مستثنأ ګڼل کېږي؛ لکه write، wrote او written چي درې سره حالتونه يې بېل دي. يا leave، left او left چي دوهم (ماضي)او دريم حالت يا وصفي وجه(past participle)يې له لومړي حالت څخه توپير لري. يا read, cut, put, rid او داسي نور چي حال، ماضي او دريم حالت يې تولهد املا له پلوه يو راز دي. همدارنګه په انګرېزي کي عموماً له نومو سره د"s"يا "es"په زياتولو سره د جمعي حالت منځ ته راځي؛ لکه: benches, axes, books او داسي نور؛ خو ځيني داسي نومونه هم سته،چي د جمعي حالت يې د دې قاعدې له مخې نه جوړېږي لکه men، women او داسي نور، چي د جمعي په حالت کي يې "a" توری په "e" اوښتی دئ. سربېره پردې په انګرېزي ژبه کي د ځينو نومونو مفرد او جمع خورا عجب و غريب ډولونه لري؛ مثلاً "datum"چي جمع يې"data"(اطلاعات، حقايق) ده. البته ځينو فرهنګ ليکوونکو"data"داسي جمع ګڼلې ده، چي تل په انفرادي بڼه کاريږي. "criterion"هم له دغه ډول بې قاعده اسمونو څخه دئ، چي جمع يې د"criteria"(معيارونه، مشخصات)ټکی دئ. "phenomena" د جمعي صيغه ده، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

"phenomenon"يې مفرد بڼه ده. د داسي ټکو شمېر ډېر دئ، چي د ټولو يادونه يې ببـــله پلـــټنه او څــــېړنه غواړي. په انګرېزي کي ځينـــي داسي بې قاعدې ټکي هم سته، چي جمــع يې د مفـرد په تــوګــه استعــماليږي ؛ لکه"means" او داسي نــور. ځيني نور ټـکي تل د جــوړه والي په لــحاظ د جمعــــي په بڼــه کــاريږي؛ لـــکه : scissors , shoes, trousers او داســـي نـــور.

په عربي ژبه کي هم د نومو د جمعي حالتونه بېلابېلي بڼې لري. زياتره نومونه د «ين» او «ات» وروستاړو په زياتولو سره جمع کـــيږي؛ لکه مؤرخ- مؤرخين، معلم - معلمين، کمال- کمالات، عادت- عادات او داسي نور. ځينـي نور د دې قاعدې پرخلاف ځانتــه ځانګـــړي جمعي لري؛ لــکه: سر - اسرار، شرير- اشرار، شر- شرور، فضيلت - فضائل، علم - علوم. ځيني نور نومونه هم سته، چي له دغو قاعـدو سره چندان اړخ نه لګوي؛ لکه:«جــنج»چي د «جنحة/جنـــحه» جمع او «مآخـــذ» چي د «مأخـــذ» جمــع ده.(Wher 8 & 140)

سربېره پر دې همدا اوس په ايرانۍ پاړسي کي د «راه حلها» ، «قتل عامها» ، «نکته نظرها» او داسي نورو په څېر نا سمي جمعي دود دي، چي سمي بڼي يې«راههای حل» ، «قتــلهای عام» ، «نکـــته های نظر/ نکات نظر» دي. د دې تر څنګ په پښتو ، پاړسي او اوردو کي هم د جمعي ځينـــي صيغې د يکړ يا مفرد شخص د پاره کاريږي؛ لکه: اولاد ، مسلمان، طلــبه، مجاهدين، طوايـــف، شروعات، حواس او داسي نور؛ په داسي حال کي چي اولاد د « ولد» جمـــع، مسلمان د «مسلم» جمع، طلبه د «طالب» جمع، مجاهدين د «مجاهد»جمع، طوايف د «طايفه» جمع، شروعات د «شروع» جمع، حواس د «حس»جمع ده. موږ تل په خبرو او مرکو کـي له مخاطب څخه پوښتنه کوو: «اولادونه دي ښه دي؟» هيڅکله نه وايو ، چـــي «اولاد دي ښه دي؟» دغه راز جمعو په پښتو ، پاړسي او نورو ژبو کي ځينو جمع الجمعو ته هــم لاره برابـره کړې ده؛ لکه: مالياتها ، مجازاتها ، امورات، مشکلاتات، مسلمانان، غريبانان او داسي نور.

تر دې چي تېر سو ، په قاموس ليکنه کي بــله ورته مسأله د ځــينو نـادوده نـــارينـه (مـــذکر) او ښځــينه (مؤنـــث) نومـــو يــــادونه ده؛ مثـــلاً: executive - executrix, gander - goose, fox- vixen, mediator- mediatress /mediatrix او داسي نور(انصاری**۵۳-۵۴**).

لکه څنګه چي وينـو په بې قاعده جمعـــــو کي د جمعـــي حالت د خپل مفرد حــالـــت يو ساده وريانـــتې يا د ژبپوهانو په اصـــطلاح اينفلـيکشنل مارفـــيم(inflectional morpheme) نه دئ. د باقاعده جـــمعو پر خلاف د جمعي دغه راز ډولونه، هر يو د کاملاً بېل او ځانګـــړي حـالــت استازيتوب کوي. که څه هم نن سبا په ويـــلو او ليـــکلو دواړو کـــي د دغه راز نـــومـــو ښځينه بـــڼه ډېره لږ استعـــماليږي؛ خو سره له هغه هم قاموس ليکوونکي بايد لوستونکو ته د داسي نومو ټـول تاريخي بدلونونه او څرنګـوالی، په روښانه ټکو کي وښيي.(Jackson and Amvela 82)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کي داسي صفتونه خورا ډېر دي، چي د تفضيلي او عالي صفتو د جوړولو عام قواعد نه پر تطبيقېږي؛ ځکه په دې ژبه کي تفضيلي صفت له ساده صفت سره د "er" او عالي صفت د "est" په زياتولو سره جوړېږي؛ مثلاً د tall (جګ، لوړ) توکی، چي تفضيلي صفت يې "taller" او عالي صفت يې "tallest" دئ ؛ اما د ځينو صفتو تفضيلي او عالي شکل له دې قاعدې څخه په بشپړه توګه توپير لري؛ مثلاً "bad" چي مقايسه يي صفت يې "worse" او تر ټولو خراب حالت يې "worst" دئ. good (ښه) توکی هم دا بڼه لري، چي تفضيلي صفت يې "better" او عالي صفت يې "best" دئ. (Warriner 14-16 and Thomson36-37)

هغه قاموس ليکوونکي چي د بلي ژبي او انګرېزي يا انګرېزي او بلي ژبي د دوه ژبيز فرهنګ په ليکلو لاس پوري کوي، بايد هرومرو داسي توکو ته پام وکي؛ ځکه قاموسونه هغه کتابونه دي، چي د لغاتو پر ډول ډول ماناوو سربېره بايد لوستونکي له دغه راز بې قاعدې حالتو او ګرامري باريکييو هم سره اشنا کړي.

په پښتو کي هم د ځينو نومو لکه چوکۍ، خولۍ، ګاډۍ، هګۍ/اګۍ، ګېډۍ او داسي نورو مفرد او جمع يو راز دي. داسي نومونه چي د ګرامر له پلوه يې «د جنس نوم يا اسم جنس» بولي، تل په مفرد يا يکړ ډول کاريږي. اوبه، بوره، غنم، اوړه، مستې، شيدې او داسي نور شيان ګرده په دې ډله کي راځي. په پاړسي، انګرېزي او نورو ژبو کي هم دغه ډول توکي د جمعي په بڼه نه استعمالېږي. سربېره پردې، فرهنګ ليکوونکی بايد د «مظلوميت»، «محکوميت»، «معصوميت»، «مغلوبيت» او داسي نورو ترکيبي توکو په جوړښت کي د پاړسي ژبي د مجعول يا جعلي مصدر څرنګوالي ته هم په واضح توکو اشاره وکي. د پاړسي ژبي قاموس ليکوونکی بايد د توضيحاتو په وړاندي کولو سره همدغه راز روښانه کي چي مقوله، موقوفه، معضله، خالصانه، شاعرانه، حکيمانه، جانانه، عاشقانه او داسي نور جعل سوي مشتقات اصلاً په پاړسي ژبه کي د عربي توکو له مخي جوړي سوي دي؛ او په دغه بڼه په خپله اصلي ژبه (عربي) کي دود نه دي (نفيسی، «دستور لغت نويسی،» فرهنګ فارسی عميد ۲۴-۲۵).
ځينو فرهنګونو د لومړي توک په پيل او ځينو نورو د الفبايي ترتيب له مخي په متن کي د ګرامر د ډېرو مهمو توکو، د ليکني د بېلابېلو نخښو او ځينو نورو ژبنييو مسألو په اړه لنډ، خو ارزښتناک مالومات وړاندي کړي دي. شک نسته، چي قاموسونه د ژبپوهني يا ګرامر کتابونه نه دي؛ خو سره له دې هم د ګرامر او تنقيط د عامو قواعدو په اړه د لوستونکو ځينو عامو او مهمو پوښتنو ته لنډ جوابونه وړاندي کول، په زړه پوري او ګټور کار دئ. د پاړسي په زړو فرهنګو کي «فرهنګ جهانګيری»، «فرهنګ جعفری» او په معاصرو پاړسي او عربي قاموسو کي «فرهنګ عميد»، «المنجد فی اللغة و الاعلام» او ځينو نورو د ګرامر برخي ته هم توجه کړې ده. د پښتو په زړو فرهنګو کي «رياض المحبت» او په نوو فرهنګو کي د افغانستان د علومو اکاډيمۍ «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» ګرامري اړخو ته ښه پام کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني وختونه د يوې کليمې يوه ټاکلې بڼه د خلکو پر يوې خــاصې ډلې دلالت کوي؛ لکــه «علمأ» چي د «عالِم» د کليمې د جمعـــي حالت دئ؛ خو زياتره د ديني عالمانو په مفهوم کارېږي؛ ځکه موږ په پښتو او پارسي کي نه وايو: ديني پوهان/ دانشمندان دينی؛ بلکـي د هغو پر ځای وايو: دينـــي عالـــمان يا ديني علمأ/ علمای دينـــي يا علمای کـرام. دا کليمــه حتـــا په انګرېزي کي هـــم د "Ulama/Ulema" په بڼه کـارېږي. دې ټولو باريکــو لغوي اړخو او اختصاصي ځانګړتياوو ته د لوستونکو پام اړول، تر هر څه مخکي د قامــوس ليکوونکی کار دئ.

په قاموسو کي د را غونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو يادونه

په معاصره قاموس ليکنه کي بله مهمه موضوع، د راغونډو سوو کليمو د بېلابېلو مشتقاتو لنډه يادونه او سپړنه ده؛ ځکه په هره ژبه له هغې ډلي څخه په پښتو کي داسي ټکي، ترکيبونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي په اصل او ريښه کي له يوې مادې څخه راوتلي دي؛ خــو د وخت په تېرېدو سره د بېلو کليمـــو او ترکيبو په بڼه را منځ ته سوي دي؛ مثـــلاً ورورولـــي، وروروګلوي، وروري، وروريالنه، ورور وژنه او داسي نور ټول د «ورور» له ټکي څخه را وتلي دي. د «ود»له کليمې څخه، چي اوس زموږ د خلکو په ورځنيو محاورو کي له منځه تللې ده د ويدا، وده، ويـده، ودنه، واده، ودول، ودېدل، ودون، وداونکی، ودېدونکی، ودېدونې، ودېدون، ودېدنه، ودونه او نورو ټکي راوتلي دي(حبيبي،«د کلـــماتو مــرګ او ژونــد،»کابل۲،۱۰). جــګه غــاړه، لکه غاړه، غاړه غړول، غاړه ايښوول، غاړه اغوستل، غاړه بندول، غاړه خلاصول، غاړه غړی، غاړه په غاړه، لاس تر غاړه او داسي نور ټول هغه اصطلاحات او محاورې، چي د «غاړې» له مــادې څخه مشتق سوي دي؛ او هر يو يــې جلا مانا لري.

له نېکه مرغه، په پښتو کي د کليمو د اشتقاق لمن ډېره پراخه او غني ده. په زياتره ټکو کښې يې له آره د اشتقاق زوروَره تومنه ګډه ده؛ د مثال په توګه پوهيالی، پوهنيار، پوهنمل، پوهندوی، پوهنوال او پوهاند ټول د پوهې يا پوهني له ريښې څخه را توکېدلي دي، چي د پوهنوَر(د شمله ور، متوَر، غموَر او داسي پر وزن)، پوهنغر (د پوهي غر)، پوهنلمر (د پوهي لمر) او داسي نـورو پــه شان ترکـيبي ټــکي هـــم په دې ډلــه ور ګډېدلای سي. يا په پارسي کي ميخانه، ميکده، مي پرست، مــی فروش، مــي خــوار، ميګون، ميګسار، ميګساری او داسي نور چي ګرده د «می»له کليمې څـــخه را توکېدلي دي. په اروپايي ژبو، خاصتاً انګرېزي کي هم د داسي مشتقاتو لمن خورا ارته ده؛د مثال په تــوګــه:

"liberticide", "liberalizing", "liberalizor", "liberalize" , "liberalism", "liberal " , "liberalization", "liberalist", "liberty " , "liberality", "liberate", "liberator", او داسي نـور،

چــي ټــول د ازاد په مانــا د(liber) له لاتيني ټکي څخه راوتلي دي؛ او د پېړيو پېړيو پــه اوږدو کي يې د خلګو له اړتياوو سره سم بېلابېل بڃي او لمسي زېږولي دي. البته په انګرېزي کي د کليمو بڃي او کورنۍ زياتره په دوو لارو جوړېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- له يوه خپلواک مارفيم (free morpheme) سره د ډول ډول ترړلو يا ناخپلواکو مارفيمو (bound morpheme) د يو ځای کېدو له لارې؛ لکه:

state (verb)
stated, stating

په پورتني مثال کې "state" خپلواک مارفيم (تر ټولو کوچنۍ مانا داره واحد) دئ؛ په داسې حال کې چې په "stated" کې "ed" او په "stating" کې "ing" ترړلي يا ناخپلواک مارفيمونه دي؛ او په انګرېزي کې يې "inflections" يا د کليمو اوښتي صرفي شکلونه هم بولي.

- له اصلي کليمې يا خپلواک مارفيم (state) څخه د اشتقاق پر بنسټ؛ لکه په دغو مثالو کې:

stateable, statement, misstate, restate, understate.

په دې توګه اشتقاق هغه لغوي بهير يا عمليه ده، چې په هغې کې د بېلابېلو ضميمو (مختاړو او وروستاړو) په زياتولو سره له يو موجود ټکي څخه نوي ټکي، عبارتونه او ترکيبونه جوړېږي؛ مثلاً د "resign" له کليمې سره د "ation" وروستاړی يا د "depart" له کليمې سره د "ure" شاوندی يو ځای سوی؛ او په وار سره يې د "resignation" او "departure" بېل ټکي منځ ته راوړي دي. (Jackson and Amvela 82)

په عربي قاموسو کې عموماً له يوې ريښې څخه را وتلي مشتقات د هغو تر اړونده مصدرو لاندې کاږي؛ لکه: شراب، شارب، شربت، مشاربه، مشروب او داسې نور، چې ټول بې الفبايي ترتيبه د «شرب» تر مصدر لاندې کښل سوي دي (الهنائي الأزوي ۳۸۰؛ Wehr 462)؛ حال دا چې په پښتو او پارسي فرهنګو کې زياتره مشتق سوې کليمې هر يوه د الفبې د تورو په ترتيب، د بېلو قاموسي ټکو په بڼه راوړل کېږي. دلته په انګرېزي کې د بېلابېلو کليمو په جوړښت کې د صرفي ضمايمو د بدلون راوستو ځيني نوري بولګې ښيو، چې اشنايي يې د قاموسو لوستونکو ته بې ګټې نه ده:

Noun:

Base form	Stem+plural	Stem+possessive	Stem+plural+possessive
boy	boy*s*	boy*'s*	boy*s'*

Adjective:

Base form	Stem+comperative	Stem+superlative
cold	cold*er*	cold*est*

Verb:

Base form	Stem+3rd person singular	Stem+ past
eat	eat*s*	*ate*

Stem+participle	Stem+present participle
eat*en*	eat*ing*

په دې ټولو حالاتو کې، د ګرامر له پلوه د اړونده ټکو اصلي ډول يا اصلي کټګوري نه اوړي. په بله وينا اسم، صفت او فعل ګرده د پخوا په څېر د اسم، صفت او فعل په بڼه پاتېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کې اشتقاقـــي ضميمې عمدتاً پر دوه ډوله دي:

الف) هغه اشتقاقي ضميمـــې، چې په مونښلولو سره يې د کليمو نوعيـــت يا ډول اليشـــيږي. له دې کبـــله د اوښتونکو ټکو (word class changing) په نامه يـــاديږي؛ لکه په دغو مـــثالو کـــې:

resign (verb)+ *ation* (derivational affix)= resignation (noun)
leak (verb)+*age* (derivational affix)= leakage (noun)
accurate (adjective)+*y* (derivational affix)= accuracy (noun)
free (adjective)+*dom* (derivational affix)= freedom (noun)
fright (noun)+*en* (derivational affix)= frighten (verb)
glory (noun)+*fy* (derivational affix)= glorify (verb)
(Jackson and Amvela 88-89).

ب) هغه کليمې چې له اصلي جوړښت سره يې د ضميمو په زياتولو سره، په ګرامري نوعيـــت يا ډول کې بدلون نه راځي؛ لکه:

Nouns:

noun + affix= noun
malaria + *anti* = anti-malaria
scholar + *ship* = scholarship

Verbs:

verb + affix = verb
join + *ad* = adjoin
agree + *dis* = disagree
judge + *pre* = prejudge

Adjectives:

adjective + affix = adjective
social + *anti* = anti-social
kind + *ly* = kindly
possible + *im* = impossible

په انګرېزي کې قيدونه د اسم، فعل او صفت په بڼه په نورو اشتقاقي کليمو نه اوړي. په بل عبارت، قيدونه له نورو صرفي ضميمو سره په ګـــډه، بېلې کليمې نسې جـــوړولای. (Jackson and Amvela 90-91).

په قاموسو کې د مکررو يا تأکيدي ټکو را غونډول

په پښتو، پاړسي او ځينو نورو ژبو کې داسي ترکيبونه ډېر دي، چې په يوه کار کې د ټينګار يا تأکيد دپاره په مضاعف يا دوه ځلي بڼه کاريږي؛ لکه: ژر ژر، چټک چټک، کرار کرار، ورو ورو، لړلړ يا په پاړسي کې زود زود، تيز تيز، کم کم، آهسته آهسته او داسي نور، چې ټول په يوه جومله کې د استعمال سوي فعل څرنګوالی بيانوي. په ځينو نورو ترکيبو کې د مخکنـــي حالت پر خلاف، دوې بېلې کليمې سره يو ځای کيږي؛ خو بيا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پخواني حالت په خبر په جومله کې د ټينګار مفهوم افاده کوي؛ د مثال په توګه: خبري اتري، ناري سوري، اوتي بوتي، سپکي سپوري، کنډوکپر او داسي نور په پښتو کې يا تاخت و تاز، ساخت و بافت، تير و تار، درهم و برهم، سوز و ګداز او داسي نور په پارسي کې يا قلع و قمع او داسي نور په عربي کې يا "all & all","leaps & bounds ","bread & butter" او داسي نور په انګرېزي کې.

د داسي تأکيدي ټکو مثالونه نه يوازي په ورځنيو محاورو؛ بلکي زموږ د ژبي په ادبي اثارو کي هم ډېر زيات دي. قاموس ليکوونکي بايد د ژبي له لغوي زېرمي څخه د دغه راز ترکيبو د را غونډولو، تشريح کولو او ادبي نظايرو د وړاندي کولو په کار کي، تر وسه وسه زيار و باسي.

په قاموسو کي د ځينو ناسمو ټکو د کارونې مثالونه او کره کول

قاموس ليکوونکي بايد د هغو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو دقيق مثالونه وښيي، چي د ځينو ژورناليستانو، ليکوالو او شاعرانو له خوا په ناسمه بڼه کارېږي؛ د مثال په توګه لوړه/ په اوږد يا مجهول واو/(قسم، سوګند) د پښتو يوه زړه کليمه ده، چي حتا ځيني مطبوعاتيان او ژورناليستان يې هم په تېروتني سره د لوړه/ په معروف يا لنډ واو/ (پورته، پاس، د کښته خلاف) په بڼه وايي يا بڼه(څېره، جوله، رنګ، ګونه، رخسار) چي ځيني يې له بڼه (بڼکه، د مرغانو بڼکه؛ په پارسي کي پَر) څخه هيڅ توپير نه کوي. سربېره پردې ځيني کليمي او ترکيبونه د مانا له پلوه په ناسمه بڼه کارېږي؛ مثلاً ويل کيږي: «ترينګلي حالات»، «لوړ پوړي/ جګپوړي چارواکي»، «لامل» او لاملان (جمع) او داسي نور، چي ټول په سمه بڼه او سمه مانا نه کارېږي. زموږ پوه او باخبره لوستونکي پوهېږي، چي «ترينګلی» په پښتو کي د تريو تندي، عبوس، کنجوس، بد مزاجه، بد خويه، مرچکي، خوشکتي، بخيل، خروس، چړوس، سخت، په ماناوو راغلئ دئ (و.ګ: امرخېل او نور، ۱:۲۷۲)؛ خو نن ګورو چي دا ټکی په ميډيا کي د سياسي او امنيتي حالاتو د صفت په توګه د ناوړه، خرپړ، بې ثباته، نا ارامه، خطرناک، ويجاړ، خراب او داسي نورو په مانا استعماليږي. د «پوړ» ټکی هم په پښتو کي اصلاً د منزل، طبقې، چت او داسي نورو په مانا کارېږي؛ مثلاً خلک وايي: «هغه ودانۍ پينځه پوړه ده» يا «هغه ودانۍ/ عمارت پينځه منزله يا پينځه پوړه لري» يا ويل کيږي: «پلانی دفتر په پلاني پوړ کي دئ» او داسي نور؛ خو نن وينو چي په ټوله ميډيا کي د «پوړ» ټکی بې دليله د رتبې، درجې، مقام، چوکۍ، واک او داسي نورو په ماناوو کارېږي؛ د مثال په توګه ويل کيږي: «د پلاني هيواد يا پلاني وزارت لوړ پوړي چارواکي...» دا ترکيب اصلاً د انګرېزي ژبي له "high-ranking" يا "high-level" څخه اخيستل سوی دئ. ايرانيانو د ټکي په ټکي ترجمي له مخي په «بلند پايه» و ژباړه؛ زموږ پارسي ژبو ليکوالو هم په پټو سترګو د «بلند پايه/ بلند رتبه» په ډول واخيست؛ حال دا چي په دري کي له پخوا څخه د همدې مفهوم له پاره د «ذيصلاح»، «باصلاحيت» او داسي نورو ټکي کارېده، چي زموږ خلګو ته تر «بلند پايه» يا «بلند رتبه» ډېر اشنا، لنډ او اسانه دي. په ډېري خواشينۍ سره پښتنو ژباړونکو هم د ايرانيانو د هماغه تحت اللفظي ژباړي پر بنسټ د «لوړ پوړي/ جګپوړي» ترکيب په ناسمه او بې مفهومه بڼه رواج کړ. دي ښاغلو دا سوچ ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، چي چارواکي څنګه «پوړ»لرلای سي؟ زموږ خلګ خو په خپلو خبرو او مرکو کي«پوړ»ټکی یوازي د ودانۍ یا تعمیر د پاره کاروي. څونه به ساده، اسانه، لنډ او مانادار وای، که د «لوړ پوړي/جګپوړي»پر ځای یوازي لوړ، لوی، واکمن او داسي نور ټکي استعمال سي؛ مثلاً د لوړ پوړي یا جګپوړي چارواکي پر ځای لوی چارواکي، لوړ چارواکي، واکمن چارواکي او داسي نور ټکي کار سي، چي نه د پردو د لغوړني او بې خونده ترجمې اغېزه پکښې ګورو؛ او نه هم ساده خبره په بې ځایه تکلف او پېچلتیا سره بې مقصده اوږده سوې ده. په دې خبره هم ټول پوهېږو، چي د نوو ماناوو او مفهومونو له پاره کله کله د ژبي پخوانیو ټکو، عبارتو، ترکیبو او تعبیرو استعمال جایز او معقول کار دئ؛ لکه د پوهنتون، زېږنتون، درملتون او داسي نور ترکیبي ټکي، چي د انګرېزي ژبي د یونیورسیټي، مټرنیټي هوم، فارمسي له پاره غوره سوه؛ او خلګو په خوشالۍ سره ومنل؛ خو د نوو ماناوو له پاره د هغو کلیمو منل او رواجول ډېر ګران دي، چي له یوې خوا په ژبه کي نوري ژوندۍ کلیمې ولري؛ او له بلي خوا یې خلګ شپه او ورځ په خپله اصلي یا پخوانۍ مانا کاروي. د ځینو ټکو نوي ماناوي، د ښکلا، سادګۍ، اسانۍ، او معقولیت له اړخه هم د خلګو ذهنونه نسي قانع کولای. حقیقت دا دئ، چي په پښتو او دري کي دا چپه او راسته غوبلونه ټول د هغه بې مانا او غیر علمي خوځښت نتیجه ده، چي د ایرانیانو په نوښت د ژبي د «سوچه کولو»په نامه پیل سوی دئ؛ او زموږ په هیواد کي یې ځیني پردي پال، په پټو سترګو پیروي کوي.

د «لامل» ترکیب هم له دې ډلي څخه یو دئ، چي په دې ورځو کي خورا بې ځایه او بې دریغه کارېږي. ځیني لیکوال، شاعران او ژورنالیستان د «لامل»ظاهري جولې ته په کتو سره داسي انګېري، چي ګوندي دا ټکی د پښتو ژبي سوچه او سپېڅلئ ټکی دئ؛ ځکه په هغه کي ظاهراً د عربي یا بلي پردۍ ژبي هیڅ نښه نښانه نه لیدله کېږي؛ په داسي حال کي چي دا ترکیب په حقیقت کي د «له» او «عمل»د یو ځای کېدو څخه جوړ سوی دئ . په کښته پښتنو کي تر اوسه دا ترکیب د «له عمل/ له عمله» په بڼه کارېږي. د اروښاد دوست محمد خان کامل مومند(۱۹۱۵-۱۹۸۱م) د تاریخ مرصع په سریزه، تعلیقاتو او حاشیو کي، چي دا اوس زما مخ ته پروت دئ، دا ترکیب په همدې اصلي عربي بڼه خورا ډېر استعمال سوی دئ(و.ګ. د دوست محمد خان کامل مومند په قلم د افضل خان خټک د تاریخ مرصع سریزه، لمنلیکونه او یادښتونه). د دې خوا پښتنو دا ترکیب په مفغنه بڼه (له امله/ لامله) دود کړ؛او د «له کبله» ، «له سببه» ، «له وجي» ، «له علته»او داسي نورو په مانا یې استعمالوي؛ اما په دې وروستیو کلونو کي ګورو، چي ځینو په اصطلاح «نوښتګرو ژبپوهانو» همدا ترکیب د ترخیم د د معمولو اصولو پرخلاف د «لامل»په بڼه را وړاندي کړ؛ او هر ځای یې د عربي عامل، علت، سبب، وجي او داسي نورو پرځای یې کاروي؛ مګر څوک د دې «نوښتګریو»په منطق او تعقل چندان نه پوهېږي؛ ځکه لومړی خو د سوو کلونو مروجي او اشنا کلیمې پرځای د نامأنوسي او نابابه ټکي درول هیڅ علمي جواز نه لري. دوهم دا چي د دې ټکي په مفغنه بڼه کي داسي لاسوهنه په هیڅ ډول د منلو وړ نه ده. په دې مانا چي«لامل»په اصل کي یو ټکی نه؛ بلکي له دوو برخو یا دوو ریښو (له + عمل) څخه مرکب دئ. د «له»اضافه توری یا ادات د پښتو په خورا ډېرو ترکیبو کي کارېږي؛ لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کوره، له ښاره، له کندهاره، له لوري، له پـلوه، له مـــېزه، له سترخانه، له خـــوړو او داسي نـور. په پارسي کي ددې مقصد دپاره«از» او په انګرېزي کي د "from"اداتکارېږي. په پښتو ګـرامر کي د د ، و ، له، تر، من، ځني، څخه او داســي نورو په څېر ادات یا ناخپلواک توري له بل خپلواک ټکي سره د هغه د همېشنۍ برخي په توګه نسو کارولای؛ مثلاً «ترکوره»، «د/له ښاره»، «د/له هغو څخه» او داسي نور هیڅــکله د یــوې واحدې کلیمې بڼه نسو ویلای. «لامل»هم باید د لامله/له امله (له + امل) په ډول استعمال سي؛ ځکه له خپلواکو کلیمو سره د اداتو نه همېشنی او بېلېدونکی تړښت، په خبرو او لیکنو کي لـویې ستونــزي پېښوي (په دې برخه کي د نور مالومات دپاره و.ګ. حبیبي، پښتو نثر ته کره کتنې ۲۴ او الفت ۲۲ – ۲۷).

که چیري«لامل»د یوې واحدې کلیمې په توګه د مـنلو وړ وي، بیا نو «لکبل»، «لخاطـر»، «لپلو» او داسي نور هم باید د دې ناوړه قاعدې پر اساس ناسم و نه ګڼل سي؛ مثلاً داسي جومله باید ناسمه و نه بلله سي، که وو ایو: «د پلاني کار یا پلانۍ پېښي لکبل څه ؤ؟» حال دا چي پښتانه په خپلو خبرو او مرکو کي د دغه راز کړکېچنو او بې خونده ترکیبو پر ځای وایي: «پلانی کار ولي وسو؟»، «د دې کار علت یا سبب څه دئ؟»، «د پلاني کار یا پلانــۍ پېښي وجه څه ده؟»یا تر ټولو لنډه او غوره بڼه: «پلانی کار یا پلانۍ پېښه ولي وسوه؟»او داسي نور. «په حقله/ په هکله» هم د «له عمله/ له امله»په شان یــو بل ترکــیب دئ، چي د کښتـه پښتنو له لاري اوس زموږ په اسانه او بې ولـه پښتو کي هم ډېر کارېږي؛ خو «په +حقــله/ په+ هکله»باید تـل د داسـي ترکیب په بڼه وپېژندل سي، چي دوې بــرخي لــري. په دې خبره مي هیڅ سر نه خلاصېږي، چي په پښتو کي د نوو لغتو او ترکیبونو په اصطلاح «مبتکر» جوړونکي ولي د خپل ولس پخه، اسانه، او ښکلي ژبه پرېږدي؛ او په لوی لاس له ځانه داسي ټــکي او ترکیبونه را باسي، چي د هري ورځي په تېرېدو سره زموږ روانه او خوږه ژبه لا مروړي او ګرانوي؟! پــه خواشینۍ سره په پښتو کي اوس د دغه راز ناوړه بدعتونو شمېر تر حساب تېر دئ.

له دې خبري هیڅوک نټه نه کوي، چي په ټولنه او طبیعت کي له بدلـونو او پرمختګو سره ګام په ګام د نوو ټکو، ترکــیبو او عبارتو جوړول، نه یوازي زمــوږ د ژبې؛ بلکي هري ژبې ښکاره او انکار نه منوونکي اړتیا ده. د دې څرګند واقعیت له پوهېدو سره سره، د مأنوسو او اشنا ټکو پر ځای د حق او نا حق نوو ټکو وضعه کول، هیڅ ګټه او منطق نه لري. د علمي او عصري قاموسو لیکوونکي باید د«سوچه کولو»تر نامه لاندي د ژبې د تباهۍ او وژني دغه راز عملونه په روښانه ټکو سره بیان کړي، چي لوستونکي یې په ټولو اړخونو او ځانګړتیاوو پوه سي.

په قاموسو کي د مشهورو تېروتنو د سمو بڼو وړاندي کول

کله کله ځیني ټکي او ترکیبونه په یوه ژبه کي په ناسمه بڼه باب سوي وي، چي مــوږ یې په عــام ډول مشهوره تېروتنه یا مشهوره غلطي بولو. قاموس لیکوونکی باید د یوه باصلاحیته ژبپوه او لغتپوه په څېــر د دغه راز ټکو، عبارتو او ترکیبو د را غونډولو تر څنګ د هغو سم او کره شکلونه هم لوستونکو ته وړاندي کړي؛ مثلاً په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو کي «صورت نيول»، «تصميم نيول»، «تر معالجې لاندې نيول»، «تر مطالعې لاندې نيول»، «پرلاره اچول»، «محکمه کول»، «څو کړۍ ماينونه»، «څو بابه ښوونځي»او په لسګونو نور هغه ترکيبونه دي، چي له نورو ژبو څخه د هو بهو ترجمې له لاري پښتـــو ته راغلي دي؛ او زموږ د خوږې او اسانه ژبې له ګرامري او مانوي جـــوړښت سره هيڅ اړخ نه لګوي.

ځيني وختونه په ټولنه کي د دوو نيژدې او يو رنګ ټکو يا په بېلابېلو سيمو کي د يوه ټکي د راز راز ورياتنونو ترمنځ په ويلو او کښلو کي ډول ډول تېروتني کيږي. دا هم په واقعـــيت کـــي ديوه پـــوه او مـــجرب قاموس ليکوونکي اصالت او رسالت دئ، چي د غه ډول تېروتنو او ګډوډيو ته د خلـکو پام واړوي؛ مثلاً په پښتو کي لوبديځ او لوېديز، ختيځ او ختيز، کوڅه او کوسه، روزګان او ارزګان، ارغسان او ارغستان، ساپی او صافی او په سلګونو نور يا په پارسي کي تصـــادم او تصـــادف، تيليګرام او تيليګراف، ګزاردن (په ز) او ګذاردن (په ذ) او داسي نور، چـــي خلک يـــې زياتره په تېروتني سره يو د بل پر ځاى کاروي. پـــه انګرېزي کي هـــم داسي مثـــالونه لږ نه دي؛ لکه :canvas (کرباس، کـــتان، هغه توټه چي انځـــورونه پرکښل کـــيږي) او canvass (د چا د رايـــې يـــا ملاتړ غوښتنه، د رايي ورکوونکو د نظرياتو پوښتنه او داسي نور) يا born (زوکـړى، ذاتي، مورزاده) او borne (زغمليځ، منليځ، لېږليځ، لرليځ او داسي نور). دوهمـــه کليمه (borne) په حقيقت کـــي د ”bear“ د فعل دريم حالت يا وصـــفي وجه ده؛ په داسي حال کي چي لـــومړى کليمه (born) د صفت په بـــڼه کاريږي.

په هره ژبه کي داسي ټکي او ترکيبونه خورا ډېر دي، چي زياتره عام او لږلوستي خلـک يې په شکلي او مانوي بېلوالي کي له تېروتنو سره مخامخ کيږي. قاموس ليکوونکي بايـد داسي ګډوډۍ او التباسونه په روښانه ټکو سره تشريح او بيان کړي، تر څو په دې توګه په ژبه کي د خپلسرى او ابتذال مخه ونيول سي.

نيولوجيزم او قاموس ليکنه

بشري تمدن تل د پرمختګ او بدلون په حال کي دئ. هره ورځ د ټولنيز ژوندانه په بېلابېلو ډګرو کي نوي نوي اختراعات او کشفيات کيږي. دا نوي علمي او تخنيکي پرمختګونه له ځانه سره د نوو لغتونو، تعبيرونو، ترکـيبونو او مصطلاحاتو اړتيا را منځ ته کوي.

نيولوجيزم(neologism)يا د نوو ټکو جوړونه د هري ژبې د لغوي زېرمي مهمه، ضروري او پراخېدونکي برخه ده، چي د بشري اړيکو نيژدېوالي او چټـکو ساينسي پرمختګونو يې د بل هر وخت په پرتـــله، اړتيا زياته کـــړې ده. هغـه قاموسونه، چي د بشري ټولني له سياسي، اجتماعي، فرهنګي، علمي او اقتصـادي بدلونو سره ګام په ګام پرمختـــګ و نه کي؛ او د نـــوو پرمختګو او نوو حالاتو پـه رڼا کي بشپړ نسي، په هيڅ وجه نسي کولاى د خلګو علمـــي او ادبي ستونزي ليري کړي. زاړه قاموسونه لکه څنګه چي مخکي هم يادونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسوه، په چټکۍ سره د کتابخانو په الماریيو کي بندي کيږي؛ او د اړونده ځانګو له څو محدودو څېړونکو پرته يې نور څوک پوښتنه هم نه کوي. دا ځکه چي عام خلک زياتره د هغو نـوو تـکو په مانا وو پسي ګرځي، چي د نوو بدلونوو په اثر، د ټولنيز ژوندانه په بېـلابېلو برخو کي ور سره مخامخ کيږي. له دې کبله بايد قـاموس ليکوونکي ترخپل ټول واک او ځواک پوري پوره کوښښ وکي، چـي په خپلو لغـوي زېرمـو کي د نوو کليمو، ترکـيبو او اصطلاحاتو را غونډولو او شنني ته هم کلکه توجه وکړي. د همدې مقصد له پاره په پرمختـللو هيوادو کي زياتره هرکال د ژبنيبو قاموسو نوي ايډ يشنونه چاپيږي. په دې توګه، په نوو قاموسو کي د علومو په ټولو برخو کي نوي جوړ سوي تـکي له علمـي معيارونو سره سم د خلـکو استفادې ته وړاندي کيږي. په دغه راز هيوادو کي د نوو کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د جـوړولو له لاري د قاموسو بډاينه او بشپړوَنه، همېشني او پرله پسي کار دئ. له بـده مـرغه پـه افغانستان، په تېره بيا پښتو کي د نوو تکو د وضعه کولو بهير له راز راز پېچومو سره مخامخ دئ. پښتو ژبه د هيواد د ځينو بې غَوْره سياسي رژيمو د واکمنۍ، د سيمې د تاريخي پېښو او فرهنګي جريانو د بېلابېلو اغېزو له امله، په افغانستان کي د ايراني پارسۍ او په پښتونخوا کي د اردو او انګرېزي ژبو تر پراخ او ژور نفوذ لاندي ده. دا نفوذ او اغېزه اوس د يوه بربنډ فرهنګـــي يرغـل ګڼچي ته رسېدلې ده. د همدې دلايلو پر بنسټ، د نړۍ له علمي او تخنيکي پرمختګـو سره اوږه پر اوږه، په پښتو او دري کي هم د نوو تکو وضعه کول؛ او د نوو قاموسو له لاري د هغو عامـول او رواجول، د دغو ژبو د ودې او پرمختګ اساسي ضرورت دئ. په راتلونکو بحثو کي، د نوو تکو د جوړولو، دودولو او ځينو نورو مهمو اړخو په اړه، څه رڼا اچوو.

قاموس ليکوونکي او د نوو تکو پېژندنه

مخکي هم اشاره وسوه، چي عام ولس د خپل غريزي او طبيعي عکس العمل پر بنسټ، هرومرو د نوو شيانو او نوو پېښو د پېژندني له پاره، له يوې لاري يا يوه تدبيره کار اخلي. دا غريزي او طبيعي غبرګونونه کله له علمي اساساتو سره سر نه خوري، له دې امله بايد ژبپوهان، خاصتاً لغتپوهان او قاموس ليکوونکي د دغه راز ګډوډۍ او خپلسرۍ په مخنيوي کي مرسته وکي؛ مثـلاً د اينټرنيټ له پــيدا ايښت سره په پښتو ژبــه کــي د انګرېزي ويب سايټ (website) له پاره د «ويبپاڼي»، «جالپــاڼي»، «اينټرنيټپاڼي»، «ويــب سايټ»، «ويــب» او داسي نورو تــکي راووته. طبعاً هر لغت جوړونکي خپله وضعه کړې تکی/ ترکيـــب تر نورو غوره وباله. د دې تکو ترمنځ د پايښت او بقأ دپاره علمي سيالي پيل سوه؛ او اوس ترڅو کـــالو سياليبو او تکرو وروسته ګورو، چي «ويبپاڼه» په افغاني ټولنه کي ترنورو سيالو ترکيبو مشهوره، مقبوله او ګټوونکې بربښي. په دې توګه بايد قاموس ليکوونکي «ويبپاڼه» د يوه عيني، واقعي او منلي نوي تکي په توګه په خپلو قاموسو کي ثبت کړي، چي عام وخاص يې په خپلو ورځنيبو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي. البته قاموس ليکوونکي کولای سي، چي د «ويبپاڼي» په تشريح او بيان کي د نورو سيالو تکو يادونه هم وکي، تر څو لوستونکي د «ويبپاڼي» په مفهوم ښه پوه سي. بايد هېره نه کوو، چي هر نوی وضعه سوی تکی په قاموسو کي د ثبتولو او ضبطولو وړ نه دئ. په بل عبارت، يوازي هغه تکي بايد په قاموسو کي د نوو تکو په توګه وليکل سي، چي د خلکو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځنيو خبرو او مرکو کي پراخ استعمال ولري يا خلګو عملاً په خپلو ورځينيو چارو او اړتياوو کي منلي وي. زموږ ځينو نيولوجيستانو اوس د نوو ټکو په نامه داسي زېرمي جوړ کړي دي، چي که د ژبي منلو او معياري قاموسو ته لاره پيدا کړي، په ډېر لږ وخت کي به زموږ د ژبي او فرهنګ د ودي پر ځای، د خلګو د سپېڅلي او خوږې ژبي شمزۍ ور ماتي کړي.

که په پښتني ټولنه کي د ايران د «فرهنګستان» په بڼه، د ژبپوهانو او لغتپوهانو يو سراسري مرکز فعاليت لرلای، بيانو د قاموس ليکوونکي کارنور هم اسانه کېده؛ ځکه دې مرکز به په پښتني سيمو کي د نوو ټکو د را غونډولو، توحيد او انسجام چاري پر مخ بيولای؛ او تر پراخو علمي شننو وروسته به يې د وړاندي سوو نوو ټکو له ډلي څخه، تر ټولو غوره د معيار په توګه منلای؛ اما دې لوی برې ته تر رسېدو پوري بايد، د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د اسانۍ، سادګۍ، معقوليت او عموميت اصول له پامه و نه غورځوو.

د نوو ټکو په جوړولو او رواجولو کي د چټکتيا ارزښت

د نوو ټکو او ترکيبو په جوړولو کي بل مهم او ارزښتناک اصل د هغــو په وضعــه کولو او دودولو کي د چټکتيا مسأله ده. که ژبپوهان، ادبپوهان، ليکوال، شاعران، ژورناليستان او په پای کــي د ژبي هر مينه وال په چټکۍ سره له پردو ژبو څخه نوو را توکېدلو ټکو او ترکيبو ته په خپله ژبه کي معادل ټکي جوړ نه کي،نو عام خلګ هيڅکله د دوی دې بې غَوْرۍ او ټمبلۍ ته لاس تر زني نه کښېني. خلګ د نورو ژبو له نوو ټکو سره د مخامخ کېدو پر مهال مجبور دي، چــي له دغو څو لارو څخه يوه غوره کي:

- د نوو ټکو په وړاندي خپل مروَج ټکي ودروي.
- که يې په خپله ژبه کي د نوو ټکو له پاره څه و نه موندل، بيا نو له خپلي پوهــي او تجــربې سره سم، هغو ته د خپلي ژبي نوي ټکي وټاکي.
- د ټولو لارو تر ټرلو وروسته، د ناچارۍ له مخي، پردي ټکي په خپله اصلي او وارد سوي بڼــه ومني؛ د مثال په توګه په افغانستان کي اوس عــام خلګ اووه يا اته کسيز موټر ته، چــي پــه انګــرېزي ژبه کــي يــې ايم پي وي MPV(Multi- Purpose Vehicle) يا(people carrier) بولي، د «تونيس» ټکی استعمــالوي يا هغــه تېــز رفتار موټر ته چي د بارورلو دپاره په شا کي تش ځای لري؛ او په انګرېزي کي يې ايستېټ کار(estate car) بــولي،د «سـراچه»ټکی کاروي. د سرويس(service)انګرېزي ټکی هم له همــدې ډلي څــخــه دئ، چــي پــه انګرېزي کي د خدمت، چوپړ، مرستي، ترميم، کار، وظيفي، عبادت، مراسمو، کتني، نظــارت او نورو په مفهوم استعماليږي؛ خو په افغاني پښتو او دري کي د سپرلي وړونکي غټ موټر يا بــس(bus)په مانا دود ده، چي هغه هم په خپل وار سره دخپله اوروپايي کليمه ده. دغــه راز، زموږ خلګو د موبايل (ګرځنده يا بې مزي تليفون) د سيګنل نخښبي ته د «آنتن» ټکی غوره کــړی دئ؛ مثلاً په هغو ځايو کي چي د مخابراتي دستګاه او موبايل ترمنځ سيګنل کمــزوری وي، خلــګ وايي: « موبايل آنتن نه ورکوي.» دا او په سلګونو نور ټکي په واقعيت کي د عام ولس د غرېزوي ذهن هستوني او پنځوني دي. په دې نوم ايښوونو کي، لکه څنګه چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګورو، د پام وړ ټکـو د لغوي او مانوي اړخو تر منځ هيڅ اړيکې او دلايل نه ليدل کـيږي. سره له دې هـم قـامـوس ليکوونکـي نسي کولای، په دې دليل چې ايم پي وي يا اووه سيټه موټر چيري او «تـونيس» چيري يا ايسټيټ موټر چيري او «سراچه»چيري، د دغه راز ټکو له را غونـډولو او ثبتــولو مخ واړوي؛ ځکه قاموس ليکوونکی د ټولني د ژبنيو، فکري او فرهنګي ارزښتـــونو د يـوه امانتکار ليکوونکي په توګه وجيبه لري چي ټولي هغه کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات په پوره غوَر سره را ټول او خوندي کړي، چي د ژبې په ادبي او علمي اثارو او ورځينيو محاورو کي باب وي. البته فرهنګ ليکوونکی بايد هېره نه کړي، چي د دغه راز ټکو او ترکيبو د راغونډولو او مانا کولو ترڅنګ د هغو اصلي علمـي او تخنيکـــي نومونـه هم وښيي؛ د مثـال په ډول روښانه کي، چـــي د «آنتن/ انتن» ټکی اصلاً د انتينا (antenna) د لاتيني کليـمې مفغـنه بڼه ده. دغـه رنګـه دا خبــره څرګنده کړي، چي انټينا په حقيقت کي د سيمانو، فـــلزي ميلو او نورو تخنيکي سامانو څخه جوړه سوې آله ده؛ او د راديو، تلوېزون يا بلي مخابراتي وسيلې د اليکټرو مقناطيسي څپو د اخيستني او په مقصد استعماليږي. له دې کبله د موبــايل فون د سيګنل ښوولو د پاره چندان موزون او معقول نه لېږدوني برېښي.

کله چي خلګو د خپلو طبيعي عکـس العملو په لړ کي نوو شيانو او نوو پېښو ته نوي ټکي او ترکيبونه غوره کړه؛ او د پراخ استعمـال په وجه په ټول ولس کي دود سوه، بيا نو د هغو پر ځای د چا خبره د نورو علمي او اکاډيميکو نومونو رواجول د اسمان خاته دي؛ ځکه خـلګ پـه هيڅ ډول حاضر نه دي، هغه کليمې او ترکيبونه په نورو اليش کړي، چي دوی يې په خـــپله پـــه جوړولو کي برخه اخيستې؛ او عملاً د هغـو په کاروَنه کـي هيڅ ربړ او تکليف نــه ګوري. «تونيس»، «سراچه»، «انتن» او داسي نور هغه ولسي نوم اينبووني دي، چـي اړول يـې پـه اسانه ممکن نه دي.

بې شکه موږ ټول (عام و خاص) بايد د ژبې بډايني او بشپړتيا ته په کلکه اوږه ورکوو؛ خو په دې کار کي بايد له ځانځانۍ، شخصي ذوق، ذهني قضاوتو او نورو روانـي - اجتمـــاعي ناروغيبو څخه ځانونه وژغورو. پښتو خورا شتمنه او ارته ژبه ده. په خواشينـۍ سـره د دې لرغوني ژبې ټول علمي، ادبي او هونري اثار لا تر اوسه په بشپړ ډول نــه دي را غونډ سوي. زموږ د لغوي زېرمي په پراخه لمن کي، د نيولوجيزم ډېرو ستونزو ته په اسانۍ سره د حل لاره موندل کېدای سي؛ خو دا کار په زغم او سړه سينه، پرله پسې علمي څېړنو او پلټنو ته اړتيا لري. هغه نيولوجيستان، چي په خپله ژبه او ادب کي تر هر راز پلټني او ګروېږني دمخه، د ماشين په شان نوي کليمې، عبارتونه، ترکيبونه او اصطلاحات جوړوي؛ او بيـا له خلګو په ټينګه غواړي، چي بې تأمله يې د پخو کـاټو په توګه په ورځنيبو خبرو او ليکنو کي استعمال کړي، په واقعيت کي خپلي ژبې ته تر هغو کسانو لږ زيان نه رسوي، چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي جريانو ظالمانه يرغلو ته لاس تر زني ناست وي؛ ځکه په دې کار سره د ولس سپېڅلې، اسانه او خوږه ژبه د يوه يا څو کسانو د شخصي ذوق او ذهني قضاوتو قرباني کيږي؛ په داسي حال کي چي د پردو ژبو او پردو فرهنګي يرغلو په نتيجه کي، د ژبې لغوي زېرمي او لرغونو فرهنګي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتونه لوی زیان رسیږي. په دواړو حالتو کې ژبه د ولس د یوه نه بېلېدونکي امانت په توګه، د اشخاصو او دولتو د بې رحمانه لاس وهنو له لوی خطر سره مخامخ کیږي. همدې لویو خطرو ته په پام سره باید ، زموږ نوې تکي د ولس په ژبه او فرهنګي میراثو کې ژوري ریښې ولري؛ د ټولني عامو خلکو ته اسانه او په زړه پوري وي؛ او په رواجولو کې یې له ناسمو او نامعقولو لارو کار وانخیستل سي.

البته له دې حقیقته هیڅوک سرغړونه نه کوي، چې د نوو ټکو جوړول یا نیولوجیزم زموږ د لرغوني ژبې د ژوندي پاته کېدو له خورا مهمو او اساسي اړتیـاوو څخه دئ؛ خو سره له هغه هم باید هیڅکله په دې کار کې علمي موازین او اساسات تر پښو لاندې نه کوو؛ د مأنوسو او پېژندل سوو دخیلو ټکو د بې ځایه سوچه کولو پر ځای باید خپل ټول پام هغو نوو ټکو، عـبارتو، تعبیرو او اصطلاحاتو ته واړو، چې هره ورځ له بېلابېلو لارو، د سېل په شان، زموږ ژبـې او ادب ته را ننوزي؛ او په پای کې زموږ د لرغوني ژبې بقا له لوي خطر سره مخامخ کوي. ټول شاهدان یو، چې د نړۍ خلګ زموږ پر خلاف په اریانوونکي جدیت او سرعت پرمخ درومي. هره ورځ د علومو په بېلابېلو برخو کې نوي کلیمې، ترکیبونه او اصطلاحات را منځ ته کوي. زموږ پوهان او قلم چلوونکي باید د دغه راز نوو ټکـو او علمي پرمختګو په پېژندنه کې، تر ګاونډېیو ژبو او شاوخوا فرهنګي جریانو یو ګام هم وروسته پاتـه نه وي. مخکې تر دې چې فرهنګي یرغلګر داسې ټکي او اصطلاحات په مروړلې او بې خونده بڼه زموږ ژبې او کولتوري چاپېر ته را ننباسي، باید په خپله ژبه او ادب کې د هغو له پاره په زړه پوري معادل ټکي ولرو. د دې خبرې مانا دا ده، چې د ژوندانه په ټولو برخو کې باید د بهرنۍ نړۍ علمـي، تخنیکي او فرهنګي پرمختګونه له نیژدې و څارو؛ او په هـغو کې نوي ټکـي، نـوي اصطلاحات او نوي فکرونه په بشپړي پوهې او هوښیارۍ، یو پلا بیا وایم په بشپړي پوهې او هوښیارۍ سره، خپلې ژبې ته را ننباسو.

په لغت جوړونه کې د پېښه ګرۍ زیانونه

ایراني لغت جوړونکو له کلونو کلونو راهیسې د پارسي ژبې د سوچه کولو افراطي هلې ځلې پیل کړي دي. هره ورځ د عربي، تورکي، هندي او اورپایي کلیمو د ژباړې په لړ کې د ماشین په څېر پارسي ټکي را باسي؛ او بیا یې په پیاوړي سیاسي، فرهنګي او اقتصادي ځواک سره نه یوازې په ایران؛ بلکې په افغانستان، تاجیکستان او ځینو نورو پارسي ژبو سیمو کې ترویج او خپرولو ته ملاوې تړي. له څه د پاسه دېرشو کلو راهیسې اوس د پارسي ژبې او فرهنګ پر شوونیستي ترویج سربېره، د شیعه مذهب د پراخولو او سیاسي نفوذ له پاره لیوني کوښښونه هم، له دې خطرناک جریان سره ملګري سوي دي. دې افراطي تلاښونو نه یوازې زموږ د خلګو روانه او خوږه پارسي (دري) په بې خونده ایراني رنګ لړلې ده؛ بلکې پر پښتو ژبه او ادب یې هم ډېرې ناوړه اغېزې ښندلې دي؛ ځکه زموږ ځیني پېښه ګر ژبپوهان، ادیبان، لیکوال او ژورنالیستان هم نن سبا ، د پښتو ژبې پراخو علمي، ادبي او کلتوري زېرمو ته په شا ګرځولو سره د ړندو په شان د ایرانیانو وضعه سوي کلیمې، ترکیبونه او عبارتونه هو به هو پښتو ته اړوي؛ او ویاړي چې ګوندي پښتو یې د پارسي، عربي او نورو ژبو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

اغېزو ژغورلې ده؛ په داسي حال کي چي په خپلو ناوړو، زموخته او کړکېچنو تقليدي لغت جوړونو سره يې زموږ د مندو او پلرونو ساده او خوږه پښتو، تر بل هر وخت، په پردو ژبو پوري تړلې ده؛ او په دې ناوړه کار سره يې د هغې د طبيعي ښکلا او ادبي - علمي پرمختګ مخه نيولې ده. دا ښاغلي واضعان په دې نه پوهېږي، چي زموږ نوي ټکي او ترکيبونه بايد هيڅکله له پښتني تومني څخه بې برخي نه وي. هغه ټکي، عبارتونه او تعبيرونه چي بې پښتني روح يوازي د پښتو په يوه بدخونده او لغوړن ظاهري رنګ لړلي وي، هيڅکله پښتني نه ګڼل کيږي. له دې کبله بايد پښتنانه ليکوال، مؤرخان، ژورناليستان او عام خلګ ان د پردو نومونو په ليکلو او تلفظ کي هم د ګاونډيو ژبو پيروي ونه کړي؛ څکه په پارسي، عربي، اوردو او ځينو نورو ژبو کي د تلفظ او املايي سيستم د نېمګړي جوړښت له امله، حتا په نومو کي هم بدلون راځي؛ لکه په پارسي کي، چي د مک کرسټل(Mc Chrystal)، پول(Paul)، کلينټن(Clinton)، جکسن(Jackson)، سټيوون(Stephen)او داسي نورو نومونه د «مک کريستال»، «پاوِل»، «کلينتون»، «جکسون»، «ايستيفان» او داسي نورو په څېر تلفظ کوي.

په اوردو کي پاډي اشډان (Paddy Ashdon)، کاترين(Catherine)، کېره لاين(Caroline)، چارلس(Charles)او داسي نور نومونه د «پېډي ايشډان»، «کېترين»، «کېرولاين»، «چارلس» په بڼه وايي. په عربي کي ويکټوريا (Victoria)، ويکي(Vicky)، پريټي(Pretty)او داسي نوري کليمې د «فيکتوريا»، «فيکي»، «بريتي» او داسي نورو په ډول تلُفظ کوي، چي د دغو ټکو له اصلي انګرېزي تلفظ سره ډېر توپير لري.

ايرانيان د توحيد، توبيخ، توضيح، توليد او داسي نورو په څېر کليمې د «ت»په پېښ وايي؛ حال دا چي سمه بڼه يې د «ت»په زْوَر يا فتحه ده. د املاوو دغو ځو بولګو او مثالو ته وګورئ، چي ايراني پارسي ژبو له ځينو پردو ټکو څخه څه جوړ کړي دي: آفريقا، آلمان، آمريکا، الکل، ايتوپي، پروتيين، تيروييد، تلفن، دُلار، دمکراسی، ژاپن، سيمپاتيک، کپی، کُت و شلوار، کُره، مبل او داسي نور.

انسان هک پک سي، چي د افريقا، المان او امريکا په تلفظو کي خو له لويه سره د «آ»ږغ نسته، نو ايرانيان يې د کوم منطق او دليل له مخي په ليکنه کي له ځانه په کښېباسي؟ اما د خپلي جعل سوي ليکدود پر خلاف يې د «ايمريکا» په بڼه وايي. بله په زړه پوري لا دا چي د اوروپايي ټکو په تلفظ او املا کي د کوم عقل او منطق پر اساس د عربي ژبي له اعراب څخه کار اخسيتل کيږي؟! ټول پوهيږو، چي ايرانيان خو درګرده په پارسي کي د مأنوسو او اشنا عربي ټکو پر ځای خپلي حق او نا حق پارسي کليمې دروي، دلته بيا څه وسوه، چي د کليماتو په تلفظ او ليکدود کي د خپلي ژبي پر اساساتو تکيه نه کوي؟ زما په دې خبره سر نه خلاصيږي، چي ايرانيان د «کاپي»، «کوټ/کوت»، «ډيموکراسی/ديموکراسی» او داسي نورو په شان اوروپايي ټکي ولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «کپی»، «کت»، «دمکراسی»په ښه لیکي؛ خو د «کوپي»، «کوټ»، «دیموکراسی» په ښه یې وایي. په پارسي ژبه کې د «و» او «ی»په کارولو سره دا ستونزه، په ډېرې اسانۍ سره له منځه ځي!

عربان که د کلیمو په تلفظ او لیکدود کې له اِعراب څخه کار اخلي، دا خو د هغوی د ژبې نه بېلېدونکې ځانګړتیا ده. موږ پښتنو، پارسي ژبو او داسي نورو خلګو ته د اوروپايي ټکو په تلفظ او املا کې د عربي اِعـراب د کار اخيستني اړتیا څه ده؟ په بله وینا، پر موږ پښتنو او دري ژبو چا ایښي دي، چي کوټ/کوت (coat) د «کټ/کت» په ښه ولیکو؛ اما د «کوټ/کوت»په ښه يې و وايو. په اوسنۍ پارسي کې د «تخت»په مانا د «کت» کلیمه اوس ښېځي مړه ده، نو ځکه خلک د «کورتی»یا «بالاپوښ»او داسي نورو په مفهوم د «کت» له کلیمې سره د هغه په التباس چندان نه پوهېږي؛ مګر په پښتو کې خو د کُټ(پوښاک) او کټ(تخت)یو راز لیکل د مانا له پلوه لویه سرخوږي او ګډوډي پېښوي؛ ځکه پښتو ژبې خو د پارسي پر خلاف د «کټ/کت» کلیمه تر اوسه په ژوندۍ بڼه خوندي کړې ده.

زموږ د ژبې فینالوژیک خصوصیتونه هیڅکله له دغه راز تلفظونه او املاوو سره سمون نه لري. د همدې استدلال پربنسټ پښتنو ته نه ښايي، چي د داسي نومونو په تلفظ کې هم د نورو ژبو پرنا سمو لارو پل کښېږدي؛ ځکه پښتو د دغه راز نومونو په اصلي او کره تلفظ کې د ږغیوهني د اساساتو له پلوه هیڅ مشکل او ستونزه نه لري. موږ چي د انګرېزانو په ډول«کوټ» ویلای او لیکلای سو، څه اړتیا لرو چي د ایرانیانو او نورو مقلدانو د ناسم تلفظ او ناسمي املا په پیروی«کت»و وایو او لیکو؟که د ایرانیانو کاپي تر اصل اسانه او کره وای، بیا یې په ویلو او لیکلو کي هیڅ عیب او نیمګړتیا نه لیدل کېده؛ مګر اوس قضیه کاملاً سرچپه ده.

هماغسي چي په وینګ او لیکدود کې د پردو بې ځایه پیروي له علمي ارزښتونو سره اړخ نه لګوي، په پټو سترګو د پردو د هري نوي کلیمې، ترکیب او اصطلاح منل هم هیڅ معقول او منطقي تادا و نه لري. زموږ په نوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو کي باید تر ډېره حده زموږ د خپلې ژبې جوهر او اصالت ګډ وي. که نه نو په پردي رنګ لړلي ترجمه سوي ټکي د ګټې پر ځای تاوان رسوي. موږ باید په دې کار کې د ړانده چلند او پېښه ګرۍ پر ځای له خپلو ادبي او علمي اثارو، لغوي زېرمې، فرهنګي میراثو او تر ټولو مخکي سلا مشورې څخه کار واخلو. د دې ټولو باریکو او حساسو علمي مسألو چاڼ کول او روښانه کول، د عصري قاموس لیکني له مهمو اصولو څخه ګڼل کیږي.

څوک باید د نوو ټکو د جوړولو واک ولري؟

دا خبره علمي اساس نه لري، چي نوي ټکي باید هرومرو د ژبپوهانو یا نورو مسلکي کسانو له خوا وضعه سي. که د نوو ټکو وضعه کول یوازي د ژبپوهانو مسوولیت وګڼو؛ او نورو کسانو، په تېره بیا ادبپوهانو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوالو، شاعرانو او داسي نورو مینه والو ته په دې بهیر کي د ورګډېدو اجازه ورنکوو، نو په هغه حالت باید شعر او شاعري هم یوازي د ادیبانو کار وبولو؛ ځکه ادیبان تر هر چا د شعر او شاعرۍ په لفظي او مانوي اړخونو ښه پوهېږي؛ مګر عملاً ګورو، چي ډېر ادبپوهان او ادبي منقدین له خپلي پراخي علمي پوهي او مسلکي تجربو سره سره، حتا د شعر ویلو استعداد هم نه لري. ځیني ځیني یې د قافیې، عروضو، بدیع او بیان په زور د کاغذ پر مخ څه نا څه کاږي؛ خو په خواشینۍ سره چي د زیاترو په ادبي او هونري هستونو کي د نوښت، خلاقیت او خوند چندان نخښنه نه مالومېږي.

شک نسته، چي ژبپوهان او لغتپوهان د نوو ټکو په جوړولو او غوره کولو کي تر نورو فرهنګیانو او عامو خلګو ډېره پوهه او مهارت لري؛ خو سره له دې هم د دې خبري مانا دا نه ده، چي څوک د یوه تحصیلي ډیپلوم په استناد د ژبپوهني او نیولوجیزم ټول واک یوازي او یوازي په خپلو لاسو کي واخلي؛ ځکه ژبه د خلګو مال دئ؛ او هیڅ پوه او متخصص د دې حق نه لري، چي د خلګو ژبه او فرهنګي ارزښتونه د خپل شخصي ذوق او ذهني قضاوتو تابع کړي. که لوستو کسانو، یوازي د پوهنتونو د تحصیلي ډیپلومو په وړاندي کولو سره د خلګو پر ژوندانه د حکومت کولو حق موندلای سوای، نو تر هر څه مخکي به طبیبانو حق لرلای، چي ناروغانو ته د زړه په غوښت دارو درمل تجویز کړي؛ په داسي حال کي چي د نړۍ تر ټولو لوړ او لوی طبیب هم دا حق نه لري، چي په خپلو طبي لارښوونو، مشورو او نسخو کي د طبابت له منلو اصولو او قواعدو څخه سرغړونه وکي. دغه راز، که یوازي تحصیلي سندونو لوستو کسانو ته د خپلسرو پرېکړو انحصاري حق ورکولای، نو قاضیانو او څارنوالانو به بې هیڅ بیري او اندېښني د تورنو کسانو په ژوند د لوبو کولو حق لرلای؛ اما په عمل کي ګورو، چي حقیقت داسي نه دئ. هیڅوک د نافذو قوانینو او مقرراتو له چوکاټه دوري هوري پښه نسي ایستلای. په دې نړۍ کي هیڅوک د خپلسرۍ او زورواکۍ حق نه لري. د نوو الفاظو د جوړولو مسأله هم کټ مټ همداسي ده. ژبپوهان او لغتپوهان هم په دې بهیر کي د شخصي ذوق او ناروا لاسوهني حق نه لري. د همدې استدلال له مخي باید د ټولني هر وګړی (لوستی یا نالوستی) په بشپړې ازادۍ سره د لغت جوړولو په بهیر کي فعاله او چټکه برخه واخلي. دا خبره هم باید په ډېر ټینګار او تأکید سره و ویل سي، چي د نوو ټکو په منځ کي چاڼ او وروستۍ پرېکړه به د سلیم ذوق، ژور منطق، سادګۍ، اسانۍ او ښکلا د اصولو له مخي کیږي نه د تحصیلي کاغذو له مخي. د هر چا په وضعه سوي ټکي کي چي دا ځانګړتیاوي او مشخصات را غونډ سوي وه، هغه باید د ټولو له منځه ښه او غوره و پېژندل سي. په دې توګه، د لغت جوړوني په بهیر کي تر ټولو لوی پوهاند او استاد یوازي هغه څوک دئ، چي په خپلو نوو لغت جوړونو سره د خلګو علمي، ادبي او ذوقي تنده ماته کړي.

په پای کي دا خبره هم د یادوني وړ ده، چي په قاموسو کي باید د نوو ټکو د جوړېدو او رواج کېدو تقریبي تاریخ ته هم لنډه اشاره وسي. د انګرېزي ژبي په معاصرو قاموسو کي "Chambers 21st Century Dictionary" د نوو ټکو د جوړېدو تقریبي تاریخ ته هم جدي پام اړولئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ.

پورټمېنټيونونه(Portmanteau/Portmantean)

پورټمېنټيونونه هغه ټکي دي، چې د دوو بېلو ټکو ړغونه او ماناوي سره يو ځای کوي؛ او نوي ټکي ځني جوړوي؛ لکه په دغو مثالو کې:

*br*eakfast+lu*nch*: brunch
*ch*annel+tu*nnel*: chunnel
*d*ove+h*awk*: dawk
*mo*tor+ho*tel*: motel
*sh*eep+g*oat*: shoat
*s*lang+*language*: slanguage (Jackson and Amvela 101).

د داسي ټکو را ټولول او شننه هم د نوي قاموس ليکني له مهمو او ګټورو اړخونو څخه ګڼل کيږي. په پښتو او پارسي کې د کليمو د يو ځای کېدو او لنډېدو مثالونه ډېر دي؛ خو په دغه بڼه تر اوسه د نوو ټکو د جوړولو څه روښانه څرک نه ليدل کيږي.

په قاموس ليکنه کې د کليمو د شکلي يووالي او مانوي بدلون د پېچلتيا ببلابېل اړخونه

لکه څنګه چې د دې ليکني په ځينو نورو برخو کې هم يادونه سوې ده، ژبه د يوه ژونـدي او خوځنده ټولنيز مخلوق په توګه تل د بدلون او اوښتون په حال کې ده. ځيني کليمـې يـې د زماني په تېرېدو سره مري؛ او پرځای يې د زامنو، لمسيانو او کـړوسيانو په بڼـه نـوي نوي نسلونه سترګي غړوي. ځيني ټکي يې د لغوي تطور په بهير کې پخـوانـۍ ماناوي له لاسه ورکوي؛ او پر ځای يې نوي ماناوي خپلوي. کله کله داسي هم پېښيږي، چې ببلابېل لغـتونه پخوانۍ ماناوي هم ساتي او د هغو ترڅنګ ځيني نوري ماناوي هم اخلي. په تېرو بحثـو کې مو د دغه راز بدلونو ځيني بولګې په توګه کړې. دلته د هغو ټکو د ځينو مثالو او نمـونو پـه اړه لنډې خبري کوو، چې د ايتيمولوژۍ او تاريخي تګلوري په لحاظ ببل؛ خـو د خـپل ظاهـري جوړښت پر بنسټ د يوې واحدې کليمې په څېر پام اړوي؛ او پېژندنه يې د ليکسيکوګرافۍ له نظره ډېر مهم او ارزښتناک کار دئ.

۱- هومنيمونه يا مشابهات(Homonyms)

هومنيمونه يا مشابهات هغه ټکي دي، چې په ليکلو کې يو راز؛ مـګر په مانا کې سره ببـل دي؛لکه کوټه (خونه، هوتاک)، کوټه(له هګۍ اچولو لوېدلې چرګه)، کوټه(خره، دلۍ، د خاورو، پارو يا نورو شيانو لويه ذخيره)،کوټه(ډېر، زيات، په پېخر، چې زياتره په مجازي مانا استعماليږي)، کوټه(يو ډول سپې)، کوټه (ګلپ، ناچله، ګډ سوی، منسوخ، له چلنده لوېدلئ) او په سلګـونو نور ټکي. دغه حالت ته، چې دوه يا څو ټکي د ليکدود يا تلفظ له پـلوه يوه بڼـه ولـري، تشابه (homonymy) ويله کيږي. متشابه ټکي زياتره په دوو بڼـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیدل کیږي:

الف) هوموفونونه(Homophones)

همږغه مشابهات هغه تړکي دي، چي په وینګ یا تلفظ کي یو ډول؛ خو په مانا کي سره بېل وي؛ لکه کوټ(چي اوس په پښتو کي د کورتۍ، نیم تنه یي پوښاک یا بالاپوښ په مانا کاریږي) او کوټ(کلا)، لور(د وښو رېبلو وسیله، په پارسي کي داس)او لور(خوا، پلو، طرف)یا په پارسي ژبه کي شادی(خوښي، خوشالي) او شادی (بیزو، میمون)، شور(تریو، ترُش، د خوږضد)او شور(خوښي، خوشالي، ږوږ)، رَمَق/ د ري او میم په زور/ (وروستۍ سولګۍ/ سلګۍ، څکندن، وروستۍ ساه)او رَمَق/ د ري او میم په زور/ (د رمې معرب، چي په پارسي کي جوړ سوی دئ، یاني د پسو رمه، مېوه ورکول، زېږول، زغمل) یا د انګرېزي ژبي دغه تړکي:

heir/air(هوا/ وارث)؛

bare/bear(لرل/ یږ، خرس)؛

bank/bank (د سمندر، رود یا ولې غاړه/ د پیسو ساتلو ځای)؛

to/two/too(ډېر/ دوه/ اضافه توری یا ناخپلواک تړکی)؛

no/know(پېژندل/ نه، یا) ؛

write/right/rite(مراسم/ حق/ لیکل) او په لسګونو نور، چي هر یو یې د تلفظ په لحاظ، له یو راز والي سره سره، بېله رېښه او بېله مانا لري.(Jackson and Amvela 72.)

ب) هوموګرافونه(Homographs)

هوموګرافونه یاني هغه دوه یا څو تړکي چي یوه املا؛ خو بېلي ماناوي(ځیني وختونه مختلفي رېښې او مختلف تلفظونه)ولري؛ لکه خوندي(ساتلئ، محفوظ) او خوندي(خواهران)، توره(سپلاوه، شمشېر) او توره(تور رنګه، د سپین ضد)، زړه(قلب، دل) او زړه(تبره، پخوانۍ،سابقه، ګذشته) په پارسي کي دَر/ د دال په زَوَر/(ور، دروازه) او دُر/ د دال په پېښ/(مرغلره/ ملغلره، ګوهر)، سحر/ د سین په زَوَرکي او د ح په زَوَر/(سهار، ګهیځ)او سِحر/ د سین په زېر/(جادو، طلسم، منتر)یا په پارسي او هندي کي سر/ د سین په زَوَر/(د انسان د بدن پاسنۍ برخه، د هر شي پیل)،سر/ د سین په زېر/(راز، پټه خبره)، سر/ د سین په پېښ/(هغه بوټ، چي سرېبرنه برخه یې له تارو اوبدل سوې وي)، سر/ د سین په پېښ/(په هندي کي اواز، ږغ، موسقي، آهنګ، نغمه او داسي نور)، سر/ د سین په پېښ/(په هندي کي هغه څه، چي د خدایانو خوښ وي؛لکه قرباني)، سر/ د سین په پېښ/(په پارسي کي د کب یا ماهي هغه ډول چي د توري بڼه لري)، سر/ د سین په زور/(هغه نل یا نی، چي کمانه او غشی ځني جوړوي)، سر/ د سین په زَوَر/(په هندي کي خوځنده، متحرک، روان)، سر/ د سین په زَوَر/(په هندي کي زیاتي اوبه، جهیل، ډنډ)، سر/ د سین په زېر/(په هندي کي خوشالي او خوښي کول) او داسي نور(عمید۲: ۱۴۰۸ او پلاټ ۲۴۸-۲۵۰) یا په هندي، اوردو او ځینو نورو هندي الاصله ژبو کي لوټ/په لنډ یا معروف واو/(چور، چپاو، غلا، غیرمنصفانه معامله)

(c) ketabton.com: The Digital Library

،لوټ/په اوږده یا مجهول واو/(بانکي نوټ، د پیسو لوټ) او لوټ/د لام په زَوَر/(جاروتل، بیرته را ګرځېدل، مینه، عشق).

په انګرېزي کيbark(غپل)او Bark(د وني خوَر یا پوستکی)؛ fair(ښایسته، ښکلی، روښانه، ، کم رنګه ، د توربخون ضد)، fair(د سوداګرۍ نندارتون، په شمالي امریکا کې کارنیوال او د ښاروییو ګنج)، fair(عادلانه، منصفانه، معقول)او د دې ټکي نوري ماناوي، ټول د هوموګرافو له ډلي څخه دي.

که څه هم د هومونیمو د دواړو ډولونو پېژندنه او راغونډول په لغت پوهنه او قاموس لیکنه کې ډېره ارزښتناکه موضوع ده؛ خو سره له دې هم ژبپوهان او لغتپوهان د هومونیمو د پېژندنې او په قاموسو کې د هغو د اوډني په اړه یو راز نظرنه لري. ځینو هومونیمونه هغه لغتونه ګڼلي دي، چې د ریښو یا ایتیمولوژۍ له پلوه بېل؛ خو د تلفظ له پلوه یو ډول وي؛ لکه په دغو مثالو کي:
کوټ(کورتۍ، بالاپوښ) او کوټ(کلا ، حصار) یا په پارسي کي شادي(خوښي، خوشالي) او شادي(بېزو، میمون)، یا په انګرېزي ژبه کيbank(د پیسو خوندي کولو ځای)او bank(د دریاب، رود او ولې غاړه)، bark(غپل)او bark(د وني یا درختي خوَړ/ پوستکی)، peace (سوله، امن) او piece (ټوټه، برخه، شمېر ، غړی او داسي نور)، strike (اعتصاب، کاربندي، هړتال)او strike(وهل، ضربه، وارکول او نوري ماناوي)، pole(اوږد ډانګ یا سیخ) او Pole (پولنډی، د پولنډ اوسېدونکی) ،may (ممکن)او May(د می میاشت)، tear(څیرل)او tear (ژړا ، ژړل)، bear (زغمل، وړل، لرل، منل...)او bear(یږ، خرس)او په لسګونو نور(مقایسوي یا تاریخي مېتود). ځیني نور ژبپوهان او لغتپوهان باورلري، چي په هومونیمو کي نه یوازي هغه ټکي شاملېږي، چي تلفظ یې سره ورته؛ خو د ریښو په لحاظ سره بېل وي؛ بلکي هغه لغتونه هم هومونیمونه بلل کیږي، چي تلفظ یې یو راز وي؛ او د کلیمو د ماناوو د تاریخي تطور او مورفالوجیکو بدلونو په نتیجه کي منځ ته راغلي وي(د سترکتوریالیزم/ سترکچریالیزم مېتود) (د نور مالومات دپاره و.ګ. هلالي ۲۱). په دې ډله کي تور(د سپین ضد)، تور(تومت/تهمت، اتهام، الزام)، تور(جال، دام)، کوټه(خره، خرمن، دلۍ، د هرشي لویه ذخیره)، کوټه(ډېر، زیات، په پېځر)، برېښ(د پښتنو یوه قبیله)او برېښ(سرتېری یا تېروني یار)؛ په پارسي کي شاهد(کتوونکی)، شاهد(په مجازي مانا محبوب، معشوق، نګار، یار) او شاهد(په جزایي او حقوقي دعوو کي د قضیې اثباتوونکی یا ردونکی)یا په انګرېزي کي digest(هضمول)، digest(دراغونډو سوو مالوماتو د ماناوو او استنباطاتو اروېدل او شنل او حتا digest(د خبرو او منظمو ادبي خپرونو لنډه مجموعه یا لنډه بڼه) او د دې کلیمې نوري ماناوي، چي ټولي په حقیقت کي له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلي دي؛ خو د زمانې په تېرېدو سره یې بېلابېل مفهومونه ټکو پرځای او جلا ماناوي خپلي کړي دي. له دې امله د ژبپوهانو دوهمه ډله غوره ګڼي، چي داسي کلیمو ته باید د هومنیمس(homonymous) پر ځای ذومعانین (polysemous) کلیمې و وایو(د نور مالومات

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پاره و. ګ: هلالي ۲۴).

په هره ژبه له هغې ډلې څخه په پښتو کې، کله کله د مشابه ټکو د ویلو پر مهال د اروېدونکي په ذهن کې د مانا لویه ګډوډي او التباس پېښیږي؛ لکه په دغو جوملو کې:

د احمد کوټ ډېر اوږد ؤ/ دئ. دلته د «کوټ» ټکی د مانوي التباس اساسي سبب دئ؛ ځکه په مخکنۍ جومله کې د «کوټ» ټکی په دوو بېلو ماناوو (لباس او کلا) سم او معقول دئ. څوک وار دواره نه پوهېږي، چې ویوونکي د «کوټ» کلیمه په څه مقصد او مانا استعمال کړې ده. کــه څوک وو ایي: «د پلاني کوټ (پوښاک) لوی دئ.» دا جومله بېخي سمه ده. دغه راز که څوک و وایي: «د پلاني کوټ (کلا/ قلعه) ډېر لوی دئ.» دا جومله هم په بشپړه توګه سمــه او دقیقه ده. (که څه هم د کورتۍ یا بلاپوښ په مفهوم د کوټ coat کلیمه له انګــــرېزي ژبې څخه را غلــې ده؛ خو له عمرونو راهیسي زموږ په ژبه کې په پراخ ډول کارېږي.) یا دا دوې جوملې، چې په هغو کې د مشابه ټکو کارونه، د مانا له اړخه لویه ګډوډي او ستونزه پېښوي:

۱- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني کومه خوا، کوم طرف، کوم لوری او داسي نور.

۲- کوم *لور* ښه دئ؟ یاني د رېبلو کومه وسیله (چې په پارسي کې یې داس بولي) ښه ده؟

د پښتو په ځینو لهجو کې، د دغو درو ټکو په وینګ او کښنګ کې د ګډوډۍ او التباس له کبله، د هغو د مانا په پوهېدو کې لوی مشکل پېښیږي:

- خوله (دهن)

- خوله (عرق)

- خوله (کلاه)

اصولاً د درو سرو ټکو په تلفظ کې د خج له پلوه ښکاره توپیرونه سته، چې که روښانه نه سـي لوستونکي ته د مانا په پوهېدو کې ډېر ګران پرېوزي. د دې له پاره، چې له لومړیو دوو ټکو سره د دریم ټکي (خوله=کلاه) التباس له منځه یو وړل سي، ښه دا ده چې دا ټکی د «خوله» پر ځای «خولۍ» و وایو. په انګــرېزي کې هم داسي پېچومي او مشکلات خورا زیات دي؛ مثلاً:

The *route* was very long.
The *root* was very long.

په لومړۍ جومله کې د ***لاري یا مسیر*** اوږدوالي ته اشاره سوې ده؛ په داسي حال کې چــې په دوهمه جومله کې د وني یا بوټي د ***ریښې*** په اړه خبري کیږي. یا په دې دوو انګــــرېزي جوملو کې:

Helen didn’t see the *bat*(animal).

Helen didn’t see the *bat* (wooden implement).

لکه څنګه چې ګورو، په لومړۍ جومله کې د "bat" کلیمه د ځکالـــي(ښــاپېرک/ شـوپرک/ یا خفاش) په مانا ده؛ او په دوهمه جومله کې د هغه لرګین اوزار/ افــزار په مانا ده، چې په کـریکیټ کې استـعمالیږي. سره له دې چې داسي ټکي زیــاتره د پــام وړ شرایطو او حالاتو تر څنګ، د اړونده مشابه ټکو د ګرامــري ډول یــا نوعیت(word class) پر بنسټ سره بېلوي؛ خو په عمل کې د لویو مانوي التباسو او ګډوډییو سبب ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داسي ټکــو حساسو مانوي توپيرونو ته پام اړول، د هر پــوه او مجـرب قاموس ليکوونکي د کــار مهمـــه برخـــه ده(Jackson and Amvela 72-73.)

د مشابه ټکو په اړه عامه پرېکړه دا ده، چې د ظاهراً يوه ريښه لرونکو ټکو د پاره بېل قاموسي سرټکي ولرو. له همدې سببه د اکسفورډ د کوچني قاموس په نهـم چـاپ(COD9) کي د ږغ (sound) د پاره څـلور مشابه ټکي راغـلي دي، چـي له بېلا بېـلو ژبو څخـه اوس په جـلا جــلا ماناوو، په انگــرېـزي کـــي بـاب دي. په ځينو مواردو او حالاتو کي حتا هغه مهال هم څو ټکي مشابه ګڼـل کيــږي، چـي وروستـۍ ريښه يې کــټ مټ يو راز؛ خو دوهمي ژبي ته يې د ننوتو لاري بېلي وي؛ مثلاً "mite"کليمه د يــو ډول حشرې پــه مانا د زړې انــګرېزۍ(Old English) له "mite" ټکــي څخــه را ټوکېدلې ده، چې هغه هم په خپل وار سره، له جرمنــۍ ژبي څخه اخيستـل سوی دئ. د «کوچنۍ پيسې»يا «کوچني حيوان»مانا يې هم جرمنـۍ ريښـه لري؛ خو منځنـۍ انګــرېزۍ ته د کښته منځنۍ جرمنۍ او بيا منځنۍ هالنډۍ د "mite"له لاري ننوتی دئ.

په ځينو حالاتو کي حتا هغه ټکي هـم د مشابه ټکو په توګه ګڼل سوي دي، چې د ريښو په منځ کي يې اړيکی فرضي بڼه هم ولري؛ لکه د څړولو (graze)ټکی چـي په(ا.ل.ق.۹) کي دوه سر ټکي لري. لـومړی يې د څارويو له خوا د وښو په څړولو اړه لري، چي ريښه يې د "grasian" ټکي ته رسيږي. دوهـم يې پوستکي/ پوټکـي ته وايي، چي ښايي ريښه يـې د زړې انګرېزۍ د"graze"ټکي يو ځانګړی استعمال وي. په داسي حالاتو کي دا خبره روښانه نه ده، چي ولي دغه راز دوه ټکي د يوې کليمې دوې بېلي ماناوي يا په بلــه ويـــنا دوهمـــه مانا د لومړۍ مانا امتداد او پراختيا نه بلل کيږي؟

د قاموسو او سنييو استعمالوونکو ته ريښه پېژندنه د مشابه ټکو د تشخيص او بېلولو يو طبيعي معيار يا اساس نه دئ؛ خو قاموس ليکوونکي ته د لغتو د نا باوري بڼو او مانـــاوو د فرضــي او تصوري توپيرو په پرتله ډېر باوري او مشخص اساس دئ. هماغسي چي مخکـي هـم يادونه وسوه، د مشابه ټکو د توپير کولو د پاره يو بل اساس او تاداو د کـلام د اجزاوو له مـــخي د کليمو بېـــلول دي، چي د هغو پر بنسټ په مختــــلفو ډلــو يا کټګوريو پوري تړلي لغتونه، په خپله د بېلو قاموسي سرټکو اړتيا په ګوته کوي. د همـــدي معيار له مخي د لانګمــېن په انګرېزي قاموس (LDEL 1991) کي د"skin"کليمې د اسم او فعــل د پاره دوه بېل سرټکي ثبت سوي دي.

په دې اړه بله مهمه مسأله دا ده، چي قاموس ليکوونکی بايد د هغو ټکو لفظي او مـــانوي شنني ته هم پوره پام وکي، چي د يوې ژبي تر پولو د باندي په بېلابېلو ژبو کي د اواز يا املا د ورته والي په سبب د ګډوډۍ او التباس موجبات برابروي؛ مثلاً «دود» په پارسي او پښتو کي د لوګي په مانا کاريږي؛ خو په هندي او اوردو کي يې د«دودھ»په بڼـه د شيدو په مـــانـــا استعمالوي يا د بپيټ(buffet) انګرېزي ټکـــی، چـي د وهـلو يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټکولو په مـانا دئ؛ خو املا یــي د بوپې(buffet)له هغه فرانسوي کلیمې سره یو راز ده، چي ځانته د خوړو اخیستو پـه مانا کاريږي. له دې دوو مثالو څخه مالوميږي، چي د مشابهاتو بېلابېل ډولونه (هوموفونونه او هموګرافونه) نه یوازي د یوې ژبې په محدوده؛ بلکي کله کله د دوو یا څو ژبو تر منځ هم لویـي املایي یا مانوي ګډوډۍ پيښنوي. ځينو فرهنګ ليکوونکو، له هغې ډلي څخه د انګـــريزي ژبې د چېمــــبرز قـاموس مؤلفانو، د دغه راز التباسو او مغالطو د ايسته کولو دپاره، خونده ور او په زړه پوري توضيحات وړاندي کــړي دي(و.ګ:.Chambers 21st Century Dictionary)

په اوسنيیو قاموسو کي زياتره هڅه کيږي، چي د لغتو تاريخي ريښو او مانـوي تطور ته پـــه پام نه کولو سره، ټول مشابه (homonymous) ټکي د بېلو يا جلا ټکو څېر وکښل سي. البته دا کار لوستونکو ته د کليمو د پام وړ ماناوو په موندنه کي ډېر ګټور او مرستنـدوی دئ؛ خـو د لغتو د اتيمولوژۍ او شکلي - مانوي بدلونو له پلوه ځينو ګډوډییو او سرخوږییو ته لمن وهي.

د مانوي بدلون پر دې بولګو او مثالو سربېره، چي د عربي او پښتو تر منځ د کليمو د مانوي بدلون ځيني اړخونه بيانوي، په پښتو کي هم د کليمو، ترکيبو او اصطلاحاتو د مانوي تحول خورا ډېر مثالونه لرو. دلته د يوه مثال يادونه بې ګټي نه ګڼو. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په« پښتو - پښتو تشريحي قاموس»کي د «تور»دغو دوو مشابه ټکو ته ځای ورکړل سوی دئ:
[1]تهمت(تومت)، افترا، الزام.[2]متهم، مجرم، هغه څوک چي د کوم جرم مرتکب شي.[3]قصور، ګناه.[4]ترهه، د زړه وسواس.[5]د مرغانو نيولو يو ډول جال(امرخېل اونور،۱ټ: ۷۴۴).

د«تور»د بېلابېلو ماناوو په لړ کي دريمه مانا ياني قصور او ګناه بېله مانا نه ده. قصور او ګونا په مانا کي له تهمت، الزام، افترأ او اتهام سره هيڅ توپير نه لري. دا ټولي کليمې په خپلو منځو کي مترادفي دي. ځيني خلګ د يوه تورن يا متهم کس په باره کي وايي:«د پلاني تور څه ؤ؟» ځيني وايي:« قصور يا ګونا يې څه وه؟» د قاموس د دې برخي ليکوال بايد تر هر څه مخکي له حقوقي پلوه د « متهم»او «مجرم»د دوو بېلو اصطلاحاتو ترمنځ جدي توپير ته پام کړی وای؛ ځکه په حقوقو کي«متهم»هغه څوک دئ، چي د يوه جرم يا ګونا په کولو تورن وي؛ مګر تور يا اتهام يې تر اوسه د يوې قانوني محکمې له خوا نه وي زباد سوی؛ په دا سي حال کي چي«مجرم» هغه څوک دئ، چي لګېدلئ تور يې د يوې واکمني قانوني محکمې له خوا ثابت سوی وي. له دې کبله«متهم» او «مجرم»له حقــوقــي لحاظه يو راز خلګ نه دي. که څوک په تېروتني سره د «متهم» او «مجرم»د حقوقي اصطلاحاتو ترمنځ توپير و نه کړي، ښايي خلګ پر دې تېروتني سترګي پټي کړي؛ ځکه قاموس ليکوونکی حقوقپوه نه دئ، چي د حقــوقو او نورو علــومو د ټــولو اصطلاحاتو په باريکو توپيرونو پوه سي(که څه هم بايد تر وسه وسه کوښښ وکي، چي د دغه راز ټکو په مانا او بيان کي تل له اړونده نافذو قوانينو يا نورو منصوصو حقوقي تعريفونو څخه استفاده وکي، نه دا چي هغو ته د ځينو لغت جوړونکو په څېر، له ځانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعریفونه وټاکي) ؛ مګر د «تور» په ښلابېلو ماناوو کې له تومت (تهمت) او الزام سره د جال یا دام د ماناوو یو ځای کول په ښکـاره دا ښيي، چې «د پښتو - پښتو تشریحي قاموس» د دې برخې لیکوال د قاموس لیکنې مهم اصل ته هم پام نه دئ کړی. دا دوې بېلې ماناوې باید د «تور» په دوو بېلو قاموسي سرټکو کې بیان سوې وای. په بل عبارت، د مرغانو د جال په مانا د «تور» ټکی باید د یوې بېلې قاموسي کلیمې په توګه ثبت سوی وای.

د تراه/ترهـ، وسواس یا اندېښنې په مانا د «تور» کاروَنه ډېره نادره برېښي، چې قاموس لیکوونکې باید دا نابابه او نادره مانا د پښتو ادب د یوه مشهور او باوري ماخذ په ښوولو سره مستنده کړې وای. که د «تور» ټولو ماناوو ته په ځیر سره پام وسي، له ورایه مالومېږي چې د ټولو ماناوو په منځ کې نیژدې او منطقي اړیکې سته؛ او ګرده ماناوې په واقعیت کې له یوې ریښې او یوې مادې څخه راوتلې دي، چې هغه د تور (د سپین ضد) ټکی دئ. همدې کلیمې د خلګو له مانوي انګېرنو سره سم، د زمانې په تېرېدو سره، ښلابېلې ماناوې موندلې دي. ځینو ماناوو تر اوږده نسبي استقلال وروسته، په پای کې د جلا کلیمو په بڼه سر پورته کړی دئ؛ لکه د جال یا دام په مانا د «تور» ټکي کاروَنه، چې له تومت (تهمت) ، افتراً ، متهم او مجرم څخه کاملاً بېله ښکاري.

د تور رنګ او تومت ترمنځ اړیکې له ورایه څرګند دئ؛ ځکه تومت یوازې هغه مهال منځ ته راځي، چې د چا پر سپینه لمن توره لکهَ یا داغ پیدا سي. په بله ژبه، د انسان نېک شهرت یا نامه ته زیان ورسیږي. د دې استدلال له مخې به ښه دا وي، چې «تور» د پښتو ژبې په قاموسو کې د دوو مشابه ټکو په بڼه وکښل سي. په لومړي کې یې پر اصلي او حقیقي مانا (تور رنګ) سربېره ګرده مجازي یا اصطلاحي ماناوې؛ لکه تومت، افتراً ، الزام، اتهام، متهم، تورن او داسې نورې را غونډې سي؛ او په دوهم کې د جال یا دام په مفهوم د یوې بېلې کلیمې په بڼه وړاندې سي. که چیرې اتېمولوژیکې څېړنې دا حقیقت په ډاګه کړې، چې د «تور» دا مانا هم له هماغه اصلي او پخوانۍ ریښې (تور رنګ) څخه را ټوکېدلې ده، بیا هم دا مانا تر ډېره حده بېله او علیحده برېښي. د بېلوالي او استقلال دلیل یې هم دادئ، چې له اصلي او پخوانۍ مانا څخه د لیري والي په سبب د زمانې په تېرېدو سره نور له خپل بایولاجیکي/ بیولوژیکي مور او پلار سره په یوه جامه کې ښه نه ایسي.

څرنګه چې لیدل کیږي ذومعانین یا پالیسمیس ټکي د اوږده لغوي او مانوي (معنوي) تطور په بهیر کې کله کله خپله څېره په هومنیمو یا مشابه ټکو هم اړوي. په دې مانا چې د یوې کلیمې یوه یا څو ماناوې د نسبي خپلواکۍ تر موندلو وروسته، په پای کې د یوې بېلې کلیمې په توګه سر را پورته کوي؛ لکه کوټه (ډېر، زیات، سِوا ، په پېڅر) چې په حقیقت کې له کوټه (خرهَ، خرمن، دلۍ، د خاورو ، امبارو یا نورو ورته شیانو لویه کوټنۍ) سره یوه ریښه لري؛ خو اوس ګورو چې خلګ یې د هر شي د ډېروالي او زیاتوالي په مانا استعمالوي؛ مثلاً یوه نجلۍ خپلې همزولې ته وایي: «زه کوټه کالي لرم.» یا «ورور مې کوټه چاکلېټ راکړه.» دلته «کوټه» د ډېروالي او زیادښت په مانا ده، که څه هم له خرمن، خرې، امبار/ انبار، ډېران، کوټنۍ او داسې نورو سره نېغ په نېغ ارتباط لري. له دې کبله باید په پښتو قاموسو کې د یوه بېل سرټکي په توګه ثبت او تشریح سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اروپايي ژبو په ګډون د نړۍ په زياترو ژبو کي د واقعي مشابه او ذومعانين ټکو د پولو ببلوالی اسانه کار نه دئ. کله کله واقعي مشابه لغت د پاليسميس يا ذومعانين په بڼه او کله کله هم د هومنيمو يا مشابه ټکو په ډول سر ښکاره کوي. پروفيسر جګسن او پروفيسر امويله هم د ځينو وتلو ژبپوهانو او لغتپوهانو د نظريو په استناد کاږي، چي د پاليسيمي او هامنيمي تر منځ د ببلولو روښانه کرښه نسته. په دې لاره کي لوی مشکل د دې خبري اِبهام او تاريکي ده، چي د کليمو ماناوي بايد ځونه ببلوالی او جلاوالی ولري، تر څو په قاموسو کي د ببلو ټکو په توګه و پېژندل سي؟ (Jackson and Amvela 22)

د «عملي قاموس ليکني دپاره د آکسفورډ لاربنود»مؤلفانو- سو آټکينز او مايکل رنډيل د پاليسيمي د بېلابېلو ډولونه په ډله کي، ددغو نومونو يادونه هم کړې ده:

Regular Polysemy, Semantic Polysemy, Semantic Transfer, Regular Meaning Shift, Semi-Productive Polysemy and Lexical Implication rules.

په انګرېزي کي د پاليسيمي دوه مثاله:

Put the *can* in the recycling bin.[دلته "*can*"د لوښي په مانا کارسوی دئ]

Did he eat the whole *can* ? [دلته "*can*"د محتوياتو په مانا دئ]

He dropped the *glass* and broke it. [دلته"*glass*"د لوښي مانا لري]

She drank six *glasses* that evening. [دلته"*glass*"د هغه دمحتوياتو مانا لري]

(Atkins and Rundell 139)

په ځينو قاموسو کي يې هموګرافو ته پرله پسي نومرې يا شمېرې ورکړې وي؛ او هغه په روښانه ډول ښيي، چي په راتلونکو ليکو کي د پام وړ ټکي ځيني نوري مانوي هم بيان سوي دي.

هيپونيمونه(Hyponyms)او هايپنيمونه(Hypernyms)

لکه څنګه چي پوهېږو په طبيعت کي د ډېرو اسمو، زياترو فعلو او ځينو صفتو تر منځ په يوه ځانګړې ډله يا کټګورۍ پوري د تړښت له پلوه خاص اړيکی ليدل کيږي. د شيانو او پديدو ترمنځ دې ډول صنفي او ګروهي اړيکو ته د ژبپوهني په اصطلاح هايپانمي(hyponymy)او د دغه راز اړيکو لويو او کوچنيو يا اصلي او فرعي ډلو ته هيپونيمونه(hyponyms) او هايپنيمونه(hypernyms) يا سپراورډينېټونه (superordinates)وايي.

په هيپونيمو کي يو ټکی د بل داسي ټکي پر ځای کاريږي، چي مانا يې تر هغه محدوده او په هغه کي مشموله وي؛ لکه غاټول، نسترن يا ريدی چي د ګُل هيپونيمونه دي يا مېز او چوکۍ چي د فرنېچر هيپونيمونه دي؛ ځکه ګُل په واقعيت کي داسي پراخ او عام مفهوم دئ، چي غاټول، نسترن، ريدی او داسي نورو ګلان ټول په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنبې شامل دي. په فرنېچر کې هم مېز، چوکۍ او داسې نور شيان ګرده داخل او شامل دي. بالعکس د غاټول، نسترن، ريدې او داسې نورو محدوده مانا په پوازيټوب سره د ګُل عام او اَرت مفهوم نه احتوا کوي. په دې ډول هيپونيم د کوچنې او محدود مفهوم له پاره د عام ټکي استعمال دئ. په هايپنيمو يا سپراورډينېټو کې د هيپونيمو پر خلاف، يو ټکی د بل داسې ټکي پر ځای استعماليږي، چې تر هغه پراخه او عامه مانا ولري؛ لکه حيوان کليمه چې د سپي، زمري، پړانګ، پيشي او داسې نورو هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ يا په انګرېزي کې د"vehicle" کليمه د"automobile"، "train"،"chariot"، "airplane" او"dogsled" هايپنيم يا سپراورډينېټ دئ. د همدې تعريف له مخې، هايپنيم يا سپراورډينېټ د هيپونيم پر ضد د کوچنې، محدود او مشمول مفهوم له پاره د عام ټکي يا عام مفهوم کارول دي. (دې مسألې ته وروسته له يوه بله اړخه هم لنډه کتنه کوو.)

قاموس ليکوونکو ته د هيپونيمو او هايپنيمو د پوهېدو ارزښت په دې کې دئ، چې د بېلابېلو شيانو (حيواناتو، نباتاتو، صنعتي او تجارتي پيداورو) او رازراز طبيعي- اجتماعي موجوداتو او پېښو په تعريف کې بايد د بېلابېلو ډلو او کټګوريو تر منځ حساس صنفي او ګروهي اړيکې په غوَر او دقت سره بيان سي(دا کار که څه هم په ويلو کې اسان برېښي؛ خو په عمل، په تېره بيا د صفتو او قيدو په حالت کې کله کله ډېر ګران او ستونزمن کار دئ) که نه نو د هغو تر منځ مشترکې پولې ګډوډيږي؛ او په تېروتنې سره د يوه شي نوم بل شي ته ورکول کيږي.

کوهيپونيمونه(Co-hyponyms)

په قاموس ليکنه کې دا خبره ډېره مهمه ده، چې د کوهيپونيمو او سينيمو(مترادفو ټکو) تر منځ روښانه توپير وسي. په پخوانيو فرهنګو کې بې د صفتو تعريف د کوهايپنيمو په وسيله کاوه؛ خو اوسنې فرهنګونه زياتره کوښښ کوي، چې دا نيمګړتياوې ليرې کړي. سره له دې هم په دې کار کې لوی مشکل دا دئ، چې په ټولو حالاتو کې د يوې ډلې يا ټولګې تعبير(genus expression) موندنه ګران کار دئ؛ ځکه په صفتو کې د هيپونيمو د مراتبو لړۍ په ندرت سره موندل کيږي. په نتيجه کې وينو، چې د هر شي او هرې پېښې په اړه د اړتيا وړ هيپونيمونو(سپراورډينېټونو) تر لاسه کول ناممکن حالت ته رسيږي؛ لکه په دغه مثال کې:

strange: [1]unusual, peculiar, surprising, eccentric, novel, unfamiliar, alien, foreign, unaccustomed(Atkins and Rundell 135).

مخکنی مثال ښيي، چې کوهيپونيمونه د صفتو په بڼه راوړل سوي دي.

هايپانمي او ميرنمي(Hyponymy and Meronymy)

هايپانمي او ميرنمي د حسي اړيکو هغه جوړې دي، چې د مراتبو د لړۍ(hierarchy) پر بنسټ سره يو ځای سوي وي. په ژبه کې ځينې ټکي عامې ماناوې لري؛ حال دا چې ځينې نور هماغه شي ته په اشاره کولو سره تر ډېره حده، مشخصې ماناوې افاده کوي؛ د مثال په توګه «ونه/درخته» او «ناجو» دواړه کېدای سي د عين

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي د يادوني دپاره استعمال سي؛ خو «ناجـو» د «وني/درختــي»په پرتله د پام وړ مفهــوم، ډېره ښه او مشخصه پېژندګلوي کــوي. په حقيقت کي«ونه/درختــه»د هغو شيــانو دپاره استعمالېــداى سي، چي«ناجـــو»نه وي؛ مګر د وني توب اساسي ځانګړتياوي لکه لــوى بوټى، تنه، ښاخــونه، ونه او ناجو پاڼي او داسي نور، له ځــانه سره وساتـــي.(Jackson and Amvela 117-118)

دواړه د عموميت او مشخص والي د هايراکۍ(سلسله مراتبو) د اړيکو په مرسته سره تړلي دي. په دغه راز ګډو روابطو کي د نوعــيت يا ډول اړيکی بيانيږي؛ ځکه د وني ډول يا نوعيت يو دئ. دې ارتباط ته لکه څنګه چي مخکي هم يادونه وسوه، په ژبپــوهــنه کي هايـپانمــي(hyponymy) وايي. د دې پرخــلاف په مــيرنمــي (meronymy) کې د دوو ټکــو تر منځ اړيکی د «برخي ارتباط» دئ؛ مثلاً د پښــې او ګوتي درد په حقيقت کي يوې پښې ته اشاره ده؛ خو د ګوتي درد د هغه د ځاى يا موقعيت پېژندني ډېره مشخصه او دقيقه لاره ده. ګوته پــه واقعيت کي د پښې يوه برخه ده.

په قاموس ليکنه کي ډېر ځله د ښلا ښېلو ټکو تر منځ د هايپانمي او ميرنمي اړيکی ليدل کيږي. البته د شيانو ، اشخاصو او ښلا ښېلو موجوداتو تر منــځ د ډول يا نوعــيت اړيکی(هــايپانمــي) د برخــو تــر اړيکي(ميرنمي) زيات ليدل کيږي. هايپانمي اړيکی د طبيعي موجوداتو او پېښو په تصنيف يا خپل خپل کولو پوري نه محدوديږي؛ مثلاً د ښلا ښېلو خپلونو او کټګوريېو دغه ډول مثالونه د انسانانو په لاسي مصنوعاتو کي هم موندل کيږي. دلته د مسألې د لا زياتي شنني او اسانه پوهېدو دپاره د انګرېزي ژبي يو مثال وړاندي کوو، چي موږ ټول د ژوندانه په ورځنيو چارو کي په ښلا ښېلو ښو ور سره مخامخ يو. لوښی يا ظرف په مجمــوعی ډول پر څو ډوله دئ:

الف) غوټه يا بوخځه/ بوخچه(bag)

ب) دبلی يا قوطۍ(tin)

ج) بکس يا صندوق/ صندوخ(box)

د) بېرل/ بېلر(barrel)

هـ) دېګ يا کټو(pot)

غوټه يا بوخچه په خپل وار سره، پر درو ډولو وېشل کيږي:

الف) کڅوړه يا خلطه/ خريطه(sack)

ب) ګوډانه، کوچنۍ کڅوړه يا بېلېدونکی جيب(detachable pocket)

ج) د پيسو اېښوولو يا پيسو ساتلو ډېر کوچنی جــېب، امياني، بټوه، پټــاکيدانــه(purse)

بکس هم په پر دوه ډوله دئ:

الف) کرېټ(crate)

ب) بسته(case)

بسته هم په خپل وار سره، پر دوه ډوله ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف) د کتابو یا اسنادو د خوندي کولو او وړلو راوړلو بسته(briefcase)
ب) د کالو ساتني یا وړلو راوړلو بسته(suitcase)
بېرل/ بېلر هم په خپل رون، پر دوه ډوله دئ:
الف) کوچنی بېرل(keg)
ب) د الکولي مشروباتو د تخمُرکولو لوښی(cask)

د بېلابېلو شیانو د مختلفو ډولونو او بېلابېلو برخو د سمي پېژندني دپاره قاموس لیکوونکو ته ښایي، چي د هایپانمي او میرنمي په مسألو سر خلاص کړي. هر شی تر هغه مهاله په کره او دقیقه بڼه نه پېژندل کیږي، چي له نورو همډوله، همجنسه او همشکله شیانو څخــه جلا نسي. همدغه راز، د شیانو د بېلابېلو برخو د پام وړ موقعیت د دقیقي پېژندني دپاره هم باید د انساني اناتومۍ په څېر، د هغو سم او کره نومونه په ګوته سي. که په مخکنییو مثالونو کي، قاموس لیکوونکی، د یوه شي یو ډول د بل ډول پر ځای وښیي یا د هغو دوه یا څو ډولونه پــه خپلو منځو کي سره ګډوډ کړي، بېله شکه به لوستونکــي د هغو په پوهېدو کــي، له لــوی سرخوږي او جدي تېروتني سره مخامخ کړي.

میرنمي له کُل سره د اجزاوو یا له اصل سره د فروعــاتو او برعکــس اړیــکی منعکسوي؛ مثلاً د بایسکل یا مــوټرسایکل د څرخ په اجزاوو(برخو)کي د هغــه سیمان(spokes)شامــل دي.دغه رنــګه، د کــلیسا پــه فرعي اجزاوو یا برخو کي مرکزي تالار(nave)؛ د ماجت/ مسجد په برخو کي حجره، محراب، منبر او نوري برخي؛ د ودانۍ په برخو کي خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د کتاب په برخو کي د هغه مخــونه، پوښ او نوري برخي؛ د لاسو او پښو په برخو کي ګــوتي، نوکان او داسي نور شامل دي. یا په سرچپه بڼه د یوه څرخ سیمــان او نــوري برخــي؛ د یوه ماجت محراب، حجــره، مــنبر او نوري برخي؛ د یوه کتاب مخونه، پوښ او نــوري برخي؛ د یوې ودانۍ خوني، دهلېز، پخلنځی، تشناب، غولی او نوري برخي؛ د یوې کلیسا مرکزي تالار(nave)او نوري برخي؛ د لاسو او پښو نوکان، ګــوتي او نوري برخــي په وار سره د څرخ، مــاجــت، کتاب، ودانــۍ، کلیسا او لاسو او پښــو کُل جوړوي.(Atkins and Rundell 135.)

شبه میرنمي(Quasi-meronymy)

شبه میرنمي له یوې ډلي، یوې تولۍ خلګو یا یو غونډ شیانو سره د هغو د غړو اړیکی منعکسوي. دا ډول اړیکی په حقیقت کي له کُل سره د اجزاوو کمزوری ارتباط ښیي؛ لکه قومي اړیکی؛ مثلاً د یو چا په اړه ویل کیږي: هغه څوک چي په پلاني قام یا قبیلې پوري تړلئ دئ.

د هایپانمي او میرنمي له هر اړخیزي شنني څخه دې نتیجې ته رسیــږو، چي د راغونډو سوو کلیمو، عبارتو، ترکیبو او اصطـلاحاتو په لا دقیق تصنیف او چاڼ کي د قاموس لیکوونکو کوښښ، د پام وړ ماناوو په پېژندنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او چټکه موندنه کې، له لوستونکو سره ډېره مرسته کوي.

کولوکېشن(Collocation)

په خبرو اترو او ادبي اثارو کې کله کله دوه ټکي د یو بل تر څنګ یا یو بــل ته نیـژدې راورل کیږي. د دې دوو ټکو تر منځ داسـي مانوی(معنـوي) اړیکې موجود وي، چې پــه حقیــقت کې یو ټکی د بل د مانا له پوهېدو سره مرسته کوي؛ مثلاً چیري چې چای جوشه (kettle) استعمال سي، له هغه ســره جــوخت د ایشېــدل (boil) د کاروَنې احتمال هــم تــر سترګو کیږي. دا دوې کلیـمې ښایي له نحـوي پــلوه بېلابېلې بڼې ولري؛ لکه په دغو مثالو کې:

subject + verb = (kettle+boil)
verb + object = (boil+kettle)
adjective + noun = (red+wine). (Jackson and Amvela 131)

په پښتو کې هم د داسې ټکو شمېر لږ نه دئ، چــې په خــبرو او لیکنو کــې زیاتره د جوړو (pairs)په بڼه کاریږي؛ مثلاً(شین+اسمان یا اسمان + شین)، (کور+ودان)، (اور+سوځېدل)، (شین + پتی)، (ســرې + شونډې)، (ســور+ســالو)، (زریني+وړانګې) او داسې نور یــا په پارسي کــې(هوا + تند)، (دریا+ خروشان)، (آب/هوا+ سرد)، (حمام+ گرم) او داسې نور. د دغه راز صفتو او اسمو ترېنت او یو ځایوالی په حقیقت کې د کولوکېشن اړیکی بیانوي. البته په ګرامر کې هم د ځینو ټکو د یو ځای ظهور پراخ مثالونه لرو؛ لکه په دغو انګرېزي مثالو کې چې هیڅکله یو له بله نسي بېلېدای:

refer *to*, fond *of*, fear *of*, rely *on*, etc.

هغه څه چې په قاموس لیــکنه کې د غــوَر او تعمق وړ دئ، د ځینو ټکو تر منځ د خاصو سیمانټیکي اړیکو تشخیص او پېژندنه ده. د کلیمو په سیمانټیکي جوړښت کې د بدلون او اوښتون ځینــي نور مثالونه او ډولونــه هــم سته، چې قاموس لیکوونکي باید د لغوي زېرمو په راغونډولو او تشریح کولو کې، د هغو بېلابېلو اړخو ته دقیق او هر اړخیز پام وکي.

کله کله داسې هم پېښیږي، چې په یوه جومله کې د یوه ټکي د متضادي یا معکوسي مانا په نفي کولو سره یوه خبره یا پرېکړه مثبته بڼه اخلي؛ مــثلاً« غورمه/ قورمه ترخه نه ده»، «کوچنیان بد نه دي»، «هوا لا تر اوسه نه ده توده سوې» او داسې نور. په لومـړۍ جومله کې له ورایه ګورو، چې د «ترخه نه ده» عبارت په حقیقت کې د غورمې/ قورمې خوږوالــي ته اشاره ده؛ په دوهمه جومله کې د کوچنیانو ښه والي او روغتیا ته ګوته نیول سوې ده؛ او په دریمه جومله کې هم د لومړیو دوو په شان د هوا د سړښت بیان راغلئ دئ. دې حــالت ته په ژبپوهــنه کې لایتهیز(litotes) وایي، چې پــه حقیــقت کې د یوه عمل د اغېزمنیا او ارزښت د لږلو له پاره استعمالیږي؛ او پېژندنه یې په قاموس لیکنه کې هم له ضروري موضوعاتو څخه ګڼل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هره ژبه کي د فصاحت او بلاغت د ځرګندولو په خاطر داسي لاري چاري استعمالیږي، چي هر یوه یې په خپله خاصه بڼه او ځانګړې ډول د کلیمو او ترکیبو پر ماناوي اړیکي لـویه اغیــزه ښندي. دغـه راز صنایعو، نخښو او نوښتګرۍ ته چي شمېر یې خورا زیـات دئ، په انګرېزي کي د ریتوریــک ډیوایسیز (rhetoric devices) اصطلاح کاروي، چي د قاموس لیکــوونکي د کار یوه برخه ده. د قاموسو مؤلفان بایــد نه یــوازي دغـه راز تکي، عبارتونه او ترکیبونه په پوره غور سره را غونډ، بلـکي د فرهنــګونو په مــتن کي یې هم سم او کــره استعمال ته دقیق پام وکي.

د کلیمو د مانوي بدلون ځیني نور ډولونه: میتونمي/ میتانمي، سینیکډک/ سینَکډیکي...

په ژبپوهنه کي داسي حالات او موارد، چي په هـغو کــي یو شی د بــل اړونـده شي په وسیله و نومـول سي، د میتونمي یا میتانمي (metonymy) په نامه یادوي؛ او یــو د بــل پــر ځای کارېــدونکو ټکـو ته میتنیمونه (metonyms) وایي؛ لکه تاج (crown) کلیمه، چي د پاچا یا ملکې او توره (sowrd) چــي د پوځي ځواک پر ځای کاریږي. په ژبه کــي د داسي ټــکو سمـه پېژندنه او پر ځای کارو َنه هم د قاموس لیکني د علمي مېتودولوژۍ نه بېلېدونکـــې برخه ده. سربېره پردې، د بېلابېلو کلیمو د ماناوو او استنباطاتو په اوښتو کي بل راز مانوي بدلونونه هـم پېښیږي، چي په هغو کي کله کله برخه یا جزء د کُل یا ټول پر ځای (لکه کُل د پسرلي دپاره) یا بالعکس ټول یا کُل د جُزء یا برخي پرځای (لکه قانون د پولیس د منصبدار دپاره)، خاص د عام پر ځای (لکــه د ستــوني پرېکول د وژلو دپاره) یا بالعکس عام د خاص پر ځای (لکه غـل د جیب وهوونکي دپاره) یا د شیانو ترکیبي اجزاوي د هغو د بشپړ او واحد جوړښت پر ځای (لکه پولاد د توري یا سټېرینګ د موټر دپاره) کــاریږي. داسي حالاتــو ته د ژبپوهــني په اصـطــلاح سینیکډک/ سینَکډیکي (synecdoche) وایي، چي له میتونمي سره نیژدې او ټینګ اړیکی لري؛ او پېژندنه یې قــاموس لیکوونکي ته نه یــوازي په زړه پوري؛ بلکي ضروري ده.

د متضــادو ټکو یو ځای والـی (Combination of Antonyms)

متضاد ټکي د استعمال د موقعیت له پلوه زیاتره په یوه جومله یا څو نیژدې جوملو کي لیدل کیږي؛ مثلاً «د ***ژوند*** او ***مرګ*** مسأله»، «له ***سره*** تر ***پایه***»، «***اوږد*** او ***لنډ***»، «***دوست*** او ***دوښمن***»، «***ژوندی*** یا ***مړ***» یا په پاړسي کي «از ***صبح/بام*** تا ***شام***»، «***تاریکی*** و ***روشنی***»، «***زن*** و ***مرد***»، «***پیر*** و ***جوان***» او داسي نور.

په ژبو کي ځیني ټکي او ترکیبونه له آره تــل په متضاده بڼه کاریږي؛ او مقصــد یې تر ډېره حده پر یوه خاصه مسأله ټینـګار کول وي؛ مثلاً خلګ وایي: «پلاني دا تبصره په ***پټه*** وکړه ***نه په عامه***» یا «پلانــی دا مرسته ***یوازي زما سره*** کوي، ***نه له هرچا سره***» او په پای کي دا ځانګړتیا، چي متضاد ټکي زیاتره د یوه ټاکلي حالت بدلېدو ته د اشاري په بڼه کاریږي؛ د مثــال په توګه ویــل کیــږي: «مــوزیم پر لسو بجو پرانیستل کــیږي؛ او پـــر ځلـورو بجــو تــړل کـیږي.» (Jackson and Amvela114)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کي هم ځيني کليمې په خپــل ذات کي متضــادي او متناقضي ماناوي افاده کوي؛ مثلاً په پښتو او دري کي «چالاک» له يــوې خوا چــټک، چُست، چــابک، کونښني، تکړه او داسي نورو ته وايي؛ او له بلي خوا همدا کليمه د مُزور، رند يا هغــه چا په مفهوم کاريږي، چي په پوهه، مهارت، هونرمندی او ناروا لارو چارو سره، په هر ډول شرايطو او حالاتو کي د ځان په گټه کار کوي. د پاړسي په پخوانيو متنو کي «زبان دراز» ترکيب د نارينه وو د پاره د فصيح، بليغ، مستدل او داسي نورو په مفهوم کار سوی دئ؛ خو اوس گورو، چي همدا ترکيب د نارينه وو، او ښځودواړو، په تېره بيا ښځو د پاره د بې شرم، بــې حيا، سپين ســترگي، رډ، گستاخ، سليطه او داســي نورو په مفهوم کاريـــږي. داسي مالومېږي، چي د «زبان دراز» پخوانی مفهوم اوس تقريباً په ټولو حــالاتو کي د نوي مفهوم تر اغېزي لاندي راغلئ دئ؛ او دا پخپله د عين کليمې يا ترکيب د متضادو اړخونو يو مثال بيانوي. په انگرېزي کي هم د دغه ټکو او ترکيبو شمېر لږ نه دئ؛ د مثال په توگه د "wicked" کليمه اصلاً د ناوړه، بد، زشت، مــضر، شيطان، ازار رسوونکي او داسي نورو په مفهوم ده؛ خو په عــاميانه خــبرو او مرکو کـــي د عالي، غوره، غښتلي، پياوړي، کارپوه، عالمانه او داسي نــورو په مفهوم استعماليږي. دغه راز په انگرېزي کـــي "howling" کليمه هم د سپي يــا لېوه د درد او عذاب د اوږدي چغي په مــانا استعماليږي؛ او هم د کټ کټ خندېدو په مفــهوم، چي دا دواړي ماناوي هم په خپلو منځو کي د مانوي تضــاد مسأله په گوته کوي. د هندي او اردو ژبو «گل» کليـــمه د پرون او سبا دواړو په مانا کاريږي، چي دوه جلا او متضاد مفاهيم دي (و. گ. پلاټ ۸۴۰).

زياتره داسي انگېرل کيږي، چي انتنمي (antonymy) يوازي د هغو ټکو تر منځ ليــدل کــيږي، چي د گرامر له پلوه د کلام په يوه يا عين ډلي پوري اړه ولري؛ خو له دې کـــبله چـــي انتنمي په حقيقت کي د دوو يا څو بېلو ټکو تر منځ د مانوي اړيکو بيان دئ، نو ځکه دا امکان هم ليري نه دئ، چي د کلام په بېلابېلو اجزاوو يا جلا جلا کټگوريو پوري د ترلو ډلو تر منځ هم اړيکی څرگند کړي؛ لکه:

Lighten our *darkness*, we pray.
She remembered to *shut* the door, but left the window *open*.
(Jackson and Amvela 114)

په مخکنيــيو دوو جوملو کي وينو، چي متضاد ټکي د کلام د بېلابېلو اجزاوو تر منځ مانوي اړيکی بيانوي.

په انگرېزي کي د متضادو ټکو ډولونه

په انگرېزي کي متضاد ټکي عموماً پر درو ډلو وېشي، چي ځيني مثالونه يې په دې ډول دي:

- درجه لرونکي متضاد ټکي (Graded Antonyms)

هغه متضاد ټکي، چي د بېلو ټولگيو يا درجو پر اساس سره جلا کيږي؛ لکه:

beautiful او ugly، hot او cold، cheap او expensive او داسي نور.

داسي متضاد ټکي زياتره په خبرو کي د پرتله کولو د پاره کاريږي؛ لکه:

My arm is *longer*/*shorter* than you.

(c) ketabton.com: The Digital Library

I love a *good book* more than a *meal*.

- متباين يا متمم انتهيمونه(Contradictory or Complement Antonyms)

هغه متباين يا متناقض ټکي، چې د يو بل د متمم په توګه کاريږي؛ لکه:

"asleep" او "awake" ، "alive" او "dead" ، "on" او "off"، "true" او "false" او داسې نـــور.

په داسي متضادو ټکو کې د درجې خبره هيڅ ځای نه لري؛ د مثال په تــوګه يـــو خوځنده موجود بايد يا ژوندی وي يا مړ. هيڅوک د پرتلې په بڼه داسې نه وايي، چې پلانـی تر پلاني مړ يا ژوندی دئ. په دغه راز متضادو ټکو کې د مقايسې يا پرتلې امکان نه ځاييږي. دغه رنګه د برېښنا سويچ هم يا بايد روښانه وي يا مړ.

- سرچپه يا اړولي انتهيمونه(Converse Antonyms)

په دغه راز متضادو ټکو کې، ديوه ټکي استعمال سمدلاسه د بل متضاد ټکي مانا بيانوي؛لکه:

below او above ، after او before، sell او buy او داسې نور. په دغو دوو جوملو کـــې د دې ډول متضادو ټکو دوه اړخيز اړيکی ښه مالوميږي:

Lydin *bought* the car from Kristen.
Kristen *sold* the car to Lydin. (Jackson and Amvela 116)

ځينو نورو مؤلفانو د انتهمي ډولونه په دې ډول هم نومولي دي:

الف) متممه يا مکمله انتهمي(Complementary Antonymy)

متممه يا مکمله انتهمي د دوو متضادو حالتو تر منځ داسې اړيکی بيانوي، چې د تفضيــلـي (مقايسه يي) او عالي صفتو په مرسته نسي تشريح کېدای. په داسې حالاتو کې داســې نه ويل کيږي، چې پلانی لږ ژوندی (slightly alive)يا نسبتاً مړ(rather dead)دئ. له دې امله، په دې برخه کې عمومي فارموله دا ده:

- که ژوندی وي، نو مړ نه دئ.
- که مړ وي، نو ژوندی نه دئ.
- که ړوند وي، نو بينا نه دئ يا نسي ليدلای.
- که په سترګوويني، نو ړوند نه دئ.
- که لګېدلئ وي، نو خطا سوی نه دئ.
- که خطا سوی وي، نو بې نخښه نه ده ويشتې.(Atkins and Rundell 142)

ب) قطبي انتهمي(Polar Antonymy)

په دې ډول انتهمي کې، متضاد ټکي يو د بل مقابلو قطبونو ته اشاره کوي؛ خو د متضادو ټکو په دې ډول کې، اړيکی تر متممي يا بشپړي انتهمي ډېر پېچلئ دئ؛ او په دې فارموله کـــې څرګنديږي:

- که ښه نه وي، نو بد نه دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- که بد نه وي، نو ښه نه دئ.
- که ښوزله وي، نو شتمن نه دئ.
- که تاریک وي، نو روښانه نه دئ.
- که ډېر ښه نه وي، نو لږ بد دئ.
- که ډېر بد نه وي، نو لږ ښه دئ.
- که ډېر روښانه نه وي، نو لږ تاریک دئ.
- که ډېر تاریک نه وي، نو لږ روښانه دئ.
- که ډېر ښوزله نه وي، نو لږ شتمن دئ.
- که ډېر شتمن نه وي، نو لږ ښوزله دئ.

ج) سمتي یا اړخ لرونکي انټنمي (Directional Antonymy)

په دې انټنمي کې، لکه څنګه چې له نامه یې ښکاري، د متضادو ټکو هغه کوچنۍ ډولونه راځـي، چې د مختلفو اړخونو استازیتوب کوي؛ لکه شمال چې د جنوب په مقابل لوري کې پروت دئ یا لوړ چې د کښته مخالف دئ یا مخ چې د شا مـخالف لوري ته اشـاره کوي. نارینه او ښځه، مقعر او محدب، لوړ او کښته، پیل او پای، زانګو او ګـور، ترل او پرانیستل، پراخ او تنګ، تودوخه او سړښت او داسې نور هم د اړخ لرونکو متضادو ټکو بېلابېل مثالونه دي. (Atkins and Rundell 143)

په قاموسو کې د ځینو متلو را غونډول او تشریح کول

د نړۍ په زیاترو ژبو کې، د زمانو په تېرېدو سره د متلو پراخې او ارزښتناکې زېرمې جوړې سوې دي، چې را غونډول یې د هغو ژبو د روزونکو او پالوونکو ستره او مهمه وجیبـــه ګڼله کېږي. لکه څنګه چې ژبه د یوه ژوندي ټولنیز مخلوق په توګه تل د بدلون او تحول په حال کې ده، د نورو ټکو، تعبیرو او ترکیبو په شان یې متلونه هم د پیدا اېښنت، ودې او مرګ بېلابېل پړاونه تېروي. یو متل مري او پرځای یې یو یا دوه نور متلونه زېږي. که څه هم نن سبا په زیاترو ژبو کې، د متلو د خوندي کولو او هر اړخیزې شننې دپاره بېلې مجموعې او قاموسونه لیکل سوي دي؛ خو سره له دې هم د ژبې د مفصلو او تشریحي قاموسو په تألیف کې، د ځینو متلو د ثبتولو او سپړلو مسأله ډېر اهمیت وړ ده.

دا حقیقت اوس هرچا ته ځرګند دئ، چې ژبنۍ قاموس د ژبې له ګردو اړخو لکه ګرامر، لیکلي او شفاهي ادب، موسیقۍ، هونر، علمي او مسلکي اصطلاحاتو، فکري او دیني اعتقاداتو او نورو ژبنیو، ادبي او کولتوري ارزښتونو سره نه شلېدونکې اړیکې لري. له همدې سببه باید د تشریحي قاموسو مؤلفان د ژبې اصلي ویوونکو ته د لغوي زېرمې او نورو ادبي - علمي موضوعاتو ترڅنګ د متلو په راټولو او تشریح کولو کې هم بشپړ زیار وباسي. په پارسي، انګرېزي او نورو ژبو کې هم داسې متلونه خورا ډېر دي، چې یادونه یې د ژبو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريحي او مفصلو فرهنګو کي بې ګټې نه ده. که متلونه په قاموسو کي د هغو تر مرکزي او محوري ټکو لاندي وکښل سي، په موندلو کي به يې ربړ او سرخوږی نه پېښيږي؛ مثلاً د «مينځه»تر ټکي لاندي«خواره دي سي مينځه، چي د مينځي کالي مينځي»او له«ډُول»سره دا متل «چي ډول دي سو په څنګ، د وهلو يې څه ننګ؟ !» وکښل سي. البته په اختصاصي قاموسو کي د متلو راغونډول او ثبتول په يوازي سر د مسألې بشپړحل نه دئ. بايد د هغو مفهوم او د استعمال ځای هم په اسانه او روښانه ټکو سره بيان سي.

د هري ژبې په ادبي اثارو کي هم کله کله له متلو څخه استفاده کيږي. په پښتو او پارسي نظم کي د متلو را وړل يو ښېل ادبي صنعت دئ، چي«ارسال المثل» يې بولي؛ لکه عبدالعظيم رانېزي، چي "د ګور شپه نه په کور کيږي" متل په يوه بيت کي داسي راوړی دئ:

«د ګور شپه چېري د چا نه په کور کيږي»

غم د چا په خوشـــحالی کلــه بدليږي

(ښنوا، ارسال المثل)

کله کله د يوه بيت په هره ميسره کي ښېل ښېل متل راوړل سوی وي، چي په ادبي صنعت کي يې« ارسال المثلين» بولي؛ لکه د خوشحال خان خټک(۱۰۲۲-۱۱۰۰هـ ق) په دې بيت کي:

«وايي چي له ځـانه په اولاد وي پېرزوينه»

«خدای په کارواني په اصلي والــي اوبه»

(ښنوا، ارسال المثلين)

که څه هم نن سبا، د ژبې متلونه زياتره د ځانګړو قاموسو په بڼه چاپيږي؛ خو سره له هغه هم د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کي، د متلونو را غونډول له ډېرو ګټورو او ارزښتناکو کارو څخه دئ.

په قاموسو کي د ژبنيو اصطلاحاتو، محاورو او عبارتو راوړل او سپړل

د قاموس ليکني يو بل مهم اصل د پام وړ ژبې د ښېلابېلو محاورو يا ژبنيو اصطلاحاتو را غونډول او توضيح کول دي؛ ځکه په هره ژبه کي د زماني په تېرېدو سره له يوې مادي يا يوې ريښې څخه دونه محاوري او اصطلاحات جوړ سوي او لا پسي جوړيږي، چي را غونډول او شنل يې د ژبې د هر اړخيزو او مفصلو قاموسو لوستونکو ته ډېر ګټور او په زړه پوري دي؛ لکه«خبره تر غابښ لاندي کول»،«سر نه ګرځول»،«سر نه خلاصول»، «سر نه ګروَل»،«غوږ نيول، «تر غوږ تېرول»،«خوله پرېکول»،«په غوښو کي هډوکي لټول»، «خاشي ماتول»،«سترخان په پښه ښوول»،« پر پزه مچ نه پرېښوول»، «له مچ سره سبلاوه ګرځول»،«پزه په هوا نيول» او سلګونه نور، چي هر يو يې په خپل جغرافيايي چاپېر او خپلو ځايي ويوونکو کي، ښېلي ماناوي او مفهومونه لري. په خوشالی سره په پښتو کي د دغه راز محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو لمن دونه پراخه ده، چي که د پښتنو په ټولو سيمو کي، د روزل سوو مسلکي کسانو له خوا په پوره زيار او زغم سره را ټول او بيا د ژونديو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثالو په وړاندي کولو سره په روانه ژبه تشریح سي، خبره به يې بې شکه څو ځوکه پنډو قاموسو ته ورسیږي. دا کار په حقیقت کي د پښتو ژبې د بې ساري لغوي استعداد، ستري مانوي پانګي او تر هر څه مهم د دې لرغوني ژبې په بېلابېلو ټکو کي د اشتقاقي وړتیا د پراخوالي او زیاتوالي په مانا دئ. د دې واقعیت د زبادولو دپاره دلته یوازي د مثال په بڼه د هغو محاورو او اصطلاحاتو یادونه کوو، چي په پښتو کي د «اوبو» له مادې څخه راوتلي دي:

اوبه کول (مځکه یا څاروي اوبه کول، ویلي کول)؛ اوبه لرل (په تپ کي زوه یا التهاب، په پخو خوړو، مېو یا سبو کي اضافي اوبه)؛ مال اوبه کول (د مال یا سامان آلاتو خرڅول)؛ خوله اوبه اوبه کېدل (له ډېري اشتها خوله د اوبو ډکېدل)؛ اوبه اخیستل (د وجود ټپ ته اوبه ننوتل، د چا سپکاوی یا بې عزتي کول)؛ اوبه ایستل (له ټپ یا خوړو څخه د اوبو وتل)؛ اوبو پر سر اخیستل (په ربړو او کړاوو کي ډوبېدل)؛ اوبو پرسر اخیستل او څک ته لاس اچول (د بېلابېلو ستونزو او پېچومو پر مهال د ژغورني دپاره، له هر چا څخه مرسته یا هري ممکني وسیلي ته لاس اچول)؛ اوبو راوړی (بې وسه او بې کسه، داسي بې واکه او ناتوانه، لکه اوبو چي راوړی وي)؛ د مخ اوبه تویېدل (د چا سپکاوی یا بې عزتي کول)؛ اوره او اوبه کېدل (روغه او جوړه، توافق، سازګاري)؛ اوبه غلبېلول (له ناوړو شرایطو یا ناوړو کسانو سره ګوزاره کول، د ستونزو او اختلافاتو زغمل)؛ اوبه خړول (د کسات یا غچ اخیستني دپاره پلمه جوړول، برید کولو ته تیاری کول)؛ اوبه خړول او ماهیان نیول (د حالاتو خړپړتیا ته لمن وهل او له هغو څخه ناروا ګټه اخیستل)؛ اوبه په څړول (په بې غیرتۍ او شاګړځولو سره د ځان او دوست سپکول او شرمنده کول)؛ اوبه په سترګو کي دربدل (پړتیا، شرمنده کېدل)؛ اوبه په غاړه کي ښکاربدل (د ښکلو لطافت، ښایست او نازکوالي ته اشاره)؛ اوبه تر ورخ تېربدل (کار تر کار تېربدل، مهم فرصت له لاسه ورکول)؛ تر پر وړو لاندي اوبه تېرول (په پټه یا چالاکۍ سره د یوه کار کول)؛ اوبه درول/ اوبه دربدل (سپکېدل، بې عزته کېدل)؛ اوبه ډم وروړل (د کار په پیل کي سم فکر نه کول او په پای کي له ستونزو او کړاوو سره مخامخ کېدل)؛ اوبه په ډانګ نه بېلېدل (د شخړو او ناخوالو له کبله د خپلوانو، عزیزانو او ملګرو نه بېلېدل)؛ اوبه ډم کېدل (د بې پروایۍ او ناپامۍ په وجه د مشکلاتو او ناخوالو ډېربدل)؛ اوبه سرې کول (اوبه تودول)؛ تر اوبو ترې پوري ایستل (په چم او ټګۍ برګۍ سره د چا تېر ایستل او ځورول)؛ تر اوبو د مخه ګاولي ایستل (د یوې مسألې یا پېښې په اړه تر وخت د مخه پرېکړه کول، بې ځایه اندېښنه او تلوسه)؛ له سترګو اوبه وتل (بې شرمي، بې حیایي، د چا په وړاندي سپکاوی او بې عزتي)؛ تېري اوبه نه جاروتل (د تېر وخت یا تیري سوي موقع بیرته نه راستنېدل، د ښه فرصت له لاسه وتل)؛ په چا پسي اوبه پاشل/ شیندل (چا ته په سفر کي د خیریت او سلامتۍ غوښتنه کول)؛ اوبه تر سر تېربدل (په پېچومو او مشکلاتو کي ډوبېدل)؛ اوبه اچول (درناوی کول، سرکښته کول)؛ اوړو او اوبو غوندي زده کول (د یوه مضمون یا کار په زده کړې کي زیات تمرین او مهارت)؛ خوله له اوبو ډکېدل (د مصلحت پر اساس، له حقیقت ویلو ډډه کول)؛ اوبه ډېرول (د مېلمنو د ناڅاپي راتګ پر مهال د اوبو په مرسته د ښوروا یا نورو خوړو ډېرول)؛ اور او اوبه (د دوو متضادو شیانو یا اشخاصو را غونډول)؛ په رښکۍ اوبه را ایستل (چا ته د هغه/هغې د اقتصادي بېوزلۍ یا بېوسۍ په سبب، پېغور ورکول) او داسي نوري محاورې او اصطلاحات، چي ګرده مخ یا شا ته د «اوبو» له مادې سره د یوې ببلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کليمې د موښلولو په مرسته جوړ سوي دي؛ او هره اصطلاح يې د استعمال بېل ځای او جلا مانا لري(د نور مالومات له پاره و.ګ. نوري ۱۰-۱۲ او حبيبي، «د پښتو لوی سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ۲). دا اصطلاحات زياتره د پښتو په لوېديځه (لوېديزه) لهجه کي کاريږي. کېدای سي د پښتو په نورو لهجو کي د «اوبو» له مادي څخه ځيني نوری محاورې او ژبني اصطلاحات هم راوتلي وي، چي هر يو يې د بېل مقصد او بېلې مانا دپاره استعمال سي. سربېره پر دغو پراخو ژبنيو اصطلاحاتو د پارسي ژبي له «آب» مادې څخه هم په پښتو کي ځيني ترکيبونه جوړ سوي دي، چي د خلګو په ورځنيو خبرو او مرکو کي کاريږي؛ لکه: آبداره (عزتمن، پتمن، د وقار او حُرمت څښتن)؛ بې آبه (بې عزته، بې پته، بې حُرمته، سپک)؛ آب و عزت او داسي نور.

د دغه رنګه ترکيبو، محاورو او اصطلاحو د ماناوو سمه پېژندنه د پښتو ژبي هر زده کوونکي او ويوونکي ته ډېره ضروري ده. که څه هم په ځينو ژبو کي د محاورو يا ژبنيو اصطلاحوو د پېژندني دپاره له اوږدو زمانو څخه بېل قاموسونه کښل سوي دي، چي پر خپل ځای ډېر ستر او ارزښتناک کار دئ؛ خو سره له دې هم د ژبي په مشرح او مفصل فرهنګ کي د ځينو مشهورو او عامو ښو راوړل او سپړل، د ريښه پېژندني او ډول ډول شکلي او مانوي تطوراتو له پلوه بې ګټي خبره نه ده. د پښتو ژبي ځيني محاورې او اصطلاحوي له نن څخه تقريباً اويا کاله مخکي د هيواد د مخکښ او نوميالي فکلوريسټ، متن سموونکی، قاموس ليکوونکي، اديب او شاعر - اروښاد محـــمد ګل نوري (په ۱۳۵۲ش کي مړ) له خوا را غونډي سوي دي، چي په خپل وخت کي ډېر لوی او په زړه پوري کار ؤ. بېله شکه اويا کاله ډېر اوږد عمر دئ. زموږ ژبي په دې اوږده موده کي د ودې او پرمختګ ډېر اوږده پړاونه او مزلونه وهلي دي. له دې کبله دا برخه هم زموږ د نورو ژبنيو قاموسو په شان، پرمختيا او بشپړتوب ته اړتيا لري.

اروښاد محمد ګل نوري په پښتو قاموس ليکنه کي هم د قدرو ړ زيار ايستلئ ؤ؛ مګر په خواشينۍ سره چي نه چا سم پېژندلئ او نه يې هم قدر کړی دئ. ويل کيږي، چي اروښاد نوري په واقعيت کي د هغه دوه جلدي «پښتو قاموس» اصلي مؤلف هم دئ، چي څو لسيزې مخکي يې د خپلي لور- طيبو په کومک او همکارۍ تأليف کړی ؤ؛ او د «نوراللغات» نوم يې پر ايښی ؤ؛ خو د پښتو ټولني د هغه مهال واکمنانو پر خپلسر د «پښتو قاموس» په نامه چاپ کړی دئ؛ او اروښاد نوري يوازې د مؤلفانو د ډلې يو غړی بللئ دئ) (و.ګ. نوري).

د پښتو ژبي په انګريزي څېړونکو کي جګړن جورج واټرز ګيلبرټسن هم د عارف الله خان يوسفزي، علي اکبر خان کندهاري او محمود اپريدي په مرسته په خپل پښتو - انګريزي قاموس کي د پښتو ژبي خورا ډېري ژبنۍ اصطلاحوي او محاورې را غونډي کړي دي. په دې قاموس کي پر پښتو محاورو او ژبنيو اصطلاحاتو سربېره، ځيني پښتو ټکي او متلونه هم راغلي دي، چي د پښتو او انګريزي ژبي زده کوونکو ته په يوه ډول، خورا په زړه پوري کتاب دئ. و.ګ.:

A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې د داسې ژبنيو اصطلاحاتو او محاورو شمېر زرونو ته رسيږي، چې ځيني يې د خلکو د ورځنيو مکالمو ترڅنګ، په ادبي اثارو کې هم د مجاز او کنايي په بڼه کاريږي. په بېلابېلو ماناوو .له يوې ريښې څخه د دغه راز پراخو اصطلاحاتو او محاورو راوتل، پښتو ژبې ته دنړۍ په مهذبو او متمدنو ژبو کې، لوړ او ارزښتمن ځای ورکړی دئ.

«فرهنګ نظام»د پارسي فرهنګو په ډله کې هغه فرهنګ دئ، چې د دغي ژبي خورا ډېري محاورې او ژبني اصطلاحات يې خوندي کړي دي؛ لکه فلان نخود هر آش است(ياني په هر کار کي لاسوهنه کوي)؛ همان آش است و همان کاسه(ياني په شرايطو او حالاتو کي بدلون نه دئ راغلئ)؛ آش همسايه روغن غاز دارد(ياني د نورو شيان او کارونه تر خپلو ښه ښکاري)؛ آش دهن سوزی نيست(ياني مهم شی نه دئ)او داسي نور، چي ګرده د «آش» له مادي څخه را ټوکېدلي دي(شاد ج۱: ۸۱).

ارواښاد ډاکټر عبدالحکيم هلالي په خپل علمي او کتور اثر«پښتو قاموس ليکنه»کي د ژبنيو اصطلاحاتو د وېش په اړه د روسي ژبپوه -و.و. وينګرادف نظريې راوړي دي، چي لنډه يادونه يې دلته بې ګټې نه ده. ددې روسي ژبپوهاند له نظر سره سم، ژبني اصطلاحات د مانوي جوړښت له پلوه پردرو ډلو يا ګروپو وېشل کيږي:

«په لومړي ګروپ کي هغه ژبني اصطلاحات داخليږي، چي معنا يې د ترکيب د اجزاوو له معنا لاس ته نه راځي او اصطلاحي معنا يې د ترکيب د اجزاوو پر معنا متکي نه وي؛ لکه د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: په سترګو ننوتل، پرسپين ډاګ غابن وتل. په دوهم ګروپ کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي معنا يې د ترکيب د اجزاوو پر عمومي معنا متکي وي؛ لکه د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: د پايځي رګ پالل؛ هر سړی پرخپله ټيکۍ اور اړوي؛ دی د کراستي ملا بند دئ؛ پر بدو اوښتل. په دريمه ډله کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي اصطلاحي معنا يې په تحليلي ډول د ترکيب د ټولو غړو د معناوو سره ارتباط لري(لکه د پښتو ژبي دغه ژبني اصطلاحات: پښه پر پښه اړول؛ باڼو پر باڼو اېښوول؛ اوږه کښل؛ بګړۍ د سره لوېدل... » (د بشپړ مالومات دپاره و.ګ: هلالي ۱۰۹-۱۱۰).

يو بل روسی ژبپوهاند - ن.م. ښانسکي د وينګرادف پر درو ډلو يوه بله ډله هم ور زياتوي؛ او په دې حساب د روسي ژبي اصطلاحات پر څلورو ډلو وېشي. د ده په عقيده، په څلرمه ډله کي هغه ژبني اصطلاحات راځي، چي که څه هم د ترکيب هر غړی يې په خپله اصلي مانا استعماليږي؛ او د ترکيب عمومي اصطلاحي مانا يې د جوړونکو غړو مجموعه ده؛ خو دا ترکيبونه د استعمال پر مهال تل خپل اصلي ترکيبي شکل خوندي کوي؛ او بې اليشېدو کاريږي؛ لکه په پښتو ژبه کي دغه ترکيبونه: د اوبو شين ډنډ؛ د سينما ټکيس...(هلالي ۱۱۱). يو بل روسي ژبپوهاند -ب.ن. ګلوين هم د وينګرادف پر وېش يوه بله ډله ور زياتوي، چي د آيډيم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Idiom)پــه نامه يې یادوي(هلالي۱۱۱). د دغو نظريو پر خلاف، پــه روسي ژبپوهنه کې پر مخکنيو څلورو ډلو سربېره، ټول هغه ترکيبونه هم د ژبنيو اصطلاحاتو په ډله کې راځي، چې خپل ترکيبي ثبات يې تر یوې انــدازې ساتلئ وي؛ او تل د مشخصو ترکيبو په شکل استعمــــاليږي؛ لکه متلونه، مقولې او عام عبارات (هلالي۱۱۱).

په قاموسو کې د متلو، ژبنيو اصطلاحاتو او عامو عبارتو د اوډولو لارې

د متلو، مقولو، ژبنيو اصطلاحاتو او عامو عبارتو تر منځ په انګـريزي، پارسي، پښتو او نورو ژبو کې هم کله کله د پولو ټاکلو اسان کـــار نه دئ. ژبنـي اصطلاحات د نـــورو ژبو په څېر په انګرېزي کې هم خورا پـــراخــه زېرمه لري، چې د آيډيمو (Idioms) تر عـــــنوان لاندي څېــړل کيږي؛ لکه: 'a wet blanket'(هغــــه څوک، چې د نـــورو د ساتېرې فضا ورانـــوي)؛ 'Pyrrhic victory' (هغه بـــــرى، چې په لوړه بـــيه پــرېوتـــي وي)؛ 'under wire' (پر وخت برابر، پر موقــع بــرابــر)؛ 'to eat a humble pie'(بخښنه غوښتل، د تېروتني منل)؛ 'Crocodile tears'(د چم یا ټګـــۍ اوښکي تویول، د خلګو غولول) او په سلګونو نور.

پروفيسر جکسن او پروفيسر امويله په قاموسو کې د ژبنيو اصطــــلاحاتو د څرنګوالي او ځای ځايګي په اړه داسي کاږي: «ژبنيو اصطلاحاتو هيڅکله په قاموسو کې د ښــل سرټکي ځای نه لره. ښايي نــه د هــــغو د اوږدوالي په وجه، بلکي له دې کبله چې په فرهنګــو کې د هغو مــوندنه اسانه نه ده. قاموسونه د اصــــطلاحاتو د اوډلــــو په بـــاره کي بېـلابېلي کړنـــلارې لــري. د انګرېزي فرهـــنګو له ډلـي څخه په لانګــمن قاموس (LDEL, 1991, xiv)کــي، په دې اړه خورا پېچلي او مروړلي کړنلاره غوره سوې ده. په دې مانا، چـــي يــوه اصطلاح تر هر څه مخکي، په خپل ترکيب کې له لومړني اسم سره يو ځای اوډل کيږي که يې په ترکيب کې اسم نه لره، بيا له صفت سره يو ځای ليکل کيږي. کــه يې په جوړښت کــي صفت هم شامل نه وي، بيا نو تر لـــومړني قيد لانـــدي راځي. که يې په ترکيب کــي قيــد هم شامل نه ؤ، بيا نو تر لومړني فعل لاندي او که يې فعل هم نه لره، بيا نو د خپل ترکيب تر لومړنۍ کليمي لاندي(هر څه چې وه)اوډل کيږي. البته هر چيري چې په قاموسو کې ژبنۍ اصطلاح ځای مومي، بايد د کراس ريفرينس په بڼه، د اصطلاح په جوړښت کې تر نورو جوړونکو ټـــکو لاندي هم و اوډل سي.» (Jackson and Amvela 209)

په اوسنۍ انګرېزي کې دا دود دئ، چې د فعلو تر شا قيدونه او اضافه توري مونښلوي؛ او په دې توګه له جوړسوي ترکيب څخه بېلې ماناوي تر لاسه کوي، چې د ګرامر په اصطلاح، عبارتي فعل (phrasal verb) ورته وايي؛ لکه:

give away(له چا سره خيانت کول.۲ چاته څه ورکول).

give in(تسليم کېدل، ماته منل).

give off(توليدول.۲ د بوی یا بخار ايستل).

(c) ketabton.com: The Digital Library

give on /give into (١ بېول. ٢ پرانيستل. ٣ مخته، څېرمه).

give out (١ له منځه تلل، ماتېدل، پای ته رسېدل. ٢ اعلانول. ٣ وېشل. ٤ بهر ایستل).

give over (١ درول، لاس اخیستل، پرېښوول. ٢ لېږدول، و ځانګړي کار یا مقصد ته بېول).

give up (١ پرېښوول، ترک کول، په یوه کار کې د ماتې یا ناکامۍ منل. ٢ ځان یوه ځانګړي کار یا داعیې ته ګومارل او داسې نور).(Thomson & Martinet 315; Robinson 566-67)

هغه عبارتي فعلونه (Phrasal Verbs) چې د فعل او قید له یوې برخې یا قید او اضافه توري له یو ځای کېدو څخه جوړ شوي وي، زیاتره تر اړونده فعلو لاندې اوډل کېږي؛ خو ځینې قاموسونه له داسې فعلو او قیدو سره د یو بېل قاموسي سرټکي (headword) په توګه چلند کوي؛ ځکه چې داسې فعلونه ځینې مهال له خپلو اصلي فعلو څخه ګرسره جلا ماناوې لري.(Jackson and Amvela 209)

په معاصرو انګرېزي قاموسو کې معمولاً هغه اصطلاحات او عبارتي فعلونه، چې هر یو یې بېله مانا افاده کوي، معمولاً تر اصلي مادې لاندې کاږي؛ او په ځینو حالاتو کې یې له اسانه مثالو سره په جوملو کې هم استعمالوي. د پښتو مشرح او مفصل فرهنګ هم باید د ژبو په ټولو لهجو کې د غه راز ارزښتناکې زېرمې را غونډې؛ او په اسانه ټکو سره یې توضیح کړي. په دې کار سره به بې شکه له یوې خوا د پښتو ژبې ستره لغوي او اصطلاحي پانګه له زیانمن کېدو او هېرېدو څخه وژغورله سي؛ او له بلې خوا به په اسانۍ سره، د پښتو ژبې ټولو مینه والو ته فرصت ورکړل سي، چې د بېلابېلو لهجو په ورځنیو محاورو او مرکو کې کارېدونکې ټکې او عبارتونه له ژوندیو مثالونو سره زده کړي. د خلګو دا نیژدېوالی او پیوستون به په پای کې د یوې منلې معیاري ژبې په رامنځ ته کولو کې هم ستره ونډه واخلي. په قاموسو کې د ژبنیو اصطلاحاتو د اوډني او ترتیب په اړه هم په ژبپوهانو او فرېزیالوژیستانو کې بېلابېلې نظریې وړاندې سوي دي، چې د فرېزیالوجي/ فرېزیالوژۍ له مهمو موضوعګانو څخه ګڼل کېږي (د بشپړ مالومات د پاره و.ګ. هلالي ۱۱۳-۱۱۷).

په پښتو، پاړسي او نورو ژبو کې له یوې ریښې څخه راوتلي محاورې او ژبنۍ اصطلاحوې په بېلابېلو بڼو ثبت سوي دي. ځینو قاموس لیکوونکو دا ډول اصطلاحات تر بېلو سرلیکونو لاندې ثبت کړي دي؛ په داسې حال کې چې ځینو نورو بیا د خپل ترکیب تر اصلي او مرکزي ټکي لاندې اوډلي او مانا کړي دي. نن سبا په معاصر قاموسو کې ژبني اصطلاحات او عبارتونه زیاتره تر هغه اصلي یا مرکزي ټکي لاندې کاږي، چې د شکل او مانا په لحاظ له پام وړ اصطلاحاتو سره نه شلېدونکې اړیکې ولري؛ مثلاً «مال اوبه کول»، «تر اوبو د مخه ګاولي ایستل»، «اوبه په ستوني کې مالومېدل»، «ترې تر اوبو پرې ایستل» او داسې نور ګرده په قاموس کې د «اوبه» تر اصلي یا مرکزي ټکي لاندې راوړل کېږي یا په انګرېزي کې د "Pyrrhic victory" اصطلاح د "Pyrrhic" او د "Crocodile tears" اصطلاح د "Crocodile" ټکي په پای کې کښل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي ژبې په ځينو اختصاصي قاموسو کې يې، د متلو او ژبنيو اصطلاحاتو د اسانه موندني دپاره، هره ژبنۍ اصطلاح يا متل د هغو ترټولو ترکيبي برخو لاندي راوړی دئ؛ مثلاً "Actions speak louder than word" متل د "actions" , "louder" , "speak" او "word" تر قاموسي ټکو لاندي، په جلا جلا ډول تکرار سوی دئ.(Simpson 1, 140, 209, 250.)

په اختصاصي فرهنګو کې د متلو، ژبنيو اصطلاحاتو او بېلابېلو عبارتو په اسانه موندنه کې د ځو ځايه يادوني يا کراس- ريفرينس لاره تر ټولو غوره او عملي لاره ده؛ اما د ژبې په عمومي تشريحي قاموس کې له ټولو ترکيبي برخو سره د يوه متل يا يوې اصطلاح ځو ځلا يادونه، نه يوازي سرخوږونکی، بلکي په اقتصادي لحاظ هم نامطلوب کار دئ. له دې کبله يې له اوسني دود او بايدې سره سم، يوازي تر هغه ټکي يا مادې لاندي کارې، چې د اتيمولوژۍ له پلوه اړېکي يا نيژدې والی سره لري؛ لکه په مخکنيو مخونو کې چې د «اوبو» له مادې څخه د ځينو را توکېدلو محاورو او اصطلاحاتو، لنډه يادونه وسوه.

په قاموسو کې د ترکيبي ټکو د بېلابېلو ډولو را غونډول او شنل

د هرې ژبې په قاموس ليکنه کې، بله مهمه او ارزښتناکه مسأله د ترکيبي ټکو يا مرکباتو پېژندنه او را غونډول دي. په زياترو ژبو له هغو څخه په پښتو، پارسي، عربي او انګرېزي کې د مرکباتو شمېر دونه ډېر دئ، چې له را غونډولو او شنلو څخه يې د مرکبو ټکو جلا لوی او پنډ قاموسونه جوړېدای سي. مرکب او ګډ ټکي زياتره په دوو بڼو جوړيږي:

الف) کلمه چې يوه خپلواکه کليمه(base) له يوه يا ځو اشتقاقي عناصرو سره يو ځای سوې وي (complex word) لکه: ناسم(نا+سم)، اتلواله(اتل+واله)،زړورتيا (زړور+تيا)، مينه ناک (مينه+ناک) او داسې نور په پښتو کې يا نارسايي(نا+رسايي)، ګلزار(ګل+زار)، معجزه آسا (معجزه+آسا)، بتکده (بت+کده) او داسې نور په پارسي کې يا impossibility(im-, possibil,-ity), Unlikely(Un-,like, -ly), vitality(vit-,-al,-ity) او داسې نور په انګرېزي کې، چې د بېلابېلو ژبو (لاتيني، يوناني، فرانسوي او اسپانوي) ډول ډول اشتقاقي عناصر (derivational elements) د مخوندې او شاوندې په بڼو له خپلواکو ټکو سره يو ځای سوي ؛ او په ګډه يې بېل مرکب ټکي جوړ کړي دي.

ب) هغه مرکب ټکي، چې د دوو يا ځو بېلو کليمو له يو ځای والي څخه جوړ سوي وي؛ لکه کوروړانه (کور+وړانه)، خواتوری(خوا+توری)، سرلوړی(سر+لوړی)، سرتېر(سر + تېر) او داسې نور په پښتو کې، يا ميهن دوست(ميهن+دوست)، دلخراش(دل+خراش)، خاطر جمع(خاطر+جمع)په پارسي کې يا blackboard (black+board), blackbird (black+bird), teapot (tea+pot) او په سلګونو نور په انګرېزي کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په انګرېزي کـي مرکب ټکي پر ځینو فینالوجیکي/فونولوژیکي توپیرونو سربېره، په لیکـدود کـي هم د پام وړ توپیرونه او بېلوالی لري. د فینالوژۍ له پلوه په زیاتره دوه کلیـمه یـي مرکـبو ټکو کي خج پر لـومړۍ څپـه وي؛ لـکه: eMERgency plan, RePUBlican Party, TEApot, BLACKbird او داسـي نـور. انګلیسي ویوونکي د (white house) او (WHITE house) په دوو ترکیبي بڼو کي، د تلفظ له پلوه ښکاره توپیر کوي. د لیکدود له پلوه هم ټول مرکب ټکي یوه بڼه نه لري. ځیـني یې د یـوې کلیـمې پـه بڼـه لیکل کیږي؛ لکـه: blackbird, teapot, blackboard او داسي نور (Solid Compounds) ځیـني نور مـرکب ټکـي د یـوې بېلوونـکي نخښې (هایفـن) پــه وسیـلـه سره بېـل سوي وي؛ لکه: bridge-builder, mud-walled, body-blow او داسي نور (Hyphenated Compounds) او په پای کي دریمه ډلـه مرکـبات هغـه ترکیبي ټـکي دي، چي ترکــیبي برخــي یــې یو لـه بـــلـه بېــلي کښل کــیږي؛ لکـــه: coffee cup, blue sky, Army depot او داسي نور (Open Compounds). دا خبره د یادوني وړ ده، چي د بلي هري ژبــي په شان، په انګرېزي ژبه کي هم د مرکبو ټکو په اړه د تلفظ تر توپیرو د لیکني توپیرو ته ډېر پام کیږي. سره له دي هـم د ترکیبو په لیکلو کي تر اوسه د کومي پخي او ثابتي قاعدې پر ځای، شخصي ذوق او سیلقه چلیږي. لکه څنګه چي businessman, business-man, business man;wine bottle, wine- bottle او داسي نـور تر اوسه، په بېلابېلو بڼو لیدل کیږي (په دې برخه کي د نور مالومات له پاره د اینټرنیټ د دغــه لینک وګـــورئ: (encyclopedia.com/complex and compound words)

پــه انګرېزي کي داسي کلیمې هم ډېرې دي، چــي د ترکیب او یو ځای والي دواړه شکلونه پکښې راغـــلي وي؛ لکه: "hot-bloodedness" چي په هغه کي د "hot" او "blood" د دوو اصلي کلیمـــــو تر څنګ د "ed" او "ness" دوه وروستـــاړي هم تر ســتـــرګو کــیږي. پــه "biographical"، "lexicography" او داسي نورو ترکیبونو کي هم د دوو بېلو اصلي ټکو پر یو ځای کېدو سربېره، یو شاوندی هم لیــدل کیږي.

په انګرېزي کي دا راز ترکیبي ټکو ته "Compound-Complex Word" وایي، چي کله کله د یــوه هایفن (-) په مرسته سره بېلیږي.

په انګرېزي کي د ترکیبو بېلوَنه

دا خبره جوَته ده، چي په انګرېزي کي ترکیبونه تل له دوو یا زیاتو ریښو (کلیمو) څخه جوړ وي؛ مګر سره له دې هم حتمي او ضروري نه ده، چي د هغو جوړونکي ریښې (کلیمې) باید د کلام په یوه برخه یا یوې کټګورۍ پورې تړلې وي. که د یوه ترکیب دواړې ریښې د کلام په یوه برخه یا یوې کټګورۍ پورې اړه ولري؛ لکه (اسم + اسم یا فعل + فعل) نو داسي انګېرل کیږي، چي نوی جوړېدونکی ترکیب به هم د کلام په یوه برخه یا یوه ډول پورې اړه ولري؛ او د هغې ډلې د یوه ساده غړي په توګه به کار کوي. د عمومي قاعدې په توګه د یوه ترکیب د جوړونکو یا متشکله اجزاوو وروستۍ برخه، د هغه ترکیب مجموعي نوعیت یا کټګوري په ګوته کوي. په راتلوونکو کرښو کي د بېلابېلو ترکیبو فارموله او ډولونه وړاندې کیږي:

د اسم ترکیبونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هره رېښه(هر ډول کلیمه) + اسم = اسم

د ترکیب لومړۍ برخه کېدای سي اسم، فعل، صفت یا قید وي؛ خو دوهمه برخه باید هرومرو اسم وي. په داسي حالاتو کي تر لاسه کېدونکی ترکیب تل د اسم بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + اسم: text-book, arm-chair, ash-tray

فعل + اسم: pick-pocket, dare-devil

صفت + اسم: hard-cover, blue-collar, black-bird

قید + اسم: down-grade, back-talk, after-thought

د فعل ترکیبونه

هره رېښه (هر ډول کلیمه) + فعل = فعل

یاني که په یوه ترکیب کي اسم، صفت، فعل او قید له یوه فعل سره و موښلي، نو تر لاسه کېدونکی نوی ترکیب هم خامخا د فعل بڼه لري؛ لکه په دغو مثالو کي:

اسم + فعل: house-keep, brain-wash, baby-sit

فعل + فعل: drop-kick, dive-bomb

صفت + فعل: white-wash, sweet-talk, dry-clean

قید + فعل: over-do, down-grade

د صفت ترکیبونه

هره رېښه یا هره کلیمه (بېله فعله) + صفت = صفت

اسم + صفت: sea-sick, ox-eyed, earth-bound

صفت + صفت: south-west, metallic-green, blue-green

قید + صفت: off-white, near-sighted

د قید ترکیبونه

قید + قید = قید

قید + قید: through-out, in-to

د خاص اسم ترکیبونه

فعل + قید: د اسم ترکیب

فعل + قید(اشتقاق): drive-in, blast-off

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ترکیبو دا ډله یوازنی ډول دئ، چي په انګرېزي کي د عامي قاعدي پیروري نه کوي.

په پښتو کي سپین مخی، ورانکار، سرتمبه، سرزوره، خپلسره، کاغذ باد، تو کمار، لاسلیک، پوهنځی، غمخور، اناري سور، ژړ نارنجي او داسي نور؛ په پارسي کي سنګدل، سیاه دل، جستجو، ګفتګو، دوربین، دوراهی، آبپاش، آبګردان، بتکده، ایستګاه او داسي نور د دغو ډلو ښو بولګې دي. البته په ټولو ژبو کي د قاموس د پاره د را غونډو سوو موادو (corpus) د شنني او څېړني په بهیر کي کله کله ډېره ګرانه وي، چي د اصطلاحي ترکیبو (Idiomatic Compounds) او نا اصطلاحي ترکیبو (Non-Idiomatic Compounds) تر منځ توپیر وسي.

په انګرېزي قاموسو کي د مرکباتو او عبارتو ترمنځ توپیر

په انګرېزي کي د مرکباتو او عبارتو تر منځ د فینالوژیکو، نحوي او مانوي اساساتو له مخي توپیر کوي:

۱- د تلفظ پر بنسټ توپیر: لکه په 'black 'board عبارت کي، چي دواړي متشکله کلیمي په پیل کي خج لري؛ او د دواړو ټکو تر منځ تړاو لیدل کیږي. په داسي حال کي، چي په 'black-board مرکب ټکي کي یوازي د لومړی برخي په پیل کي خج لیدل کیږي؛ او په ترکیب کي د دواړو جوړونکو ټکو تر منځ د اواز له اړخه څه ترپښت نسته. دغه راز په 'hard 'cover عبارت کي بیا هم د هري کلیمي په سر کي خج ګورو؛ حال دا چي په 'hardcover ترکیبي حالت کي یوازي یو لومړنی خج لیدل کیږي. په تلفظ کي دا بدلونونه، عبارت او ترکیب ته بېل بېل شکلونه ورکوي.

۲- د نحوي خصوصیتو پر بنسټ توپیر: د مرکباتو د جوړونکو برخو تر منځ ګرامري اړیکی کله کله روښانه نه دئ؛ نو ځکه په مرکباتو کي زیاتره د پرېکون یا انقطاع (intruptibility)، د کلیمو د اوډني یا ترتیب (word order)، تعدیل یا بدلون (modification) او صرفي ضمیمو منلو (inflectibility) مسألو ته زیات پام اړول کیږي. ټول مرکبات او د هغو جوړونکي برخي د پرېکون یا انقطاع وړ نه دي؛ مثلاً "dare-devil" ترکیب د "dare the devil" په عبارتي بڼه نسي استعمالېدای.

په ترکیب کي د کلیمو اوډنه یا ترییب په دي مانا دئ، چي د یوه ترکیب بېلا بېلي برخي د یو بل په وړاندي څه ډول موقعیت لري؟ په انګرېزي کي اصلاً د اسم + صفت یو ځای والی عادي خبره نه ده؛ خو سره له دي هم په ځینو ترکیبو؛ لکه sea-sick او داسي نورو کي کارېږي. بالعکس، په انګرېزي کي د فعل + اداة (verb + preposition) ترکیب عامه خبره ده؛ خو سره له هغه یې هم د اسم د پاره کارول نا بابه ښکاري؛ مثلاً "splashdown" چي اسم دئ؛ او یوازي په ترکیبي بڼه کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تعديل يا اوښتون مفهوم دا دئ، چي د يوه ترکيب د مانا د تعديل دپاره له نورو ټکـو څخه کار اخيستل کيږي . له دې کبله چي ترکيب يو واحد يونيټ دئ، نو ځکه د هغه متشکله برخي په خپلواک يا بېل ډول نه تعديليږي. سره له دې هم ترکيب کېـداى ســي په مجمــوعي بڼه د نورو ټــکو په مرسته بــيان سي؛ مثلاً "air-sick"نه د "hot air-sick"او نـه هــم د "air-very sick"پــه بڼه ويل کېـداى سي، چي تو ده(hot)هوا بــيان کړي؛ او د ناروغۍ يادونه وکي. په انګرېزي کي معمولاً وايـــي: John was seriously air-sick په دغه جومــله کي د "seriously"کليـمه په واقعــيت کـي ټول ترکيب تعريفوي نه د ترکيب لومړى عنصر يا لومړۍ برخه(air) .

۴- په ترکيبو کي صرفي ضمايم اخيستنه(inflectibility): د يوه قاموسي ټکي په تــوګه، ترکــيبونه د خپــلو ګرامري کټګوريو له مخي ببلابېلي صرفي ضميمې مني؛ خو د هغو متشکله عناصر په جلا بڼه وروستاړي يا مختاړي نه مني؛ لکـه "bottle-neck"چي يو اســم دئ؛ او د "bottles- necks"په بڼه نسي ويل کېداى. په داسي ترکيبو کي يوازي وروستــى عنــصر د جمعي دپاره وروستاړى قبلوي؛ او تل د "bottle-necks"په بڼه استعمــاليږي. "finger-prints" , "ash-trays", "dish-washers"او داسي نــور ټــول د دې ډول بدلــونو نور مثــالونه دي.(Jackson and Amvela 93-94)

۴- په ژبنيو اصطلاحاتو د اوښتو له مخي توپير: ترکيبونه له مانوي اړخه دا ځانګړتيا لري، چي د خاصي مانا په تر لاسه کولو سره، زياتره د ژبنيو اصطلاحاتو (Idioms)بڼه غوره کوي. يوازي په ډېرو نادرو حالاتو کي د ترکيبو مفهومونه د تحت اللفظي يا هو بهو مانا پر بنسټ د هغو له متشکله عناصرو څخه مشتق کيږي؛ او په زياترو مــواردو کي د هغــو د لړه ترلړه يوه جوړونکي عنصر مانا پټــه او مبهــمه پاتيږي؛ د مثــال په ډول "dustbin"يوازي د خاورو او خځـلو ټولولو ته ځانګړې يا محدود نه دئ. يا توره تخته(blackboard) چي کېداى سي د توروالي پر ځاى سپين يا زرغون رنګ ولري؛ او د لرګي پر ځاى له فلز يا کوم بل شي څخه جوړه سوې وي. د همدغو خصوصياتو په رڼا کي، چي ګرده په يوه وخت کي عمل کوي او ترکيــب ته يو پــياوړى اجرايي واک او ځواک ورکوي، له عبارت سره د ترکــيب د بېــلوالي او توپير کرښه کښل کيږي.
(Jackson and Amvela 94)

په قاموسو کي د منحوتو ټکو را غونډول

په پښتو او پارسي کي د ترکيبي ټکو پر پراخي زېرمي سربېره، ځيني ترکيبي ټکي لومړى سره ګډ سوي؛ او بيا د زمانو په تېرېدو سره ترخيم يا لنډ سوي دي. د امتزاج او تخفيف دې عمليې ته د ژبپوهني په اصطلاح«نحت» ويل کيږي؛ لکه: نبخه(نه+ يم+ خبر) ، خدابنکه(خداى+ بنه يوهېږي+ که) ، خدام(خدا+ مى داند) ، مچم(من+ چه+ مى دانم) او داسي نور، چي را غونډول او تشريح کول يې په ژبنيو قاموسو کي ډېره ضروري او مهمه خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پارسي کي د مرکبو او مخلوطو ټکو د املأ ځرنګوالی

په پښتو او پارسي کي هم د انګرېزي ژبي په شان د مرکبو او مخلوطو ټکو په اړه بېلابېل ليکدودونه باب دي، چي لنډه يادونه او شننه يې دلته بې ګټي نه ده:

- ځيني کسان ترکيبي او مخلوط ټکي يو له بله بېل کاږي؛ لکه لمن ليک، لاس ليک، ګفت و ګو، جست و جو، علاقه مند، سرمايه دار او داسي نور. لکه څنګه چي ګورو، د ترکيبي ټکو په دې ډول املا کي، بې شکه د مرکبو ټکو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت روښانه ښه لري. د املا دا ښه له لوستونکو سره مرسته کوي، چي د ترکيبي ټکو د بېلابېلو برخو اصل او نسب په اسانۍ سره وپېژني؛ اما په دې دود کي د ځينو مرکبو او مخلوطو ټکو په بېلولو سره، د هغو مانوي جوړښت ته لوی زيان رسيږي؛ او حتا په ځينو حالاتو کي يې د مانا پېژندنه د معما په څېر ګرانيږي؛ لکه پوهنځی، پوهنتون، نبخه، خدانبکه، خدام، مچم، او داسي نور؛ ځکه د دغه راز منحوت ټکو په جوړښت کي د ګډوالي (امتزاج) او لنډون (ترخيم) دواړو عمليو برخه اخيستې ده. ځيني مرکب ټکي په حقيقت کي له دوو او ځيني نور له داسي درو برخو جوړ سوي دي، چي هره جوړونکي برخه يې په بېلوالي کي خپله اصلي او حقيقي مانا نسي افاده کولای. له دې سببه يې يو ځای ليکل، ډېر پر ځای او ګټور کار دئ.

- ځيني کسان د مخکني دود پر خلاف د لمنليک، لاسليک، جستجو، ګفتګو، دانشجو او داسي نورو په څېر ترکيبي ټکي، د يوې کليمې په بڼه کاږي. داسي کسان په حقيقت کي د تلفظ د اړتيا او اسانۍ پر اساس د هغو مورفالوژيک او ايتيمولوژيک جوړښت ته پام نه کوي؛ ځکه په وينګ کي د دغه راز ترکيبي ټکو جلا جلا ادا کول درونددوالی او ګراني پېښوي. له دې کبله يې د زمانو په تېرېدو سره ورو ورو د يوې کليمې رنګ او جوله اخلي. بله مهمه خبره دا ده، چي په ځينو مخلوطو او ترکيبي ټکو کي ټولي شاملي برخي په ګډه پر يوه واحد مفهوم دلالت کوي، چي په دې توګه يې بېل بېل ليکل د پام وړ مانا ته زيان رسوي؛ د مثال په توګه (لاس + ليک) دواړي کليمې په ګډه د امضا، توشيح يا دستخط مانا رسوي، چي په انګرېزي کي يې "sign", "signature","autograph" او داسي نور بولي. دلته د «لاس» او «ليک»دوو بېلو کليمو ته په جلا جلا ډول، هيڅ اشاره نسته. که په دري کي «پدرکلان»، «خسربره»، «مادراندر»، «جستجو»، «دانشجو» او داسي نور ترکيبونه سره بېل کوو، بيا نو د ترکيب د دوو يا څو جوړونکو کليمو هره برخه پر هغه مانا دلالت نه کوي، چي په ترکيب سوې بڼه کي نغښتې ده؛ ځکه مرکبې بڼې ټولو ترکيب سوو کليمو (خپلواکو يا نا خپلواکو) ته نوې مانا او نوی مفهوم ورکړی دئ. دلته د يوې استثنا يادونه ضروري ده؛ او هغه دا چي که يوه ترکيب د دوو يا څو برخو له يو ځای کولو څخه د هغو په لوستلو او پېژندنه کي ستونزه پېښه سي، بيا نو د هغو ګډ ليکل نه يوازي بې ګټې، بلکي ناسم کار دئ؛ لکه پاکزړی (پاک + زړی)، لويخښتي (لوی + خښتې)، سپينمخی (سپين + مخی)، بدردخور (به درد + خور)، بعلاقمندانيشان (به + علاقمندان + شان)، ګلګلونکفنها (ګلګلون + کفن + ها) او داسي نور، په پښتو او پارسي کي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توکه ګورو، چې د مخونډي او شاونډي په مرسته له اصلي کليمو سره تړل سوي ټکي لکه پوهنتون، پوهنځی، درملتون، بنتون، کونډتون، زړورتيا، ملګرتيا، پښتونواله، اتلواله، همصنف، همسنګر، همراز، همدم، غيرقانوني، لامزروع، عدم کفايه او داسي نور په پښتو، پارسي او عربي کي يو ځای ليکل نه يوازي غوره، بلکي ضروري بلل کيږي. بې شکه، دا ډول مرکبات له هغو ترکيبي ټکو څخه بېل ګڼل کيږي، چي له دوو يا درو بېلو خپلواکو کليمو څخه جوړ سوي وي؛ لکه: لاس ليک/ لاسليک، لمن ليک/ لمنليک، جست و جو/ جستجو، ګفت و ګو/ ګفتګو او داسي نور. د دغه راز مرکبو ټکو په يو ځای يا جلا ليکلو کي، هماغسي چي مخکي اشاره وسوه، بېلي ګټي او نيمګړتياوي نغښتي دي. د پښتو او پارسي په ګډون په زياترو ژبو کي د مرکبو ټکو د بېلابېلو ډولونو د ليکدود په اړه تر اوسه څه پخه او ثابته قاعده نه تر سترګو کيږي. د داسي ترکيبي ټکو په ليکلو کي تر ټولو ښه او معقوله لار هغه ده، چي ليکوونکو او لوستونکو ته د ليک او لوست په چارو کي اساني پيښه کړي.

د ژبي د زړو يا نابابه ټکو را غونډول او مستند کول

مخکي مو دې خبري ته اشاره وکړه، چي ژبي د بېلابېلو طبيعي او غيرطبيعي عواملو له کبله تل د تغيير او تحول پړاونه تېروي. د بدلون او اوښتون په بهير کي ځيني کليمي، عبارتونه، محاورې او اصطلاحات په مؤقتي يا دايمي بڼه له پامه لوېږي؛ او په پای کي ورو ورو د نابودۍ او مرګ خواته درومي. په پښتو ادب کي هم د داسي ټکو شمېر ډېر زيات دئ، چي يو وخت د تېرو پښتنو(نسلونو) په ورځنيو خبرو او ډول ډول فرهنګي اثارو کي په پراخه ګچه باب وه؛ مګر اوس د بېلابېلو دلايلو له مخي د خلګو په محاورو او مرکو کي له استعماله لوېدلي دي؛ لکه: ود، ميرخی، ميرخمن، لونل، ګروهېدل، دروهېدل، لل، سخ، سرولين، اسپرين، کاسير، کړندر، کنبايل، کوني کبر، ګهنده/ ګانده، نرسيبی، لرمل، ترمل، برمل او په سلګونو نور. دا ډول زاړه يا متروک (archaic)ټکي زموږ د لرغوني او سپېڅلي ژبي ډېره لويه او ارزښتناکه پانګه ده، چي په پوره غوَر او خير سره بايد د پښتو په تشريحي او مفصلو قاموسو کي خوندي سي؛ ځکه دغه راز زاړه او نابابه لغتونه نه يوازي د ژبي او ادب پوهانو ته د بېلابېلو لغوي څېړنو په اړه مهم او په زړه پوري مواد برابروي، بلکي د نوو مفاهيمو په نوم اينيوولو او نيولوجيزم کي هم له هغو څخه پراخه ګټه اخيستله کيږي.

د پښتو د زړو يا متروکو لغتو د راټولو او مستند کولو ګټي

د پښتو په ټولو تشريحي قاموسو کي د دې ژبي د زړو او نابابه ټکو خوندي کول او د قاموسو له لوستونکو سره د دغه راز ټکو د مانا په سمه او اسانه پېژندنه کي مرسته کول، په ټينګه دا غوښتنه کوي، چي قاموس ليکوونکي بايد ټول پخواني او لږ پېژندل سوي ټکي د پښتو نظم او نثر له معتبرو اثارو څخه د لنډو وېناوو يا نورو ډولونو په وړاندي کولو سره، مدلل او مستند کړي. د افغانستان د علومو اکاډيمۍ په «پښتو - پښتو تشريحي قاموس» کي د ځينو پخوانيو او نابابه ټکو د سمي پېژندني دپاره، د پښتو ادب له ځينو منظومو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

منثورو اثارو څخه، یو ونیم ویناوي او اقتباسونه د شواهدو په توګه وړاندې سوي دي؛ خو په خواشینۍ سره چې دا کار په دوه دلیله بشپړ نه دئ:

- لومړی دا چې د شواهدو او مدارکو شمېر ټول ټال ډېر لږ دئ. په دې قاموس کې زموږ د لرغوني ادب ډېر داسې لغتونه، تعبیرونه او ترکیبونه تر سترګو کیږي، چې د استناد دپاره یې هیڅ تاریخي، ادبي او علمي سند نه دئ راوړل سوی؛ د مثال په توګه لرمل، برمل، ترمل، ګانده، میرڅی، میرڅمن او داسې نور.

- دوهم دا چې د پخوانیو او زړو ټکو د استعمال مثالونه باید د بېلابېلو دورو په تاریخي، ادبي، دیني او علمي اثارو کې ولټول سي. دا کار به له یوې خوا د را غونډو سوو ټکو د مستند کولو لمن پراخه کړي؛ او په دې توګه به لوستونکي د پښتو ادب له راز راز اثارو سره اشنا کړي؛ او له بلې خوا به له مختلفو اړخونو څخه د پښتو ژبې د بېلابېلو علمي اثارو د مقایسه یي څېړني دپاره هم ډېر ګټور مواد برابر کړي. په تېرو بحثو کې مو د پراخو بولګو او مثالو په وړاندې کولو سره یادونه وکړه، چې بېلابېلي کلیمې د زمانې په تېرېدو سره شکلي او مانوي بدلونونه مومي؛ مثلاً «مرسته»، «دېګان»، «کالي»، «برېخ» یو وخت په یوه مانا کارېده؛ اوس یې یا پخوانۍ ماناوي له منځه تللي دي یا یې د پخوانیو تر څنګ نوي ماناوي هم تر لاسه کړي دي یا نمازدیګر، مازدیګر، مازیګر/ ماځیګر او داسې نور ټول د کلیمو په ظاهري بڼه کې د اوښتون او بدلون داستانونه بیانوي. له دې کبله دا خبره ډېره په زړه پوري برېښي، چې د زړو ټکو په شننه او سپړنه کې د مختلفو ادبي پېرونو له اثارو او ماخذو څخه پراخه ګټه واخیستله سي. دغه راز مقایسه یي شننه قاموس لیکوونکو او په نتیجه کې ټولو لوستونکو ته دا شرایط او امکانات برابروي، چې د ځینو زړو او مړو کلیمو له حدسي او قیاسي ماناوو څخه د هغو دقیقي او ډاډمني ماناوي تر لاسه کړي.

د همدې دلیل پر بنسټ په هغو ژبو کې، چې قاموس لیکنه اوږد تاریخ نه لري، د نابابه او نادرو ټکو د روښانولو دپاره د ژبې له ادبي او علمي اثارو څخه د مستندو او ژوندیبو مثالو را ټولول نه یوازي ارزښتناک؛ بلکې ډېر ضروري کار دئ. دا ځکه چې د هرې ژبې قاموس لیکوونکي په پیل کې ځیني زاړه او نابابه ټکي د هغې ژبې په ادبي او علمي اثارو کې د بېلابېلو شاعرانو، ادیبانو، مؤرخانو او نورو لیکوالو د استعمال سوي متن له مخې، د قیاس په ډول مانا کوي. په داسې مواردو او حالاتو کې ښه دا ده، چې اوسني او راتلوونکي قاموس لیکوونکي د پخوانیو قاموس لیکوونکو پر فرضي او قیاسي ماناوو د بشپړې اتکا پر ځای، په خپله د ژبې په ادبي، تاریخي او علمي اثارو او د خلکو په ژوندیبو محاورو او مرکو کې څېړني او پلټني وکي. د لغتپوهني په بهیر کې داسې هم پېښیږي، چې له لرغونو اثارو څخه اخیستل سوي قیاسي ماناوي له اوسنیو مروَجو ماناوو سره، سل په سل کې سر نه خوري. کله کله د پخوانیو اثارو په کتابت او استنساخ کې تېروتني او لاسوهني هم د حدسي او قیاسي ماناوو په څو رنګۍ او نابارورۍ کې لوی لاس لري. د پارسي ژبې د «غیاث اللغات» مؤلف - غیاث الدین محمد بن جلال الدین بن شرف الدین رامپوری، د ژبې په ادبي، تاریخي او علمي اثارو کې د خپلي ژوري پلټني او څېړني پر ځای، ډېر ټکي او ترکیبونه له نورو فرهنګونو لکه «فرهنګ رشیدی»، «سراج اللغات»، «شرح نصاب»، «منتخب اللغات»، «برهان قاطع» او داسې نورو څخه اخیستي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم پرتو «واژه یاب: فرهنگ برابر های پارسی واژگان بیگانه» د پارسي ژبې د اوسني عصر له دغه ډول قاموسو څخه دئ، چې له مختلفو زړو قاموسو لکه «فرهنگ آنندراج»، «برهان قاطع»، «فرهنگ پهلوی»، «غیاث اللغات»، «فرهنگ عمید» او داسې نورو څخه يې پراخ ټکي اخیستي دي. البته له پخوانیيو اثارو او منابعو څخه کار اخیستنه ډېره ګټوره خبره ده؛ خو د نوو اثارو مؤلفان باید نه یوازې په خپلو لیکنو کې د مخکنیيو لیکوالو تېروتنې، نیمګړتیاوې او کمزورۍ تکرار نه کړي؛ بلکې د هغو د کار ټول ناسم او کمزوري اړخونه په علمي، معقول او منصفانه ډول انتقاد هم کړي (و. ګ. غیاث اللغات). هغه قاموس لیکوونکي چې د لیکنې او څېړنې په کار کې د تحقیق پر ځای د تقلید لاره غوره کوي، کله کله په خپلو اثارو کې داسې تېروتنې هم تکراروي، چې پېړۍ پېړۍ مخکې پخوانو قاموس لیکوونکو او لیکوالو د ماخذو او منابعو د نه بشپړتیا یا ځینو سرسري پلټنو په لړ کې کړې دي.

د پښتو ډېر نابابه او متروک لغتونه اوس هم په بشپړه توګه نه دي را ټول سوي. ما څو کاله مخکې د پښتو د عارف شاعر - علي محمد مُخلص (تر ۱۰۷۹ هـ ق پورې په باوري توګه ژوندی) د دیوان د اکاډیمیک متن د برابرولو کار ته ملا وتړله. د دیوان په متن کې مې داسې لغتونه، ترکیبونه، تعبیرونه، سیمبولونه او اصطلاحات وموندل، چې ځیني يې د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په «پښتو - پښتو تشتریحي قاموس» کې نه دي راغلي. سربېره پر دې، د پښتو په هر منظوم او منثور اثر کې داسې ټکي لږ نه دي، چې په خواشینۍ سره يې د پښتو ژبنیيو قاموسو ته تر اوسه لاره نه پیدا کړې. دا ارزښتناکي لغوي زېرمې د هرې ورځې په تېرېدو سره له سترګو نیهامیږي؛ او په پای کې په بشپړه توګه له منځه ځي. په داسې شرایطو او حالاتو کې، دا بې شکه د سترګه ورو او باریکبینو څېړونکو کار دئ، چې د پخوانیيو موندنو په دوام د پښتنو په بېلابېلو تاریخي مېنو کې په دغه راز پټو لغوي زېرمو پسې وګرځي؛ را غونډې يې کې؛ او په علمي بڼه يې د قاموسو او نورو خپرونو له لارې خپراوي او رواجولو ته ملاوي وتړي.

د هرې ژبې له هغې ډلې څخه د پښتو د زړو او متروکو لغتو سمه او کره پېژندنه په ریشتیا سره ډېر ربړ او خواري غواړي. دا ځکه چې د پخوانیيو اثارو په کتابت او استنساخ کې کله کله تېروتنې او عمدي لاس وهنې سوي دي؛ او کله کله هم د زماني د تېرېدو او بېلابېلو اقلیمي بدلونو په سبب، ډول ډول زیانونه رسېدلي دي. دې ټولو عواملو په ګډه د زړو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو په سمه پېژندنه کې، لوی مشکلات او کړاونه پېښ کړې دي. له دې امله، ډېره ضروري ده، چې د پښتو ژبې ټول زاړه او متروک مواد د بېلابېلو منابعو او ماخذو په رڼا کې په دقت سره وشنل سي. دلته موږ د خروار په بڼه څو نمونې وړاندې کوو، چې د پښتو ژبې په تر ټولو بشپړ، علمي او عصري فرهنګ (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو قاموس) کې يې د دقیقو او کره ماناوو د پوهېدو له پاره هیڅ سند او مدرک نه دئ وړاندې سوی؛ او په دې توګه يې لوستونکو ته د دغو ټکو د سمو او دقیقو ماناوو په پوهېدو کې، ډېره ګراني پېښه کړې ده.
اپوټه (پ.پ.ت.ق. ۱:۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا(تر ۱۱۴۸ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په کلام کي داسي کار سوی دئ:
څه به ستا په وراشه نه خاندي وګړي
اپوټه ګفتـــګوی کم نه دئ تر سانګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

ارګه(پ.پ.ت.ق.۱:۳۸):
پربېږده ما په عاشقۍ کي ورېی ترېی
ته ناصح ورځه په ډکـــه ګېډه ارګه
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه) بونه(پ.پ.ت.ق.۱: ۳۲۷):
دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کي داسي راغلئ دئ:
چي یې څوک په خوب کي و ویني ونه مري
یاره ستـــا د بېلـــتانه هسي بـــونه دي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

څول څول(پ.پ.ت.ق.۲: ۱۰۹۷):
د حمید مومند په دیوان کي د دې ټکي د استعمال یوه بولګه:
عیب ګویۍ خلقو، حمید هسي څول څـول کړ
لکه ورېی سپي چي کښېباسي په ښکار خولې
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)
مرسته (پ.پ.ت.ق.۴: ۲۸۲۷):
البته د مرستي په نوې مانا(کومک، بسپنه، مدد، تعاون، معاونت، اعانه، چنده) هر څوک پوهېږي؛ خو د پخوانۍ او نابابه مانا پوهېدنه یې بې ادبي شواهدو، اسانه کار نه دئ. د خوشال خان خټک په دېوان کي د دې کلیمې پخوانۍ مانا(هیله، آرزو، اومید، طلب، غوښتنه، ارمان،لټون، کوښښ او داسي نور) داسي لولو:
اوس مي بیا مونده په کور کي
چه دایم یـــې وم په مـرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)
د مقصود ګوهر په لوی دریاب کي پرېوت
غواصان پکي غوټې وهـــي په مرسته
(د خوشال خان خټک د دیوان نسخه)

مندته(پ.پ.ت.ق.۴: ۲۹۱۲):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ټکی د حمید بابا په یوه بیت کي داسي راغلئ دئ:

چه پیــــدا شوه نشپاتي زمـــا د کُـفر
اخیستای نه شي په خوله د غره مندتي
(د حمید ماشوخېل د دیوان خطي نسخه)

د فاضل استاد- ارواښاد علامه عبدالشکور رشاد(۱۳۰۰-۱۳۸۳ش)«د پټي خزانې فرهنگ» او «د خیرالبیان لغتنامه» هغه دوه فرهنگونه دي، چي له خپل کوچني حجم سره سره یې د پښتو ادب په دوو ارزښتناکو اثارو(پټه خزانه او خیرالبیان)کي راغلي ټکي زموږ له لرغوني ژبي څخه د بېلابېلو شواهدو او بولگو په وړاندي کولو سره، په ډېره علمي او دقیقه بڼه مستند کړي دي. د علامه رشاد دا دوه کوچني فرهنگونه د قاموس لیکني د نوي مېتودولوژی له پلوه، په افغانستان کي د خپل وخت تر ټولو عصري او علمي فرهنگونه گڼل کیږي(و.گ. رشاد، د پټي خزانې فرهنگ او رشاد، د خیرالبیان لیکدود او لغتنامه). البته د ارواښاد دوست شینواري (۱۳۰۴-۱۳۷۲ش) په «زړه پانگه» کي هم د پښتو د زاړه ادب ډېر خواره واره ټکي خوندي سوي دي، چي پر خپل ځای گټور او په زړه پوري علمي- تحقیقي اثر دئ.

په پخوانیيو پارسي فرهنگو کي«فرهنگ رشیدی»او په معاصرو پارسي فرهنگو کي د علامه علي اکبر دهخدا «لغتنامه»او د ډاکټر محمد معین«فرهنگ فارسی»تر نورو پارسي ژبو فرهنگونو د بېلابېلو ماخذو او منابعو په ښوولو سره د را غونډو سوو ټکو، ترکیبو او اصطلاحاتو د مستند کولو اصل ته ډېر پام کړی دئ، چي حتا په ځینو ځایونو کي یې د اروپایي ژبو تر ډېرو مفصلو او مکملو قاموسو هم ډېر زیار ایستلئ دئ.

که څه هم د هري ژبي په ادبي او علمي اثارو کي، د قاموسي ټکو د استعمال د نظایرو ښوول، ډېر لوی او ارزښتناک تحقیقي کار دئ؛ خو د دې خبري مانا دا نه ده، چي د قاموس لیکني نور ټول ضروري اصول او قواعد یوازي د لغتو په مستند کولو کي خلاصه سي.

د پخوانیيو ټکو د اصلي او نوو ماناوو بېلول او جوتول

په پښتو ادب کي داسي ټکي ډېر دي، چي زموږ پخوانو ادیبانو، شاعرانو، مؤرخانو او نورو لیکوالو په یوه مانا استعمال کړي دي؛ خو په دې وروستیيو کلو کي زموږ ځینو لیکوالو او شاعرانو د پردو ژبو د اغېزو یا ځینو نورو عواملو له کبله هغو ته بېلي ماناوي او مفاهیم جوړ کړي دي؛ مثلاً «نوموړی»له دغه راز ټکو څخه دئ، چي له څه مودې راهیسي په بېلابېلو لیکنو او خپرونو کي د غایب مفرد شخص له پاره د اشاري ضمیر په توگه کاریږي؛ په داسي حال کي چي د پښتو د منځنۍ دورې د ځینو پیاوړو او مشهورو شاعرانو په کلام کي دا ټکی د نامتو، نومیالي، مشهور، مسما، نامدار، وتلي، نوم گټلي، نوموتي، نومَوَر، نامي او داسي نورو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانا راغلئ دئ. د پښتو د عرفاني شاعرئ ځلانده ستوري- علي محمد مخلص(تر ۱۰۲۹ ق پوري په باوري توګه ژوندی) په یوه بیت کي، د الله سبحانه و تعالی بې مثله ذات ته داسي خطاب کوي:

دا کتاب تا تمام کړی ته دانا، ګـویا، نـومـوړی
زه مظهر د ستا د عِلم ته صاحب د عِلم و رأی یې!
(د علي محمد مخلص د دیوان خطي نسخه)

د پښتنو د توري او قلم بابا - خوشال خان خټک(۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) په یوه بیت کي دا ټکی، په دغه مانا داسي راوړی دئ:

هیڅ در نه پوهېږم که رښتیا وایې که پېچمي
ماوته دي خوله ده په خنـدا خـندا نـومړي

بل ځای وایي:

بیا په کوم توکي داسي بې قولي کړې!
تا و ماته سپینه خـولـه نه ده نـومړې

تر علي محمد مخلص او خوشال خان خټک وروسته، د پښتو ادب لسان الغیب شاعر- رحمان بابا(۱۰۴۲ - ۱۱۲۸هـ ق) هم په یوه بیت کي د «نوموړي» ټکی د «نومړ» او «نومړي» په بڼه، په کټ مټ همدې مانا کار کړئ دئ:

که د سرو زرو سړی وي خـو چـه مړ شي
نه یې نوم څوک په خوله اخلي نه نومړ شي
(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه).

رحمان بابا، بل ځای د «نوموړي»ټکی په همدا مانا، داسي بیانوي:

ستا له رحمه به زه ولي نومیدي کړم
چه دي ځان دئ د رحیم په نام نومړئ
(د رحمان بابا د دیوان خطي نسخه).

د افغاني فرهنګ د معاصري دورې وتلي او منلي استاد - ارواښاد علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م- ۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م) هم په خپل مشهور اثر (د پښتو ادبیاتو تاریخ)کي دا ټکی د پخوانو لیکوالو او شاعرانو په څېر په هماغه اصلي مانا داسي راوړی دئ:

«تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي، زرتشرا یا زردشت دئ چه دا سړی د بخدي د آرئیایانو یو نوموړی دیني مبلغ او موسس دئ.»(حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ۹۰).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وړاندي سوو شواهدو او مدارکو له مخي اوس له ورايه مالوميږي، چي «نوموړی»یا «نوموړ»کليمه په واقعيت کي د نامدار، نوميالي، نومَوَر، نامي، مشهور، معروف، مسما او داسي نورو په مانا کار سوې ده. اوس هم ځيني پښتانه په خبرو او مرکو کي دا ټکی په خپله اصلي مانا کاروي؛ مثلاً وايي:«پلاني په سخاوت او مړانه کي نوم وړی دئ.» په داسي مواردو کي ښه لار دا ده، چي پخوانۍ مانا پر خپل حال پرېږدو؛ او د نوي مانا پر ځای هغه ټکي استعمال کوو، چي زموږ په خلکو کي دود دي ما هيڅکله له عامو خلکو څخه نه دي اروېدلي، چي ووايي:«نوموړي داسي و ويل يا نوموړي داسي وکړه...» زموږ خلګ په خپلو سپېڅلو خبرو او مرکو کي وايي:«هغه يا هغې داسي و ويل؛ هغه/هغې داسي وکړه.» هغه(د غايب نارينه دپاره)، هغې(د غايب ښځينه دپاره)او هغوی(د غايب جمعي دپاره، چي نارينه او ښځينه دواړه پکښي شامل دي)په ټولو پښتو لهجو کي پراخ استعمال لري.

دي دلايلو ته په پام سره، د داسي پېچلو ماناوو ښېلول او سپينول، تر هر چا مخکي د علمي قاموسو د مؤلفانو کار دئ، چي د پخو او مؤثقو اسنادو په ښوولو سره، اصلي او جعلي ماناوي ښېلي کړي. البته د هغو کليمو حساب او کتاب له دې ډلي څخه جلا دئ، چي د تاريخي بدلونو په ترڅ کي يې پر پخوانۍ مانا سربېره نوې مانا/ماناوي هم اخيستې وي؛ لکه مرسته، کالي، دهګان، برېښ او داسي نور.

د پښتو د ځينو سيمه ييزو ټکو عامول او رواجول

د پښتو د متروکو او زړو ټکو تر څنګ، د پښتنو په غرو او رغو کي لا تر اوسه د داسي ټکو، ترکيبو او اصطلاحاتو شمېر خورا ډېر دئ، چي په بېلابېلو ښارو کي يې اوسېدونکي پښتانه ښه نه پېژني؛ لکه کاوړ(قهر، خروښ)، پمبۍ(آخور)، مزدک(مسجد، ماجت)، زغنجر(ناروغ، مريض)او په سلګونو نور. سربېره پر دې، په پښتو کي ځيني نور ټکي هـم سته، چي د پښتنو په ټولو سيمو کي باب نه دي؛ لکه نربګۍ(هغه ښځه چي د نارينه غوندي غـﺘﻪ متـه، تـبکه پکه وي، نرګـﺘﻪ)؛ نرښځوکی، نرښځک/ نرښځی(مخنث، خنثی، ايجړا)؛ سيوک(د سين په زبر او د واو په زُوَر)ياني کمزوری، کم جانه، ضعيف البنيه، سوځېدلئ؛ شپوه/ شوه(ځوړ، مخ پرکښته، زغمل، سترګي پټول، اغماض)؛ چخړن/ چيخړن، چخړک(هغه څوک چي سترګي يې چخړي کوي)؛ پتڼ(پتنګ، بورا، پروانه)؛ ورشو(ښه مځکه، شين کوړم، شينبلی، شينکيا، څر ځای)؛ او بجه(مځکه، مېنه، خاوره، ټاټوبی، ملک)؛ ځرَټه(لويه لنګوټه،د وياړ او سرلوړی په ښه لويه بګړی)؛ دروه/ دروهه(ټکي برګي، چم، چل، غولونه)؛ لړه(جنګ، جګړه، شخړه، شر، فساد، ناارامي)؛ رډ (سپين سترګی، بې شرمه، سرکښ، سرټمبه)؛ پټه(خج په وروستۍ څپه)ياني زينه/ ځينه، پوړۍ؛ تبک (جګ، نېغ)؛ ګرګه(لويه ډبره، زيان؛ تاوان، ضرر)، ګوسه(ډبره، تيږه)؛کاره(لويه ډبره، غټه تيږه)؛ کرکنده(ډبره، تيږه)، بتاره(ګرز، د جنګ کولو وسيله، يو کوتک ډوله وسله، چي د دوښمن د وهلو له پاره غټ سر لري)؛ بکری(بکره، چقماق/چخماق، د اور اخيستو ډبره)،نينګل(چاته هيله يا تمه کول، له چا څخه مرسته يا کومک غوښتل)؛ کرښپل(د پله کرښه يا نخښه)؛ ګرُوب(نړېدلئ، چپه، وران)؛ بګاښ/ بوګاښ(د مخالفو کسانو تر منځ سوله يا منځګړيتوب کول؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

بور(په اوږده یا مجهول واو یا نسواري رنګ)؛ ټاپي(ټاکلی وخت، موسم)؛ شـوډنګ(نادوده، ناوړه او شرمناک عمل)؛ لګه درګه(ګډوي، بې نظمي)؛ انډوخر(بدمستي، خرمستي، ګډوډي، بې نظمي، لټپېر)؛ ډری(پوزخند، ملنډې)؛ کجګر(کونج، دوراهي، مـوړ)؛ ایسیت(سبب، بابت، عامل، وجه)؛ پېخر(ډېر، زیات، زښت، پرېمانه)؛ نیامت(قصد، نیت، هوډ)؛ بڼه(رنګ، څېره)؛ جوله(قیافه، د مخ ظاهري جوړښت)؛ تلولی(وارخطا، پرېشانه، نګران، اندېښمن)؛ پیشتکی(هغه څوک چې په کسبي توګه له ونو څخه مېوې شکوي)؛ ګوډانه(له ونو یا درختو څخه د مېوو ټولولو خاصه کڅوړه)؛ اینګه(هغه ښځه چې د پلرګنی په استازیتوب له ناوي سره د واده په شپه ملګرې وي)؛ اینکی(د ودېدو په شپه د پلار له کوره د وتو پر مهال د ناوې ژړا)؛ رینګی/رینګـــټ(د کوچنیانو پرله پسې او اوږده ژړا)؛ ناټک(خندنی ننداره، ملنډه، ټوکه، پوزخند)، متار، کراسته، ایداد، وته، اهاړ او په سلګونو نور هغه ټکي دي، چې زیاتره د پښتو په لوېدیځه لهجه، په تېره بیا کندهار او شاوخوا سیمو کې ډېر استعمالیږي؛ او څینو یې د بېلو قاموسي ټکو په بڼه تر اوسه، د ژبې زیاترو قاموسو ته لاره نه ده موندلې. داسې ټکي د پښتو په نورو لهجو کې هم تر انده پاس دي.

د پښتو څیني لیکوال، شاعران او څېړونکي کله کله په خپلو ادبي او تحقیقي اثارو کې دغه راز کلیمې او ترکیبونه کاروي، چې متأسفانه د نورو سیمو پښتانه هغو ته د پردیتوب او نااشنایي په سترګه ګوري. د دې دپاره، چې دغه او دې ته ورته کلیمې د پښتنو په ټولو سیمو او لهجو کې په بشپړه توګه وپېژندلې سي، لازمه ده چې د پښتنو په ټولو رغو او رغو کې ژوري او هراړخیزې پلټنې وسي؛ او داسې ارزښتناکي زېرمې په ډېر غوَر او دقت را غونډې؛ او بیا د پښتو ژبې په لویو او مشرحو قاموسو کې، له اړونده مثالو او نظایرو سره، لوستونکو ته وښوول سي. که د داسې سپېڅلو پښتو ټکو په را غونډولو او ضبطولو کې پرله پسې هڅې ونسي، د زمانو په تېرېدو سره به د هغو د ویوونکو او کاروونکو دایره ورځ په ورځ تنګه؛ او په پای کې به د پښتو د نورو متروکو او هېرو سوو ټکو په دود، یو په بل پسې له لاسه ووزي.

په قاموسو کې د څینو سیمو او څینو ځانګړو ډلو له ژوندانه سره تړلي ټکي

لوی استاد- اروابناد علامه حبیبي(۱۲۸۹ش/۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م)د قاموسي موضوعاتو او توکو په ډله کې د هغو ټکو یادونه هم کوي، چې د خلګو په یوه خاصه ډله کې ویل کیږي؛ لکه د کندهار ښځې چې د تعجب پر ځای وایي: یو(په اوله ضمه او معروف واو)یا کوچنیان چې ورېجي ممی(په دوه زورکیه)بولي یا پېښوریان، چې د هډو(په اوله فتحه، دوهمه ضـمه او مجهول واو)کلـیمه ډېره استعمالوي، یا خودښکه چې څینـــي کندهاریان یې د قسـم یا تهدید دپاره وایـــي(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۳).

په پښتو ژبه کې د اشخاصو ځانګړي نومونه

هر ژبه او فرهنګ خپل خاص اعلام او نومونه لري، چې لیکل یې د ژبو په مفصلو او مشرحو قاموسو کې له ضروري مسألو څخه ګڼل کیږي. په پښتو کې هم میسری خان، رېدی خان، ببرک، زمرک، خوازک/خواځک،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارک، ژړک، پوپل، هوتک او په سلګونو نور هغه سپېڅلي نومونه دي، چي یادونه یې د ځانګړو قاموسو تر لیکني او تألیف پوري، د پښتو په عامو او هر اړخیزو قاموسو کي هم بې ګټي نه ده(حبیبي،«د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»،۳). البته په پرمختللو ټولنو کي د هغو اشخاصو د نومو دپاره ځانګړي قاموسونه هم جوړسوي دي، چي په یوه خاصه ژبه، فرهنګ، دین یا فکري جریان پوري تړلي وي.

په پښتو قاموسو کي د افغاني انسابو لنډه پېژندګلوي

پښتني ټولنه له بېلابېلو قبیلو، خېلو او پښو څخه جوړه سوې ده. په خواشینۍ سره د دې مځکي دوښمنانو د تاریخ په اوږدو کي د پښتنو له قبیله یي تعدد او بېلوالي څخه په وارو وارو ناوړه ګټه اخیستې او لا یې اخلي. دا استعماري لوبې به تر هغه مهاله جاري وي، چي پښتانه د لوړ سیاسي شعور په بښوولو او د ټینګو اجتماعي ، فرهنګي او اقتصادي اړیکو په رامنځ ته کولو سره د یوه غښتلي او یو موټي قومي جوړښت په توګه عمل و نه کي. بې شکه د دې مسألي د تاریخي او سیاسي اړخو شننه اوږده څېړنه غواړي؛ خو د قاموس لیکني له پلوه د پښتنو د قومي جوړښت پر علمي او تحقیقي اړخ لنډي خبري، د دې لیکني له مهمو موضوعاتو څخه ګڼل کیږي.

که څه هم د انسابو او شجرو علمي سپړنه د جینیالوجی/ جینیالوژۍ د ماهرانو او محققانو کار دئ، چي له نېکه مرغه یې په دې وروستیو کلو کي زموږ ټولني ته پراخ او ګټور اثار وړاندي کړي دي. سره له دې هم د پښتو ژبې په مشرح او مفصل قاموس کي د پښتني قبیلو ، خېلو او پښو د نسبي اړیکو او تاریخي بدلونو په اړه د ځینو ضروري مالوماتو او توضیحاتو را غونډول، د پښتو ژبې، ادب او تاریخ لوستونکو ته له ګټي او دلچسپۍ خالي نه دئ؛ ځکه لوستونکي ګوري چي په پښتو ادب او تاریخ کي د بهلول او سکندر له نومو سره د لودي، د شېرشاه(شېرخان، فرید خان)له نامه سره د سوري، د مېرویس نېکه له نامه سره د هوتک، د احمد شاه بابا له نامه سره د ابدالي وروسته دُراني، د خوشال خان له نامه سره د خټک، د حمیدبابا له نامه سره د مومند (ماشوخېل)، د میرزا حنان له نامه سره د بارکزي، د پیرمحمد او شمس الدین له نومو سره د کاکړ او ځیني نورو له نومو سره بېل قبیله یي لقبونه او تخلصونه مل دي. زموږ سیاسي او ادبي تاریخ له دغه راز نومو سره نه شلېدونکی پیوند لري. په یوه اداري فرمان سره د داسي قبیله یي نومو او تخلصو د استعمال بندول په اساسي توګه زموږ د قبیله یي وروسته پاته والي مخه نسي نیولای. په افغانانو کي د قبیله یي نفاق او شقاق له منځه وړل تر هر څه مخکي زموږ ټولو څخه دا غوښتنه کوي، چي د خپل هیواد د وروڼو قومو تاریخ په دقیق ډول ولولو. دا کار په لومړي سر کي د پښتو ژبې د قاموس لیکوونکي کار دئ، چي د لنډو خو ګټورو او ارزښتناکو مالوماتو په وړاندي کولو سره د خلکو ذهنونه روښانه کړي. د افغانستان د علومو اکاډیمۍ په پښتو - پښتو تشریحي قاموس کي د پښتنو د ځینو قبیلو ، خېلو او پښو یادونه راغلې ده؛ مګر له بده مرغه په دې برخه کي هم له اړتیا سره سم کار نه دئ سوی. ځیني قبیلي په داسي بڼه بیان سوي دي، چي لوستونکي ته د هغي قبیلي د پېژندني په اړه ډېر څه نه ورکوي؛ مثلاً هوتک ته کښل سوي دي:«هوتک د پښتنو ستره قبیله ده.»(امرخېل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور، ۴: ۳۰۵۵) په دې تعریف کې ببله شکه د جامعیت او مانعیت هیڅ ځرک نه لیدل کیږي؛ ځکه په پښتنو کې پر هوتکو سربېره، ډېرې نورې ستري قبیلې هم سته، چې هوتک نه دي. د لویوالي یا کوچني والي صفت هیڅکله پښتني قبیلې یو له نسي ببلولای. دلته باید لږ تر لږه د دې قبیلې د مشر یا بنسټ اېښوونکي (هوتک بابا) د پلار او نیکه، نسبي اړیکو، لومړنۍ مېنې، تاریخي مهاجرتو، او سنیو ټاټوبو او ډېموګرافیکي موندنو په اړه څه ناڅه توضیحات وړاندې سوي وای؛ ځکه په قاموسو کې د پښتنو د لویو او کوچنیو قبیله یي واحدونو یادونه یوازې او یوازې د هغو د علمي او تاریخي پېژندنې په هیله کیږي. له دې امله، په قاموسو کې هغه تعریفونه د وخت او ځای له ضایع کولو پرته بل هیڅ ګټه نه لري، چې د دغه راز قبیله یي نومو په دقیقه او علمي پېژندنه کې لازمه مرسته و نه کې.

د تاریخي او جغرافیایي ځایو نومونه

مخکې مو د ځینو سیاستوالو، لیکوالو، مؤرخانو، ژورنالیستانو او نورو کسانو له خوا د ځینو جغرافیایي نومو د تحریف او مسخ کېدو ځینې مثالونه وړاندې کړه. دلته د لوی استاد - اروانباد علامه حبیبي (۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م–۱۳۶۳ش/۱۹۸۴م) د تاریخي څېړنو او سپړنو په رڼا کې د ځینو نورو تاریخي او جغرافیایي نومو د الیشولو ځینې نورې نمونې یادوو، چې قاموس لیکوونکي یې په را ټولولو او کره کولو کې، لویه برخه او مسوولیت لري.

قاموس لیکوونکي باید په خپلو اثارو کې د هغو لرغونو تاریخي ځایو نومونه هېر نه کړي، چې په خواشینۍ سره اوس د ورک کېدو په حال کې دي؛ د مثال په توګه «پختیا» چې د اوسنۍ «پکتیا» پخوانۍ بڼه ده. کله چې یونانیان په پخوانو زمانو کې زموږ خاورې ته راغله، نو هغوی د خپلې ژبې د اړتیا له مخې زموږ مقامي یا ځایي نومونه په خپله بڼه واړول. له دې ایسیته چې یونیانو په خپله ژبه کې د «ښ او خ» ږغونه نه لرل، نو «پښتون» یې د «پکت» یا «پکتویس»، «باختر» یې د «بکتر»، «پختیا» یې د «پکتیا» او «پښتونخوا» یې د «پکتیکا» په نامه یاده کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانې ډولونه»، هنر ۱-۲، ۳-۴). د یونانیانو تر وتلو او فرهنګي نفوذ وروسته دا دئ ګورو چې موږ اوس پښتون، باختر، پښتونخوا ټول په خپلو اصلي بڼو وایو. یوازنی تاریخي نوم، چې په دې لړکې یې خپله پخوانۍ جوله الیشه کړې ده، د «پختیا» نوم دئ، چې پرځای یې د یونانیانو له وخته راپاته نوم «پکتیا» دود دئ. هندیان هم د «ښ/خ» تلفظ په «کهـ» کوي. له دې امله «خانپور» د «کهانپور» په بڼه وایي. عربو دیارلس سوه کاله مخکې د خپلو فتوحاتو په زمانه کې زموږ ډېر ځایي نومونه معرب کړه؛ د مثال په ډول «ګرمسیر» یې «جروم»، «سردسیر» یې «صدود»، «سکستان» یې «سجستان»، «سمنګان» یې «سمنجان»، «ګورګان» یې «جوزجان»، «غرستان» یې «غرجستان»، «ګرزیوان» یې «جرزیوان» کړه (حبیبي، «د پخوانو نومونو خپل پخوانې ډولونه»، هنر ۱-۲، ۳-۴.) په افغانستان کې د «غور»، «غرچه»، «غلچه»، «غلجي»، «ګردېز»، «ګریش» او داسې نورو نومونه د «غر» له کلیمې سره مشترکه ریښه لري، چې په سنسکریت کې د «ګیري»، په لرغونې پارسي کې د «ګر»، په خورده اوستا او هوم یشت کې هم د «ګیري» په بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده. سربېره پردې زموږ د لرغوني هېواد يوه مشهوره برخه هم پخوا غرستان بلل کېده، چې عربي جغرافيا ليکوونکو او مؤرخانو هغه په «غرجستان» يا «غرشستان» يا «غرج الشار» واړوله؛ او د پارسي ادبياتو مؤرخانو هم د هغو په پيروۍ «غرجستان» کښلئ دئ. په سراج التواريخ کې يې د دې مځکې تاريخي نوم(اجيرستان يا وجيرستان) د «حجرستان» په ډول معرب کړی دئ. سبزوار يا سفزوار زموږ د هيواد د تاريخي جغرافيې يو بل مشهور نوم دئ، چې اوس يې خلګ «شينډنډ» بولي. قاموس ليکوونکي ته ښايي، چې زموږ د خاورې د تاريخي جغرافيا د دغه راز نومو ترمنځ تاريخي اړيکې څرګند کړي. که د «پختيا» بيرته رواجول اوس د بېلابېلو بدلونو له کبله ګران او ان ناممکن برېښي، نو د دې خبرې سپيناوی لږ تر لږه حتمي او ضروري دئ، چې د پښتو ژبې فرهنګ ليکوونکي په خپلو اثارو کې د «پکتيا» اصلي او زړه بڼه(پختيا)هم لوستونکو ته وښيي.

لوی استاد - اروابناد علامه حبيبي(۱۲۸۹ش/ ۱۹۱۰م –۱۳۶۳ ش/ ۱۹۸۴م)زموږ د هيواد د تاريخي ځايونو او اشخاصو په نومو کې د بېلابېلو جغرافيا ليکوونکو ، مؤرخانو او شجره پېژندونکو ډول ډول تېروتنو ته په پام سره، د هغو د سمولو په اړه خورا په زړه پوري بيان راوړی دئ، چې دلته يې لنډه يادونه بې ګټې نه ده:
«۱- که يو ځای يا يو سړی په زړو آثارو کې ضبط وي، د هغه مقامي يا اصلي شکل دې وساتل سي، لکه د سجستان پر ځای سکستان، د بقلان پر ځای بغلان، د فروان پر پروان.
۲- که د يوه ځای نوم په پخوانو آثارو کې مونده نسي، نو دې د خلګو اوسنی تلفظ معتبر وګڼل سي، لکه د قلات پر ځای کلات، د حجرستان پر ځای اجرستان يا وجيرستان، د پقمان پر پغمان، د عليشنګ پر ځای اليشنګ، د طورخم پر ځای تورخم، د تورغندي پر ځای توره غونډۍ، د کوتل تېره پر ځای تېره کوتل او داسي نور.»

د پښتو ژبې د معاصري فرهنګ ليکني مدقق او سترګه ور استاد - اروابناد علامه حبيبي، وروسته د همدې موضوع په تړاو زياتوي: «د کندهار غربي خوا ته مشهور ځای پنجوايي دئ، چې تر اوسه په همدغه نامه ودان پاته دئ. په عربي جغرافيايي کتابو کې دا نوم پنجوای سو. وروسته ميرزايانو هندي رنګ ورکئ او پنجبايي(پنجبهايي)يې ځني جوړ کړ(حبيبي، «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه،»، هنر۱-۲، ۳-۴).
ارزګان، قندهار، ارغستان، زميندا ور او په لسګونو نور هم د هغو تحريف سوو او مسخ سوو نومو مثالونه دي، چې په پوهې يا ناپوهۍ سره عربي يا پارسي رنګ ور کړل سوی دئ.

ځينو مؤلفانو د تاريخي او جغرافيايي نومو په راغونډولو کې د افراط لاره غوره کړې ده؛ هر چيري چې يې کوم تاريخي نوم ليدلئ دئ، هغه ته يې په فرهنګ کې ځای ورکړی دئ؛ لکه د ايران علامه دهخدا چې په خپله لغتنامه کې يې د مبالغې او افراط لاره اخيستې ده (نفيسی، «دستور لغت نويسی،» فرهنګ فارسی عميد ۲۵).

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن سبا د نړۍ په بېلابېلو هيوادو کي د تاريخي جغرافيا د نومو د پاره ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي، چي په هغو کي د يوه هيواد يا ټاکلي تاريخي - جغرافيايي حوزې زاړه نومونه را غونډ سوي دي؛ د مثال په توګه«د لرغوني او منځنيو پېړيو هندوستان جغرافيايي قاموس»له دغه راز اثارو څخه دئ. د تاريخي جغرافيې په دې ارزښتناک اثر کي، د هند د پخوانيو او منځنيو پېړيو هغه تاريخي او جغرافيايي نومونه تشريح سوي دي، چي د هند پر بېلابېلو اثارو سربېره يې د پښتو، پاړسي او داسي نورو ژبو په ادبي، تاريخي او جغرافيايي هستونو کي هم پراخه يادونه سوې ده. و.ګ:

(The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India)

په افغانستان کي د داسي تاريخي او جغرافيايي نومونو د پلټني او پېژندني د پاره د افغانستان تاريـخي او سياسي ګازيتېـر ډېر ارزښتناک اثر ګڼل کيږي. و.ګ:

(Historical and political gazetteer of Afghanistan edited by Ludwig W, Adamec, 6 Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985).

لکه څنګه چي د ژبو په عامو قاموسو کي د ټولو تاريخي او جغرافيايي نومو را ټولول، معقول کار نه برېښي، همدا ډول د هر شاعر، ليکوال، مؤرخ، هونرمند او داسي نورو نوميالييو د نومو او اثارو ذکر هم د ژبي په عام قاموس کي چندان منطقي او پرځای کار نه دئ؛ ځکه د داسي نومو شمېر په هره ژبه کي ترحساب وتلئ دئ. له دې سببه د ژبي په عامو قاموسو کي اکثراً د ټولو علمي، فرهنګي او سياسي شخصيتو له يادوني ډډه کيږي. د پښتو ژبي په عامو قاموسو کي هم بايد يوازي د پښتو ژبي د مشهورو مفکرانو، عارفانو، پوهانو، مؤرخانو، اديبانو، شاعرانو، هونرمندانو او نورو لويو علمي او فکـري شخصيتو د نومو او اثارو لنډه يادونه وسي. په انګـرېزي ژبه کي زياتره د تاريخي شخصـيتو د پېژندنــي له پاره د څـوک، څـوک دئ؟(Who's Who?) په نامه ځانګړي قاموسونه تأليف سوي دي، چي څېړونکـی کولای سي د پام وړ تاريخي کسانو په اړه مفصل مالومات ترلاسه کړي. د افغـــانستان د تاريخي او سياسي شخصـــيتو د پېژندني د پاره د پوهاند لوديـګ. و. ادمېک په زړه پوري اثر(د افغانستان تاريخي او سياسي څوک، څوک دئ؟)له مؤرخانو او څېړونکو سره ډېره مرسته کولای سي. و.ګ:

Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan by Ludwig W. Adamec.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

د تاريخي اماکنو او انسابو سمي املاوي

لکه څنګه چي مخکي هم لنډه اشاره وسوه د نوو علمي فرهنګو مؤلفان بايد د تاريخي اماکنو، قومو او انسابو نومونه هم په سمه او کره املا ثبت کړي؛ او په دې توګه لوستونکي هغو ناسمو املايي بڼو ته متوجه کړي، چي د نورو ژبو د ناسمو تلفظو او املايي کمزوريو له کبله زموږ ژبي او ادب ته رانوتي او دود سوي دي؛ د مثال په توګه کندهار، روزګان، ارغسان، سپېروان، زنګاوات، الينګار، اليشنګ، ورکزی، ساپی، ساکزی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي نور هغه نومونه دي، چي تراوسه پوري زموږ په ورځنيو مطبوعاتو کي د قندهار، ارزګان، ارغستان، سفيدروان، زنګاباد/زنګی آباد، علينګار، عليشنګ، اورکزی، صافی، اسحاقزی په بڼو ليکل کيږي. توره باس(طره باز)، تورويانا، غاټول(خاتول)او داسي نور ټکي هم د ناسمو املاوو او تلفظو په لړ کي له خپلي اصلي پښتني ختي څخه بې برخي سوي دي. د داسي مشهورو تېروتنو شمېر خورا ډېر دئ، چي ان لوستي او پوه پښتانه يې هم د نورو د ناسمو املاوو په پيروی په غلطه او تېروتلې بڼه کاروي. که په پښتو کي د نوي مېتودولوژی له مخي جوړ سوي قاموسونه زموږ د هيواد د تاريخي ځايو، اشخاصو او انسابو نومونه په سم او دقيق ډول وليکي، نو به نه يوازي پښتانه بلکي د پارسي، عربي او خاصتاً انګرېزي ژبي ژورناليستان، ليکوال او مؤرخين هم د دغه راز ټکو په کارونه کي له تېروتنو سره نه مخامخ کيږي؛او په دې توګه به راتلونکو نسلونو ته د تاريخي موادو واقعيت په تحريف سوي او ناوړه ډول نه رسيږي. په دې ورځو کي د پښتونخوا د سوات د ناکراريو په وجه د «مينګوري» نوم د خبري وسايلو له لاري خورا ډېر اوربدل کيږي. د هغي سيمي ځايي خلک دا نوم «مينګوَره»/Mingawára/(د ګاف په زورکي او د واو په زوَر)تلفظ کوي؛ خو د نورو سيمو، په تېره بيا لويديځو هيوادو د تلوېزوني چېنلو خبريالان يې د خپلو ژبنيو ستونزو له مخي «مينګورَه» /Mingorá/ (په اوږده يا مجهول واو؛ د رې په زْوَر) تلفظ کوي، چي له اصلي بومي تلفظ سره توپير لري. تاسي وګورئ، چي خپلو او بهرنيو ژورناليستانو زموږ د ننګرهار«توره بوره» په څه شوډنګ لړلې ده. ايراني راديوګاني او تلوېزونونه خو يې« تورا بورا»بولي؛ ځيني نور يې د« توره بورا » او ځيني نور يې« توره بوره» تلفظوي. شاعران، ژورناليستان او نور ليکوال که داسي تېروتني وکړي، ښايي پوهان او محققان يې چندان و نه کړي؛ خو که د دغه راز تېروتنو وبا قاموس ليکوونکی هم ورسيږي، بيا نو په ټولنه کي له څو ګوتو په شمېر څېړونکو پرته، هيڅوک له دې ناروغيبو ځان خوندي نسي ساتلئ. تاسي وګورئ د علومو اکاډيمی په پښتو- پښتو تشريحي قاموس (۳: ۱۸۳۴) کي هم د سودان (د شمال ختيځي افريقا هيواد) نوم د انګرېزي ژبي د مروَج تلفظ په دود د«سوډان»په بڼه ياني په «ډ» سره کښل سوی دئ، چي د سودانيانو له اصلي او ځايي تلفظ سره ډېر توپير لري. ښايي زموږ قاموس ليکوونکی په دې حقيقت نه وي پوهېدلئ، چي انګرېزان د خپلي ژبنۍ اړتيا له مخي هر ځای «د» په«ډ» اړوي؛ دا ځکه چي په خپله ژبه کي د «د» ږغ نه لري. له دې امله«لندن»ته«لنډن» او«سودان» ته «سوډان» وايي؛ په داسي حال کي چي سودانيان د انګرېزانو پر خلاف په خپله ژبه کي د «ډ» ږغ نه لري. انګرېزان او امريکايان که «افغانستان»ته«افګانيستان»او «اسلام آباد» ته «ايزلام آباد»وايي، دا خو د دوی د ژبي ځانګړتيا او نيمګړتيا ده. موږ بايد د کوم دليل او ضرورت له مخي، په پټو سترګو د هغو پېښبې وکوو؛ او په دې توتي ډوله تلفظو سره، خپلو ښکلو نومو ته د بهرنيانو لغوړنه بڼه ورکوو؟! زموږ قاموس ليکوونکی د«سودان»پر ځای د«سوډان»په ليکلو سره، په لوی لاس لوستونکو ته ناسمه لارښوونه کوي. د دې پر ځای چي د مسألې اصل او ريښه په ډاګه کړي، د ناسمو مالوماتو په وړاندي کولو سره ذهنونه مغشوشوي. د همدې اصل له مخي بايد د «دشت مرګو» ،«کوتل تيره»،«درهٔ خيبر» او داسي نورو پر ځای هم د هغو اصلي او سم ډولونه ياني«مرګو دښت»،«تيره کوتل»،«خيبر دره»او داسي نور و وايو او وليکو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه جغرافیايي نومونه چې له بېلابېلو ژبو سره د تړاو پر بنسټ په څو بڼو باب دي؛ لکه بلجیم او بلژیک، بروکسل او برسلز، ناروې او نروژ، کوپینهاګ او کوپینهېګن، دینهاخ او هېګ او داسې نور هم هغه باریکې خبرې دي، چې په قاموسو کې باید د ځینو ضروري توضیحاتو په وړاندې کولو سره روښانه سي. سربېره پر دې، د تاریخ په بېلابېلو پړاوو کې د ځینو هېوادو او سیمو نومونه له یوه دوله بل دول ته اوښتي دي؛ لکه فارس او ایران، رودیزیا/رودیشیا او زیمبابوې (د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو تشریحي قاموس د خپل دوهم ټوک په (۱۵۱۲-۱۵۱۷) مخو کې د دې هېواد د نوي نامه هېڅ یادونه نه کوي؛ په داسې حال کې چې د ۱۹۸۰م کال تر اپرېل وروسته د رودیزیا نوم د زیمبابوې په جمهوریت الیش سوی دئ. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس ګټور او په زړه پورې تاریخي مالومات باید د نوو بدلونو په رڼا کې بشپړ سوي وای)، شام او سوریه، میینمار او برما، سیلون او سریلانکا/شریلانکا، یثرب او مدینه او ډېر نور.

د کلیمو لغوي ماناوې او جغرافیايي مفاهیم

ځیني وختونه قاموس لیکوونکي له داسې ټکو سره هم مخامخ کېږي، چې پر لغوي اړخ سربېره، جغرافیايي او تاریخي ارزښت هم لري؛ لکه کوټه، اوبه، دوشنبه، توبه او داسې نور. له لغوي پلوه، کوټه او اوبه د پښتو دوه ډېر عام او پېژندل سوي لغتونه دي؛ خو لومړی ټکی (کوټه) د اوسني پاکستان د بلوچستان مرکز، چې په پخوا زمانو کې یې «شال» یا «شالکوټ» باله؛ او انګرېزان او اوردو ژبي یې «کویټه» بولي. او دوهم ټکی (اوبه) د هرات ختیځ لور ته په چشت کې د یوه ځای نوم دئ، چې عرب مؤرخانو په خپلو اثارو کې په «اوفه» معرب کړې و (حبیبي، «د پښتو سیند به څنګه لیکل کیږي؟»، ۲.) توبه هغه عربي کلیمه ده، چې په عربي، پارسي، اوردو، پښتو او ډېرو نورو ورته ژبو کې په پراخه توګه کارېږي؛ خو «توبه» پښتو قاموس لیکوونکو ته د تاریخي جغرافیایي له پلوه هم ډېره مهمه او ارزښتناکه ده؛ ځکه «توبه» د کندهار جنوب ختیځ لوري ته په جنوبي پښتونخوا کې د کوږک له غره سره د پښتنو یوه تاریخي سیمه ده، چې لوی احمد شاه هوري ومړ. دوشنبه هم هغه نوم دئ، چې تر اوسه د هفتې یا اونۍ د یوې ورځې په توګه پر پارسي ژبو خلګو سربېره د دې خوا په پښتنو کې هم استعمالیږي؛ اما قاموس لیکوونکی باید هرومرو د دوشنبې تر لغوي مانا، ریښې، تلفظ او نورو ځانګړتیاوو وروسته، د تاجیکستان د پلازمیني یا مرکز په توګه د هغه جغرافیایي او تاریخي اړخ هم له یاده ونباسي. روه (په لغوي مانا غره یا هسکي سیمي ته ویل سوېده؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه د پښتونخوا په مانا کار سوې ده)، باختر (په لغوي مانا د لمر لوېدو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیا له پلوه هغه لقب دئ، چې د پردو له خوا بلخ ته ورکړل سوی ؤ)، خراسان (له لغوي لحاظه د لمر ختو ځای ته ویل کیږي؛ خو د تاریخي جغرافیایي له لحاظه هغه نوم ؤ، چې ایرانیانو تر اوسني افغانستان مخکې زموږ د هېواد له پاره کاروه) هم له هغو نومو څخه دي، چې پر عامه لغوي مانا سربېره، د یوې خاصې جغرافیایي محدودې په مانا هم استعمال سوي دي. د داسې ټکو شمېر خورا ډېر دئ، چې قاموس لیکوونکي باید د ژبنیو ځانګړتیاوو تر څنګ، د هغو جغرافیایي اړخو ته هم ټینګ پام وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په قاموسو کې د افغاني، سیمه ییزو او نړۍ والو مشاهیرو پېژندګلوي

لکه څنګه چي په نوي قاموس لیکنه کې د یوې ټاکلي فرهنګي، فکري او جغرافیایي حوزې د تاریخي اماکنو یادونه ضروري او ګټوره ګڼل کېږي، په همدې ډول د مشهورو سیاسي، اجتماعي، فکري، علمي او ادبي څېرو لنډه پېژندنه هم مهمه مسأله ده. د پښتو ژبې مفصل او تشریحي قاموس باید له ډېر لرغونو زمانو څخه تر معاصرو وختو پوري د شېرشاه سوري، پیر روښان، اخوند درویزه، مېرویس نیکه، احمدشاه بابا، خوشال خان خټک، رحمان بابا، سیدجمال الدین افغاني، علامه محمود طرزي، امیرامان الله خان، علامه عبدالحی حبیبي، استاد سید ګل پاچا الفت او داسي نورو لویو افغاني سیاسي، علمي او ادبي شخصیتو ژوند او کارنامي لوستونکو ته ورو پېژني. په دې لړ کي باید حتا زموږ د ګډې، ادبي، علمي او فرهنګي حوزې ځینو نورنومیالي؛ لکه ابوریحان البیروني، فردوسي، سنایي غزنوي، مولانا جلال الدین بلخي رومي، شېخ سعدي شیرازي، شېخ عزیزالدین نسفي، حافظ شیرازي، شېخ احمد کابلي سرهندي، میرزا عبدالقادر بېدل او داسي نور هم له یاده و نه ایستل سي؛ ځکه چي د دغه راز نامتو ادبي، عرفاني، فکري او علمي شخصیتو نظریې او اثار په پښتو ادبیاتو او پښتني تاریخ کي ژوري ریښې لري. همدغه راز په دې ډله کي د ځینو نړۍ والو نوموړو ادبي او علمي څېرو لکه پوشــکین، تولستوی، ماکسیم ګورکي، شېکسپېر، چارلس ډیکینز، ګویته، هوګـو او داسي نورو د ژوندانه او اثارو لنډه پېژندنه هم بې ګټې نه ده.

په بېلابېلو ژبنیو قاموسو کې د دغه راز ارزښتونو او ښېګڼو د رانغاړلو دپاره له مختلفو لارو چارو څخه استفاده سوې ده؛ مثلاً په انګرېزي کې د سیاسي، علمي او ادبي مشاهیرو پېژندګلوي اوس له ځینو دایرة المعارف ډوله قاموسو (لکه د آکسفورډ شل جلدي انګـرېزي قاموس) پرته، زیاتره د ژبې د عامو فرهنګونو پر ځای د خاصو پوهنغونډو (دایرة المعارفو) په پاڼو کي موندل کېږي. په نورو ژبو کي هم له دې مسألې سره یو راز چلند نه دئ سوی؛ مثلاً د علامه دهخدا په لغتنامه کي د پارسي ادب او اسلامي علومو د مشاهیرو په پېژندنه کي د مبالغې او افراط لاره غوره سوې ده، چي دې کار تر ډېره حده د هغه ارزښتناکي لغتنامې ته د ادبي تاریخ او ژبني پوهنغونډ بڼه ورکړې ده. د ډاکټر محمد معـین په شپږ جلدي فارسی فرهنګ کي د دې مقصد دپاره د لغتو د پراخي زېرمې تر څنګ، یو بېل ټوک ته ځای ورکړل سوی دئ. دغه راز، ډاکټر محمد معـین د «برهان قاطع» پینځم ټوک یوازي د هغه قاموس د بېلابېلو موضوعاتو په اړه خپلو تعلیقاتو ته بېل کړی دئ. د حسن عمید د فارسی فرهــنګ په درې جلدي دوره کي د ادبي، علمي او فکري مشاهیرو د پېژندګلوۍ اړخ ته چندان پام نه دئ سوی. په پښتو قاموسو کي د افغانستان د علومو اکاډیمۍ پښتو - پښتو تشریحي قاموس یوازنۍ عصري او اکاډیمیک فرهنګ دئ، چي د کتاب په بېلابېلو ټوکونو کي یې د الفبا د تورو په ترتیب د ځینو ادبي، علمي، فرهنګي او سیاسي مشاهیرو پېژندني ته څه نا څه ځای ورکړی دئ؛ مګر په دې برخه کي د راغونډو سوو شخصیتو شمېر د لوستونکو تر اړتیاوو ډېر لږ دئ. ژبني قاموسونه باید په دې برخه کي د اعتدال لاره غوره کي؛ ځکه په دې کار کي د افراط لاره، قاموس د پنډوالي له پلوه په پوهنغونډ یا دایرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

المعارف اړوي، چي ښايي هر څوک يې د رانيولو وس و نه لري؛ او د تفريط لاره يې هم په حقيقت کي د لوستونکو زياتېدونکو اړتياوو ته د شا کرځولو په مانا ګڼل کيږي. د همدې استدلال له مخي بايد د ځانګړو قاموسو او پوهنغونډونو تر ليکلو پوري د مشهورو سياسي، علمي او ادبي مخکښانو پېژندګلوي، د ژبي په مشرحو او مفصلو فرهنګو کي هم له قلمه و نه لوېږي.

په قاموسو کي زموږ د سيمي د ببلابېلو نژادي او قومي ډلو، دينو، مذهبو، فکري او عرفاني لارو پېژندګلوي

دا خبره هر چا ته ښکاره ده چي پښتو ژبه، ادب او تاريخ زموږ د سيمي له ژبنی، فکري او فرهنګي حوزې سره نه شلېدونکی اړيکی لري. زموږ په تاريخي او ادبي اثارو کي زياتره د تاجک، اوزبک، چغتايي، عرب، سلجوقي، تېموري، صفوي، قاجاري، مغولي، بلوڅ، نورستاني، پشه يي او داسي نورو تاريخي او ايتنيکي واحدو نومونه کاريږي، چي د هغو مفصله څېړنه د انتروپالوجی/ انتروپولوژی او اتينوګرافی کار دئ؛ خو د هغو د لغوي او تاريخي مفاهيمو په اړه رڼا اچول، د ژبو د تشريحي قاموسو د ليکوالو له کار او هڅو سره مستقيم ارتباط لري. همدا رنګه زموږ په پراخه فکري او کولتوري حوزه کي ببلابېلو دينو، مذهبو او تصوفي لارو ژوري ريښي ځغلولي دي، چي د هغو لنډه علمي پېژندنه د پښتو ادب مينه والو ته ډېر ضروري او په زړه پوري مالومات ګڼل کيږي.

په پښتو او پارسي قاموسو کي، د اسلامي عرفان او فلسفي تفکر د مهمو اصطلاحاتو راغونډول او شنل

پښتو او پارسي ادبيات لکه څنګه چي مخکي هم اشاره وسوه، له اسلامي عرفان سره ټينګ او نيژدې تړاو لري. زموږ ډېرو مفکرانو، عرفاني مخکښانو، اديبانو او شاعرانو په خپلو اثارو کي د اسلامي تصوف او عرفان پر ببلابېلو موضوعاتو او اړخو خورا ژور بحثونه کړي دي. اسلامي عرفان هم د نورو علومو په څېر د مسايلو او مباحثو د شنني دپاره ډول ډول اصطلاحات، ترکيبونه او تعبيرونه کاروي، چي د هغو له زده کړي او پوهېدو پرته د عرفاني او فلسفي نظريو هضم ډېر ګران کار دئ. که څه هم د عرفاني اصطلاحاتو، سيمبولو او تعبيرو د بشپړي او هر اړخيزي څېړني دپاره له ډېرو کلونو راهيسي ځانګړي قاموسونه ليکل سوي دي؛ مګر سره له دې هم بايد د پښتو او پارسي په لويو او مشرحو فرهنګو کي د داسي اصطلاحاتو، تعبيرو او سيمبولو را ټولولو او سپړلو ته لازمه توجه وسي؛ د مثال په توګه بحرحيوان، آب حيوان، محيط بحر، ذات، صفات، شريعت، حقيقت، معرفت، وحدت الوجود، وحدت الشهود، د روح عالم، د مثال عالم، د لاهوت عالم، د ملکوت عالم، د ناسوت عالم، د وحدت عالم، د کثرت عالم، کشف، الهام، سماع، تجلی/ تجلا، ظاهر، باطن، ظاهري پوهه، باطني پوهه، حجاب، تعلق، حضور، غيبت، جمعيت، تفرقه، نفي، اثبات، فنا، بقا، وجود، عدم، ممکن، مستحيل، جوهر، عَرَض، خوف، رجأ، تزکيه، حُليه او سلګونه نور زموږ په ببلابېلو عرفاني او فلسفي اثارو کي خورا ډېر تکرار سوي دي. قاموس ليکوونکی بايد د دغه راز ژورو عرفاني او فلسفي اصطلاحاتو، تعبيرونو او تأويلونو مستند مثالونه زموږ د نظم او نثر په مختلفو اثارو کي وښيي؛ او بيا يې د کراس - ريفرينس په مرسته له نورو اړونده يا نيژدې اصطلاحاتو سره يو ځای لوستونکو ته وروپېژني؛ مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «وحدت الوجود» د مانا او پېژندنې په پای کې د لوستونکي پام د «وحدت الشهود» اصطلاح ته هم واړوي؛ ځکه د نوي او علمي مېتودولوژۍ په رڼا کې د قاموس لیکوونکي رسالت او مسوولیت یوازې د را ټولو سوو ټکو په مانا کولو او تشریح کې نه ختمیږي. پوه او مجرب قاموس لیکوونکی باید د اړونده، متقاربو، همډوله او متضادو ټکو د پېژندنې او شننې په مقصد هم د قاموسو د استعمالوونکو ذهنونه روښانه کړي. په حقیقت کې د دغه رنګه بشپړو مالوماتو په وړاندې کولو سره لوستونکي د پام وړ ټکي د ښې پېژندنې د پاره ارزښتناک مواد ترلاسه کوي، چې ښایي له کراس ریفرینس پرته یې، کله د مخامخ کېدو او موندنې امکان تر کوتو نه کړي
.

په قاموسو کې د پېژندل سوو ملي او بین المللي مخففاتو را غونډول او تشریح کول

په نوي او علمي قاموس لیکنه کې، بل مهم اصل د پام وړ ژبې په ادبي، علمي او فرهنګي قلمرو کې د مشهورو نړیوالو مخففاتو راغونډول او تشریح کول دي. البته په پښتو او پارسي ژبو کې تر اوسه د مخففاتو استعمال ډېر باب نه دئ؛ خو په اوروپايي ژبو، په تېره بیا انګرېزي ژبه کې دد غه راز اختصاراتو یا لنډو نخښو کارونه ډېره پراخه او عامه ده. د نورو ژبو ویوونکي هم په بېلابېلو بڼو د اوروپايي ژبو له مخففو نخښو سره لاس او ګرېوان دي. له دې کبله بې ګټې نه ده، چې د لیکنې په دې برخه کې د انګرېزي ژبې د ملي او بین المللي مخففاتو په اړه څو لنډ ټکي وړاندې کړو. په انګرېزي ژبه کې اصلاً د کلیمو لنډې یا مخففې بڼې پر درو بېلو ډولو وېشې
:

الف) سرتوري یا الفبیتیزم (Alphabetism): په الفبیتیزم کې لکه څنګه، چې له نامه یې ښکاري د بېلابېلو ترکیبو د هر ټکــي د سر تــوری د الفـبـا د تورو د یوې لړۍ په شان، په جـلا جلا بڼه تلفظ کـــیږي؛ لکه: I.M.F., E.U., B.B.C., A.M., P.M. او داسې نور.

په افغانستان کې د الفبیتیزم دود ډېر پخوانی او عام نه دئ. یـوازې پـه دې وروستیو څو لسیزو کې د ځینو ګوندونو او دولتي ادارو د اوږدو او بې خونده نومو د لنډولو د پاره، په لیکنو کې له دې قاعدې څخه کار اخیستل کېده؛ لکه ا.ډ.ج. (د افغانستان ډیموکراتیک جمهوریت) ح.د.خ.ا. (حزب دیموکراتیک خلق افغانستان) او داسې نور.

ب) د یوې کلیمې په بڼه سرنومونه (Acronyms): د بېلابېلو ټکو د سرتوري، چې ګرده په ګډه د یوې کلیمې په څېر ویل کیږي؛ لکه: NATO, SEATO, UNESCO, ECO, UNO او داسې نور.

د افغانستان په دواړو رسمي ژبو (پښتو او دری) کې د اکرینمو کارونه ډېره محدوده ده. یوازې د ګوتو په شمېر څو بولګې لرو؛ لکه: اګسا (د افغانستان د ګټو ساتونکې اداره؟)، کام (کارګري استخباراتي مؤسسه؟)، خاد (خدمات اطلاعات دولتی) او څو نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج)د مرکبو ټکو لنډون یا انقباض(Contraction):
په دې ډله مخففاتو کې دوه یا څو لغتونه د یوه یا څو تورو په ایسته کولو سره یو ځای کیږي ؛ لکه:
don't, wouldn't, can't او داسي نور.(Atkins and Rundell 165)

پروفیسر جکسن او پروفیسر امویله په خپل اثر کې د انګرېزي ټکو د لنډولو ځیني نور ډولونه داسي په ګوته کوي:

الف) د کلیمو د ځینو برخو لنډوَنه(Clipping):
کلیپینګ یا د کلیمو جزیي لنډوَنه د لغت جوړولو داسي وسیله ده، چي په هغې کي د لغت د تـنـې یوازي یوه برخـه ساتلـه کـیږي؛ او نـوري برخـې یـې ایسته کـیږي؛ لـکه لـه"*lab*oratory"څخه د "lab" لومړنۍ برخه یا له "tele*phone*"او "aero*plane*" کلیمو څخه په واره سره د "plane" او "phone" وروستـۍ برخي یـا له "in*flu*enza" څـخه د "flu" منځنۍ برخه ساتله سوې ده. په هـمدې ډول دي د "bra"، "bus" ، "car" او "mob" کلیمي چـي د "brassiére"، "omnibus"، "motorcar" او "mobile vulgus" لنـډ شکلونه دي.(Jackson and Amvela 102)

ب)شاجوړوَنه(Back Formation):
په شاجوړونه یا بک فورمېشن کې له هغه زاړه لغت څخه نوی لغت جوړوي، چي په تېروتني سره له هغه څخه مشتق ګڼل کیږي؛ مثلاً بنایي و ویل سي، چي د"peddle"او"televise" فعلـونه په واره سره د "er"او "ion" ورستاړو تر لنـډولو وروسته د "peddler" او "television" له ورته نومو څخه اخیستل سوي دي.(Jackson and Amvela 102)

داسي حالـتونه هم سته، چي الفـبیتیزم(Alphabetism)، اینیشلـیزم(Initialism) یا ابریویېشنونه (Abbreviations)او اکرینمونه(Acronyms)په ګډه سره یو ځـای کیږي؛ لکه: VP(Vice President) چـي د "veep"په بڼـه تلفـظ کـیږي.(Jackson and Amvela 103)

ج)د بې خجه واول حذفول(Aphetic Form):
د کلیمو د لنډولو په دې ځانګړې ډول کـــي، د هغو لومړنی بې خجه واول له تلفظ څـــخه لوېږي ؛ لکـه: "scuse me"چي د "excuse me"یا "cause"چي د "because" دپـاره د تلفـظ د لـنډ شکل په توګه کاریږي. د دغه راز مخففاتو انګېزه لنډوالی، اسانه یادوَنه او کلـه کلـه د یـوه اوږده او بې خونده ترکیب پر ځای د پاسته او په زړه پوري مخفف ټاکل دي.(Jackson and Amvela 102-103)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو او پاړسي کي هم د ځينو ټکو بعضي توري په تلفظ کي د دروندوالي او ګرانۍ له کبله، له تلفظ څخه لوېدلي دي؛ لکه: ګرسره (ګرد سره)، وسرۍ (وسترۍ)، ثلرم (ثلورم)، نم (نهم)، کم (کوم)، واله (واخله)، دِله (دلته)، چې (چي يې)، مې (مي يې)، بې (به يې)، کې (که يې)، بخو (بخور)، شتر (اشتر)، شکم (اشکم)، ديګر (نمازديګر)، پيشين (نمازپشين)، شهبال (شاه + بال)، شهپر (شاه + پر) او داسي نور.

په قاموسو کي د طبيعي او اقليمي پيداوارو نومونه او تصويري بيان

د ځينو ژوو، خوړو، بوټو، مېوو، سبو، دارو درملو او داسي نورو ځانګړو شيانو پېژندنه زياتره د هغو د خصوصياتو او نښو نښانو په مرسته اسانه نه وي؛ ځکه دغه راز موجودات په حقيقت کي د مشخصو اقليمي او محيطي شرايطو پيداوار دي. ياني هغه څه چي په هند او افريقا کي پيدا کېږي، ښايي په افغانستان او ځينو ورته اقليمي او محيطي شرايطو کي و نه موندل سي. البته په يوه ژبه کي د راز راز طبيعي او جغرافيايي موجوداتو د پېژندني له پاره د خاصو نومونو نسته والی د هغې ژبي د لغوي فقر او ادبي بېوزلۍ په مانا نه دئ؛ ځکه داسي نومونه د انسانانو د مانوي بشپړتابه او فکري نبوغ ښکارندوی نه، بلکي د هغو طبيعي او اقليمي شرايطو زېږنده دي، چي د ځای، هوا او اوبو په بېلوالي سره توپير مومي. داسي ټکي هم په حقيقت کي د هغو لغتو په شان دي، چي د يوه ځانګړي ملت له تاريخي دودونو او وياړنو يا په بله ژبه ادبي او تاريخي اثارو سره نه شلېدونکی تړاو لري؛ لکه اوربل، پلو، شمله، بګړۍ، ګودر، شپېلۍ، نوګريځي/ نکريځي، ايلبند، ننواتي او په سلګونو نور، چي کېدای سي د نورو ژبو او نورو ملتو په ادبي او کولتوري اثارو کي يې چندان څرک نه وي؛ خو د پښتنو د ژوندانه او ادب نه بېلېدونکې برخه ده. بالعکس د نورو ولسونو په ژبو او کولتوري ميراثو کي هم داسي ټکي، ترکيبونه، تعبيرونه او اصطلاحات خورا ډېر دي، چي د پښتنو په ملي فرهنګ کي يې تر اوسه چندان نښه نښانه نه ليدل کېږي. همدا سبب دئ، چي د بېلابېلو سيمو خلک د نا اشنا محيطي او اقليمي پيداوارو په نومو ښه نه پوهېږي؛ او دقيقه پېژندنه يې کله کله ان د يوې اوږدې مقالې د ليکلو په مرسته هم ګرانه وي.

دې ستونزو ته په پام سره، په معاصره قاموس ليکنه کي دا خبره ګټوره او حتا ضروري برېښي، چي د دا ډول طبيعي او اقليمي موجوداتو نومونه په ځينو مشترکو او بين المللي ژبو هم وکښل سي؛ او له امکاناتو سره سم د هغو تصوير هم وړاندي سي؛ مثلاً که د ايرانۍ پاړسۍ د «شنبليله» ټکي د توضيح د پاره په دري کي «اولبه»، په پښتو کي «ملخوځي»، په هندي کي «ميتهي» او په انګرېزي کي "febygreek" وکښل سي، نو له لوستونکو سره به بې شکه د دې کليمې په سمه او اسانه پېژندنه کي ډېره مرسته وکي.

د انګرېزي ژبې متل دئ، چي وايي: يو تصوير/ عکس د زرو کليمو ارزښت لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

(A picture is worth a thousand words).ځینو د تصویر ارزښت تر دې لا هم لوړ ښوولئ دئ؛ او وايي: یو تصویر د لسو زرو کلیمو ارزښت لري(One picture is worth ten thousand words). نو ځکه دا خبره ناڅاپي نه ده چي عکسونه، انځورونه، ډیاګرامونه او نور تصویري بیانونه (graphic illustrations)په حقیقت کي د بېلابېلو ټکو د تفسیر او بیان دپاره، د زیاتو خبرو او څرګندونو اړتیا له منځه وړي. دا کار که څه هم زیاتره د مبتدیانو او لږلوستو کسانو د استفادې په مقصد کیږي؛ خو عملاً د قاموسو ټولو کار اخیستونکو ته ګټه رسوي.(Atkins and Rundell 192)

د اینټرنیټ په عصر کي د عکسونو، انځورنو او نورو تصویري څرګندوونو ستونزه تر ډېره ځایه لیري سوې ده. دې اصل په زیاترو اینټرنیټي فرهنګونو او پوهنغونډونو او هغو فرهنګو او پوهنغونډونو کي، چي د ډي وي ډي په بڼه برابر سوي دي، تر ډېره حده عملي جامه اغوستې ده؛ او ورځ په ورځ د لا پراخېدو په حال کي دئ (و.ګ. ویکیپیډیا، اینسایکلوپیډیا بریټانیکا، اینسایکلوپیډیا اینکارټا، اکسفورډ اینسایکلوپیډیا، ورلډ بوک اینسایکلوپیډیا او داسي نور).

تر دې ځایه مو د نوي قاموس لیکني د لویو او ارزښتناکو اصولو په اړه ځیني یادوني وکړې؛ خو د دې علمي څانګي د لیکني یا ژباړي اصول او قواعد هیڅکله دلته نه ختمیږي. قاموس لیکنه هم د هري بلي علمي څانګي په شان، له نوو ټولنیزو بدلونو او پرمختګو سره ګام په ګام بشپړتیا او پرمختیا مومي. دې واقعیت ته په پام سره باید پښتنانه، ژبپوهان، لغتپوهان او قاموس لیکوونکي هم په نه ستړي کېدونکي توګه، د پښتو قاموس لیکني د خوځنده بهیر د لا زیات سمبالښت، نوي والي او علمي بډاینې له پاره خولې توی کړي.

ماخذونه او منابع

آشوری، داریوش. فرهنګ سیاسی. چاپ ششم. تهران: مراورید، ۱۳۵۲.

افغانی نویس، عبدالله. افغان قاموس. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۵-۱۳۳۶.

افغانی نویس، عبدالله. لغات عامیانهٔ فارسی افغانستان. کابل: ریاست مستقل مطبوعات، ۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الحسینی المدنی التتوی، لعبدالرشید بن عبدالغفور. فرهنگ رشیدی. بتحقیق و تصحیح محمد عباسی.۲ج. تهران: کتابفروشی بارانی، ۱۳۳۷.

الفت، ګل پاچا. لغوی څېړنه. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۱.

الهنائي الأزوي، علي بن الحسن. المنجد فی اللغة و الاعلام.بیروت: دار المشرق،۱۹۹۴.

امرخېل، څېړنوال عزیزالله، او نورو. د پښتو - پښتو تشریحي قاموس.۴ټ. د میدیوتیک مرکز اوډنه او چاپ.کابل: د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۳.

انصاری، مسعود. روش نو در دستور زبان انگلیسي.تهران: مؤسسهٔ مطبوعاتی فرخی، ۱۳۴۵.

بدخشی، شاه عبدالله. د افغانستان د ځینو ژبو او لهجو قاموس.۲ټ.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۳۹.

برهان تبریزی، محمد حسین بن خلف.برهان قاطع. به اهتمام دکتر محمد معین.۵ج. تهران:امیر کبیر،۱۳۶۲.

بړېڅ، محبت خان، نواب. ریاض المحبت. Or4490.بریټیش کتابتون.لندن. (خطي نسخه) .

بړېڅ، الله یار خان. عجایب اللغات. Or4491. بریټیش کتابتون.لندن.(خطي نسخه) .

بېنوا ، عبدالرووف. ادبي فنون.کابل: پښتو ټولنه،۱۳۲۲.

پرتو ، ابوالقاسم. واژه یاب: فرهنگ برابر های پارسی واژگان بیگانه.۳ج. تهران: از انتشارات اساطیر، ۱۳۷۳.

پښتو اکاډیمي، پېښور پوهنتون.پښتو ژبه.۸ټ. پېښور: پښتو اکاډیمي،۱۹۷۰.

تالقانی، نورالله. فرهنگ اصطلاحات نوین.کابل: ریاست عمومی امور سیاسی اردوی ج. د. ا.، ۱۳۵۹.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر.فرهنگ حقوقی. تهران: ابن سینا ،۱۳۳۴.

جعفری لنگرودی. محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق.تهران: ابن سینا ،۱۳۴۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حییم، سلیمان. فرهنگ جامع فارسی - انگلیسی. ۲ج. طهران: کتابفروشی یهودا بروخیم و پسران، ۱۳۵۱. ج۱.

حبيبي. عبدالحی، پوهاند. پښتو نثر ته کره کتني. کابل: د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو علمي او تحقيقي مرکز، پښتو ټولنه، ۱۳۶۰.

---. «د پخوانو نومونو خپل پخواني ډولونه.» هنر ۱-۲(۱۳۶۰): ۳-۴.

---. د پښتو ادبياتو تاريخ. ۲ټوکه. کابل: د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځی، ۱۳۲۵. ۱ټ.

---. «د پښتو ژوندي کلمات په پخوانۍ فارسي کنبي.» کابل ۳۱(۱۳۴۰): ۲۱ - ۲۴.

---. «د پښتو سيند به څنګه ليکل کيږي؟» ورمه ۱-۲(۱۳۴۵): ۱-۲.

---. «د پښتو لغاتو د تحقيق لاري.» کابل ۲(۱۳۲۳): ۲-۴.

---. «د پښتو لغوي تطور.» کابل ۲۷۹ - ۲۸۱(۱۳۲۹): ۱۲۷- ۱۴۲.

---. «د کلماتو مرګ او ژوند.» کابل ۱۰(۱۳۲۴): ۱- ۳.

خانلری کيا، زهرا. فرهنگ ادبيات فارسی دری. تهران: بنياد فرهنگ ايران، ۱۳۳۱.

خټک، خوشال خان. ديـوان. Or.4229-Foll.511. لندن. برټيش کتـــابتون. (خطـــي نسخه).

دارميستتر، جېمز. د دارميستتر پښتو څېړني. فارسی کوونکی: سيد قاسم ريشتيا، پښتو کوونکي: عبدالحی حبيبي او عبدالرؤف بېنوا. کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۲.

داعی الاسلام، سيد محمد علی. فرهنگ نظام. ۲ج، چاپ دوم. تهران: دانش، ۱۳۶۲.

دهخدا، علی اکبر. لغت نامه. تهران: دانشگاه ملی تهران، ۱۳۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رامپوری، غیاث الدین محمد بن جلال الدین بن شرف الدین. غیاث اللغات. بکوشش منصور ثروت.تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۳.

رحمــان بابــا ، عبدا لرحمان، سربنی. دیوان. or 4493.بریټیش کـتابتـون .لنـــــدن. (خطــي نسخه).

رحيمي، محمد هاشم او نور. پښتو ـ انګليسي قاموس.پېښور: مؤسسهٔ نشرات آريانا ، ۱۹۹۹.

رشاد ، عبدالشکور، پوهاند. « د خيرالبيان ليکدود او لغتنامه» خير البيان د بايزيد روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.

---. د پټي خزانې فرهنګ. دوې برخي.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځی،۱۳۶۲.

روښان، بايزيد ، انصاري، اورمړ. خير البيان د بايزيد روښان. کابل: د کابل پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۳.(عکسي چاپ).

زاهدی، حسين. فرهنگ انگليسی-فارسی خيام. تهران: کتابفروشی خيام،۱۳۵۰.

زيار، مجاور احمد ، پوهاند ، ډاکټر. دری- پښتو فرهنګ.کابل: د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځی، ۱۳۶۳.(ګستتنري چاپ).

شاد ، محمد شاه. فرهنگ آنندراج. زير نظر دکتر محمد دبير سياقی.۷ج. ، چاپ دوم،تهران: کتابفروشی خيام،۱۳۶۳.

عطايي، محمد ابراهيم. د قبايلي سيمو حقوقي، جزايي او تعاملي قاموس. کابل: د افغانستان د علومو اکاډيمي،۱۳۵۷.

عميد ، حسن.فرهنگ عميد.۳ج. ، چاپ دوم،تهران: امير کبير ، ۱۳۶۵.

غوثی، محمد عارف. قاموس اقتصاد.کابل: از انتشارات مجلهٔ اقتصاد رياست عمومی اتاق های تجارت کابل،۱۳۴۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قلندر مومند ، صاحبزاده، حبیب الرحمان او فرید صحرائی . دریاب. پېښور: این ډبلیو ایف پي ټېکسټ بک بورډ، ۱۹۹۴.

کاکړ، لعل محمد او عبدالحی حبیبي . سپېڅلي پښتو.کندهار: طلوع افغان، ۱۳۱۸.

کامل مومند ، دوست محمد خان.« مقابله، تصحیح او نوټونه. »تاریخ مرصع تألیف د افضل خان ختټک.پېښور: یونیورسیټي بُک ایجنسي،۱۹۷۵.

گوهرین، دکتر سید صادق.فرهنگ و تعبیرات مثنوي.اثر جلال الدین محمد بلخی.۹ج، چاپ دوم. تهران: کتابفروشی زوار،۱۳۶۲.

مخلص، علي محمد. دیوان.or 6756. بریټېش کتابتون. لندن.(خطي نسخه).

معروفی، دیپلوم انجنییر خلیل الله. به کهنهٔ خود بساز که نو دیگران گران است(۹) وجوه تمایز تفارق «فارسی ایران»با« دری افغانستان».www.afgazad.com

مومند، ماشوخېل، عبدالحمید. دیوان. B.M.Or.2804-Foll.119. برټیش کتابتون. لندن. (خطي نسخه).

مومند، محمد گل خان، وزیر. پښتو سیند.۲ټ،کابل: عمومي چاپخانه،۱۳۱۲.

معین، محمد ، دکتر. فرهنگ فارسی.۶ج. تهران: امیر کبیر،۱۳۶۳.

نجفی، ابوالحسن. فرهنگ فارسی عامیانه۲ج. تهران: نیلوفر،۱۳۷۸.

نفیسی، سعید، استاد. «دستور لغت نویسی» فرهنگ عمید.۳ج، چاپ دوم، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۵.

نفیسی، سعید، استاد. فرهنگ فرانسه- فارسی. تهران: انتشارات صفی علیشاه،۱۳۶۴.

نفیسی، میرزا علی اکبر خان، دکتر، ناظم الاطبا. فرهنگ نفیسی. ۵ ج. تهران: کتابخانهٔ خیام، ۱۳۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوري، محمد ګل. پښتو قاموس[چې د ځینو افغان لیکوالو او څېړونکو په استناد یې اصلی نوم نوراللغات ؤ] .۲ټ.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۳۳.

.... د پښتو اصطلاحات او محاورې.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۰.

نیک آیین، امیر. واژه نامۀ سیاسی و اجتماعی. ایران: حزب تودۀ ایران، ۱۳۵۰.

هلالي، عبدالحکیم، څېړنوال، ډاکټر. پښتو قاموس لیکنه.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۴.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحیح و تحشیه و تعلیقات عبدالحی حبیبی.کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۲۳.

هوتک، محمد. پټه خزانه. به تصحیح و تحشیه و تعلیقات عبدالحی حبیبی. دوهم چاپ.کابل: د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹.

Adamec, L. W. Historical and Political Gazetteer of Afghanistan. 6Vol.(Graz, Austria: Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1972-1985.

Adamec, L. W. Historical and Political Who's Who of Afghanistan and its First Supplement to the Who's Who of Afghanistan: Democratic Republic of Afghanistan. Graz, Austria:Akademische Druck-u.Verlagsanstalt, 1979.

Apperson, G.L. Dictionary of Proverb. Hertfordshire: Wordsworth, 1993.

Aryanpur, Abbas & M. Aryanpur. The English-Persian Collegiate Dictionary. 2 Vols. Tehran: Amir Kabir Publication Organization, 1992.

Atkins, Sue, B.T. & Michael Rundell. The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bellew, H.W. A Dictionary of the Pukkhto or Pukshto language.London:W.H. Allen & Co., 1867.

Clari, Michela & Martyn Bark. Collins Robert French Dictionary. New York: HarperCollins, 2000.

Clark, J.O.E. A Dictionary of English Idioms. London: HarperCollins, 1988.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Coulson, J., Prof. C.T. Carr & L. Hutchinson. The Reader's Digest Great Encyclopaedic Dictionary. 3 Vols. 2nd ed. London: The Reader's Digest Association, 1964.

Cruse, D.A. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Dorn, B. "Glossary." subjoined to 'A Chrestomathy of the Pushtu or Afghan Language'. (St. Petersburg: St. Petersburg's Imperial Academy of Sciences, 1847) pp.387-617.

Gifis, S. H. Law Dictionary. New York: Barron's Educational Series Inc., 1992.

Gilbertson, G. W. A Dictionary of the Pakkhtoo Idiom. Assisted by Ārifullah Khān Yusafzi, Alí Akbar Khan Kandahāri and Mahmúd Apredí. 2 vols. (Hertford: Stephen Austin & Sons, 1932.

Gilmour, Lorna, Editor. Collins Thesaurus. Glasgow: HarperCollins, 2005.

Gilpin, Alan. Dictionary of Economic Terms. 2nd ed. London: Butterworths, 1970.

Jackson, H. & E. Z. Amvela. Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicography. 2nd Ed. New York: Continuum, 2007.

Jary, David & Julia Jary. Dictionary of Sociology. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Nundu Lal. The Geographical Dictionary of Ancient & Medieval India. 2nd Ed. New Delhi: Oriental Books Reprint Corp., 1971.

Pass, C., B. Lowes & L. Chadwick. Dictionary of Business. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Pass, C., B. Lowes & L. Davies. Dictionary of Economics. London: Collins, 1988.

Platts, J. T. A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English. London: W. H. Allen & Co., 1884.

Raverty, H.G. A Dictionary of the Puk'hto, Pushto, or Language of the Afghans. London: Longman & Co., 1860.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Robinson, Mairi. Editor in chief. Chambers 21st Century Dictionary. Edinburgh: Chambers, 1996.

Saifulin, Murad. A Dictionary of International Law. Trans. from Russian, Moscow: Progress, 1986.

Simpson, John. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 1985.

Terrell, P., V. Schnorr, W. V.A. Morris, R. Breitsprecher, ed. by Horst Kopleck & Maree Airlie. Collins German - English Dictionary (Unabridged).4th ed. Stuttgart, 1999.

Thomson, A. J. & A. V. Martinet. A Practical English Grammar. 4th ed. London: Oxford University Press, 1985.

Thomson, Della. The Oxford Dictionary of Current English. 9 th ed. Oxford: Clarendon Press, 1995.

Walker, M. B. et. al. Dictionary of Science and Technology. Hertfordshire: Wordsworth, 1995.

Warriner, John E., M. E. Whitten and F. Grifith. English Grammar and Composition. New York: Harcourt Brace & World, Inc., 1958.

Wehr, Hans. A Dictionary of Modern Written Arabic. Ed. by J. Milton Cowman, 3rd. ed. Beirut: Librairi du Liban, 1980.

---. Dictionary of Legal Terms. London: Brockhampton, 1997.

---. English to English and Urdu Dictionary. New edition. Lahore: Ferozsons, n.d.

Websites and Web/CD based Dictionaries:
Bible, New International Version (www.biblegateway.com)
http://www.Urdu Dictionary.com
http://www.Urdu Word.com
http://www.worldbook.com/
http://www.britannica.com/
http://www.oxfordreference.com
http://en.wikipedia.orgwiki/Wikipedia
http://onlineslangdictionary.com/
http://www.peevish.co.uk/slang/

(c) ketabton.com: The Digital Library

http://www.cockneyrhymingslang.co.uk/
http://www.probertencyclopaedia.com/slang.htm
Collins Concise English Dictionary (1995)3 rd ed. revised, HarperCollins.
Collins English Dictionary and Thesaurus (1992) Reference International.
Collins English Dictionary (2003), HarperCollins.
Collins Compact English Dictionary (1994) 3rd ed. HarperCollins.
Collins COBUILD Dictionary (2003), HarperCollins.
encyclopedia.com/complex and compound words
Cambridge Dictionary
Chambers Reference Online
The Concise Oxford Dictionary (Ninth Edition) on CD-ROM (1996), Oxford University Press.
The Concise Oxford Dictionary (Eleventh Edition) on CD-ROM (2004), Oxford University Press.
Collins English Dictionary – Complete and Unabridged 6th Edition 2003. © William Collins Sons & Co. Ltd 1979, 1986 © HarperCollins Publishers 1991, 1994, 1998, 2000, 2003.
encyclopaedia encarta
Longman Dictionary of Contemporary English
Macmillan Dictionary
Merriam-Webster's Online Dictionary
Online Etymology Dictionary (www.etymonline.com)
Online Urdu Dictionary
Oxford Talking Dictionary
Random House Dictionary, © Random House, Inc. 2009.
The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright ©2000 by Houghton Mifflin Company. Updated in 2009.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library